

A-16219

N. BARANSKI

NSV LIIDU *majandusgeograafia*

III OSA

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ • 1947

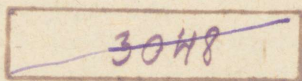

N. BARANSKI

SUNDEKSEMPLA

NSV LIIDU
MAJANDUSGEOGRAAFIA

III OSA

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1947

2

A=16219

UKRAINA NSV.

Ukraina NSV asub Liidu Euroopa-osas, hõlmates viimase edelapoolseid alasid.

Ajaloo vältel on Ukraina rahvas olnud jaotatud mitme riigi vahel. Ukraina rahva ühinemine Ukraina NSV-ks teostus 1939. aastal, mil tänu nõukogude valitsuse stalinlikule poliitikale eraldus Poolast Lääne-Ukraina ja Rumeeniast Põhja-Bukoviina ning osa Bessaraabiast. See ühinemine viidi lõpule 1945. a., mil NSV Liidu ja Tšehhoslovakkia vahelise vastava lepingu põhjal liideti Ukraina NSV-ga Karpaatide-tagune Ukraina.

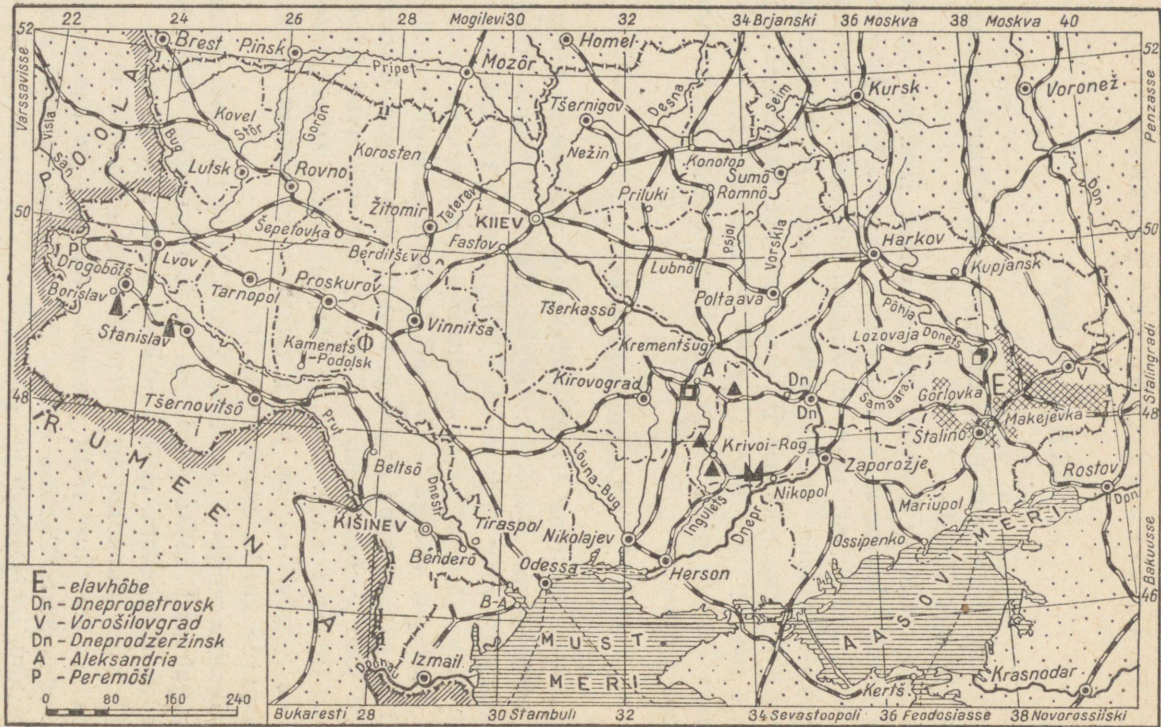
Looduslikud olud.

Pinnaehituselt on Ukraina lauskmaa väiksemate kõrgustikkudega: kagus Donetsi kõrgustik, läänes Volõõnia-Podoolia kõrgustik ning neid ühendav Dnepri-äärne künklik rida.

Ukraina tähtsaim jõgi — Dnepr — on suuruselt kolmas jõgi Euroopas (Volga ja Doonau järel); tema suuremad lisajõed on parempoolne Pripet ja vasakpoolne Desna. Ukraina teised jõed — Lõuna-Bug ja Dnestr, mis suubuvad Musta merre Dneprist lääne pool, ja Põhja-Donets, Doni parempoolne lisajõgi — on palju väiksema tähtsusega niihästi transpordis kui ka energieetikas.

Ukraina põhja- ja loodeosa, kus valitsevad Atlandi ookeanist puhuvad läänetuuled, on sademeterikkam. Siin on jõgedevõrk tihedam, esineb rohkesti metsi, aasu ja soid.

Ukraina lõunaosas on sademeid vähe, auramine aga kõrgema temperatuuri tõttu suurem. Seepärast on jõgedevõrk siin väga hõre. Ukraina põhja- ja lõunaosas väheneb sademete hulk märgatavalt ida suunas.

Ukraina NSV ja Moldaavia NSV.

Üldiselt on Ukraina kliima pehme; karmid talved puuduvad, jaanuari keskmine temperatuur kõigub -5° kuni -7° piires. Suvi on pikk, poolaasta keskmine temperatuur ei lange alla $+10^{\circ}$.

Ukraina põldudel valmivad suurepäraselt kõik parasvöötme kultuurid, tema lõunapoolses osas aga ka lähistroopilised kultuurid ja isegi puuvill.

Mullastiku ja taimkatte suhtes jaguneb suurem osa Ukrainast (arvestamata Karpaate) kolmeks vöötmeks, mis vahetuvad loode-kagu suunas:

a) Polesje, mis ulatub Kiievi laiuseni, on sademete- ja metsarikas (segametsad — männid, tammed, valged pöögid), leetunud muldadega ning tugevasti soostunud.

b) Metsastepi, vähese metsa ning viljaka mustmullaga, jaotab Dnepr parema kalda alaks, kus esineb rohkem kõrgustikke, niiskem ja pehmem kliima ning leidub madalamail aladel säilinud lehtmetsi, ja vasaku kalda alaks, kus kuristikest lõhestatud aasastepp vaheldub kitsaste jõgede-äärsete tammikute ning okasmetsade ribadega.

c) Stepp, täiesti metsatu, rammusa mustmullaga, mis lõuna suunas läheb üle šokolaad- ja kastanpruuniks mullaks ja kannatab perioodiliselt põudade tõttu, eriti idaosas.

Stepivöötmes, 400 km kauguses teineteisest, asuvad ka kaks maavaradelt rikkaimat rajooni Ukrainas — Donbass, Liidu Euroopa-osas suuremate koksistuva söe ja antratsiidi varudega, ning Krivoi Rog, väga hea rauamaagi rikkalike lademetega.

Peale söe leidub Donbassis tulekindlast savi (Tšassov Jar) ning lubjakivi (Jelenovka), Krivoi Rogi rajoonis asuvad aga rikkalikud mangaani lademed (Nikopoli lähedal). Raud, süsi, mangaan, lubjakivi, tulekindel savi — need on maavarad, mis kõik on vajalikud mustmetallurgias.

Peale selle asuvad Ukrainas rikkalikud kivisoola lademed (Slavjansk-Artemovsk Donbassis), leidub kaoliini, grafiiti,

kinaveri, s. o. elavhõbeda maaki (Nikitovka läheduses). On ka pruunsütt ja turvast. Karpaatide eelmäestikus toodetakse naftat, osokeriiti (mäevaha), maagaase, soola.

Nagu näeme, on Ukraina üks NSV Liidu osi, mis on loodusvaradega väga rikkalikult varustatud. Ukraina on rikas nii selle poolest, mis on vajalik tööstusele, kui ka sellest, mida vajab põllumajandus.

Ukraina piirides asuvad Liidu Euroopa-osa parima rauamaagi ja kõige paremini koksistuva söe lademed, samuti ka suurem osa mustmullast, mis on siin soodsamais kliimalistes oludes niihästi soojuse kui ka sademete suhtes.

Geoloogilise omapära tõttu pole maavarade leiukohad Donbassis (nagu see on enamasti) seoses mägise pinnareljeefiga, mis raskendaks põllumajandust.

Loodusvarade rikkusele lisandub veel soodne geograafiline asend. Eriti tuleb rõhutada suhtelist lähedust meie maa ajaloolistele keskustele, samuti ka merele.

Ajaloolis-geograafiline ülevaade.

Sajandite vältel on Ukraina elanud raskes orjuses poola panide võimu all. Korduvalt on puhkenud Ukrainas rahva ülestõusud. Sagedased sõjad Ukraina territooriumil on tugevasti laostanud maad ning takistanud tema majanduslikku arengut ja rahvuslikku ühinemist.

XVIII sajandi lõpul langes lõplikult Poola võim, ukraina ja vene rahvas ühinesid, Ukraina läks tervikuna endise Vene riigi koosseisu, kujunedes esialgu põllumajanduslikuks alaks, mis varustas Keskrajooni tööstuslinna vilja ja lihaga.

Lõunapoolsed, Musta mere äärsed stepid, mis tatarlaste röövkäikude tõttu olid kaua inimtühjad, asustati alles XVIII sajandi lõpul; kasutati neid ainult karjatamiseks.

Kiire tõusuperiood saabus Ukrainale alles XIX sajandi 70-ndail aastail raudtee ehitamisega Moskvast läbi Ukraina

Musta ja Aasovi mere sadamatesse, hiljem ka Donbassist Krivoi Rogi. Raudteede ehitamisega kujunes lõunapoolsetes steppides kiiresti võimas, eksportteravilja tootev põllumajanduse rajoon. Alles hiljem asutati peamiselt prantsuse ja belgia kapitalile tuginev Lõuna metallurgia, mis oma moodsaate sisseseadete tõttu ja kasutades Lõuna eeliseid, oskas toodangult ületada vana, mahajäänud Uurali.

Käesoleva sajandi alguseks oli Ukraina oma Donbassiga muutunud tähtsamaks rasketööstuse rajooniks. Siin kujunesid ka suuremad kapitalistide monopolistlikud ühendused söe ja metalli sündikaatide näol („Produgol“, „Prodamet“), millede eesmärgiks oli konkurentsi kõrvaldamine ning oma toodete hinna tõstmine. Selleks püüti igati hoida toodangu hulka soovitud kõrgusel.

Rahvastik.

Ukraina NSV rahvastikust on $\frac{3}{4}$ ukrainlased, ülejäänud $\frac{1}{4}$ koosneb venelastest, juutidest, poolakaid jt. Venelasi on kõige rohkem Dnepri vasaku kalda aladel, eriti Donbassis ja linnades; reas parema kalda linnades koosneb suur protsent elanikkonnast juutidest. Kõige tihedamini — 100 ja üle 100 inimese 1 km²-l — on asustatud parema kalda intensiivse põllumajandusega metsastepp, industriaalne Donbass ja mõned läänepoolsed oblastid, kus üle poole sealsest elanikkonnast elab linnades.

Stepi ja Polesje rahvastiku tihedus on väiksem: Polesjes ebasoodsate maade (metsade ja soode) protsentuaalse rohkuse tõttu, stepis aga sellepärast, et tema asustamine algas hiljem teiste Ukraina rajoonide asustamisest.

Seoses kiire tööstuse arenguga stalinlike viisaastakute jooksul, siirdus osa maaelanikkonnast ka Ukrainas tööstusse ning asus elama linnadesse. Eriti jõudsasti on kasvanud linnad Donbassis, samuti on kasvanud ka kaks suurimat Ukraina linna — Kiiev ja Harkov.

Asulate paigutuse ja asustatud punktide iseloom Ukraina eri osades on erinev. Samal ajal kui vee- ja metsarikkas Polesjes on peamiselt väikesed asulad puust ehitistega, on metsatus ja veevaeses stepis elanikkond koondunud suurtesse küladesse, kus ehitised on telliskivist, savist, kohati kivist; Ukraina metsastepivöötmele aga on iseloomulikud keskmise suurusega asulad, mis asuvad kas jõgede ääres või orgudes, kunstlike tiikide läheduses.

Põllumajanduslikule Ukrainale on iseloomulikud lubjaga korralikult valgendatud majakesed („masanki“), mis upuvad puuviljaaedade rohelsusse. Selle ehitustüübi on ukrainlased viinud koos endaga ka väljapoole Ukraina piire — Põhja-Kaukaasia viljakaisse steppidesse, Volga taha, Lääne-Siberisse ning sellega kokkupuutuvasse Kasahstani ja isegi Kaug-Idasse.

Majandus.

Peale Vene NFSV on Ukraina NSV rahvaarvult suurim ja majanduslikult võimsaim NSV Liidu vabariik. Ukraina NSV osa Nõukogude Liidu majanduses on erakordselt suur.

Omades ainult $\frac{1}{40}$ Liidu territooriumist, koondas Ukraina Isamaasõja algul sinna $\frac{1}{5}$ NSV Liidu rahvastikust; Ukraina arvele tuli peaaegu $\frac{1}{5}$ Liidu tööstuslikust toodangust, üle $\frac{1}{5}$ nisu toodangust, ligi $\frac{1}{5}$ sigade üldarvust ja $\frac{3}{4}$ suhkru toodangust. Eriti suur osatähtsus on olnud Ukrainal kivi-
söe, rauamaagi, malmi ja terase tootmisel. Need tähtsad majandusharud andsid enne sõda $\frac{1}{2}$ kuni $\frac{2}{3}$ üleliidulisest toodangust. Tähtis koht oli Ukrainal ka masinaehituses ($\frac{1}{6}$).

Ukraina on kujunenud suurimaks söe- ja metallurgiliseks ning üheks tähtsamaks toiduainete baasiks NSV Liidus.

Ukraina rahvamajandusele ongi iseloomulik võimas tööstus rööbiti võimsa põllumajandusega.

Ukraina tööstusest on omandanud üleliidulise tähtsuse rasketööstus, mis baseerub Donbassi ja Krivoi Rogi maavaralistele rikkustele.

Enne revolutsiooni polnud Ukraina rasketööstus veel kaugeltki välja ehitatud. Toodeti küll sütt ja metalli, kuid peaaegu sugugi ei olnud masinaehitust ega keemiatööstust; suurtele energiavarudele vaatamata polnud ühtegi võimsat elektrijaama. Söe ja metalli toodangus andis Ukraina tol ajal $\frac{4}{5}$, masinaehituses aga ainult $\frac{1}{10}$ riigi üldtoodangust.

Stalinlike viisaastakute tagajärjel oli Isamaasõja alguseks söe, maagi ja metalli toodang suurenenud enam kui kolmekordseks.

See tõus saavutati pingutava ja visa ümberehitustöö tagajärjel, mis muutis kapitalistliku korra poolt pärandatud vana Donbassi uueks, sotsialistlikuks Donbassiks. Siin tuleb mainida järgmisi põhilisi ümberkorraldusi. Uute võimsate kaevanduste ehitamine, laiaulatuslik mehhaniseerimine ja elektrifitseerimine, veejuhtmete sisseseadmine, püsivate ja vilunud tööliiskaadrite loomine, vajalike tööliselamute ehitamine, materiaalse olukorra ja kõikide töötingimuste parendamine. Suure tähtsusega on ka siin sündinud stahhaanovlik liikumine.

Samaaegselt toodangu järsu tõusuga muutus ka Lõuna metallurgia paigutus. Varem suurem osa Lõuna metallurgilisi tehaseid asus Donbassis, söe otseses läheduses. Muudatused, mis teostusid metallurgia tehnikas, vähendasid söe kulutust, võrreldes maagi kulutusega; peale selle oli uut tüüpi hiigeltehaste juures otstarbekohasem koksistada sütt rööbiti metallurgiaga, et kasutada ühtlasi koksistumisel vabanevaid gaase. Nendel kaalutlustel ehitati uued tehased mitte enam söe, vaid maagi lähedusse.

Suuresti on kasvanud stalinlike viisaastakute jooksul masinaehitus, esijoones need masinaehitusharud, mis nõuavad rohkesti metalli ja mis on vajalikud Ukrainale endale.

Siia kuuluvad endistest masinaehitusharudest põllumajanduslike ja transportmasinate ehitus, uutest — seadmete tootmine mäetööstusele, metallurgilistele tehastele, keemiatööstusele ja elektrifitseerimisele.

Keemiatööstuse jaoks on Ukrainas kõik vajalikud eeldused:

1) toorainete mitmekesisus kokseerimisel ja metallurgias vabanevate jäätmete näol, soolalademetena, fosforiidena jne.;

2) energiaallikate olemasolu söe ja vee-energia näol;

3) suur nõudmine keemiatööstuse saaduste järele, seda mitte ainult tööstuses, vaid ka põllumajanduses (keemilised väetised, mis on eriti vajalikud suhkrupeedi kasvatamiseks).

Tsaarivalitsuse ajal oli Ukraina keemiatööstus algastmel. Kokseerimise protsessil vabanevad gaasid, mis võivad olla väga mitmesuguste keemiliste saaduste rikkalikeks tooraineiks, ei leidnud üldse kasutamist.

Suure Isamaasõja alguseks oli Ukrainas käimas keemiatööstus, mis tegeles peamiselt keemiliste põhiainete tootmisega, nagu lämmastikhape, väävelhape, soolhape, sooda jt. Tähtsamaks Ukraina keemiatööstuse baasiks olid kokseerimissaadused.

Ukraina keemiatööstus on tihedalt seotud söetööstusega ja metallurgiaga niihästi tootmise suhtes kui ka territoriaalselt, nii et süsi, metall ja keemia moodustavad seal nagu ühise kombinadi.

Suur osa Ukraina keemiatööstusest on tegev kunstväetiste tootmisega, mis on vajalikud põlluviljakuse tõstmiseks. Nii on keemiatööstuse ja põllumajanduslike masinate ehituse areng tugevdanud sidet rasketööstuse ja põllumajanduse vahel.

Kõikide Ukraina rasketööstusharude — mäetööstuse, metallurgia, masinaehituse ja keemiatööstuse — areng nõuab tohutult suuri ja kergesti transporditavaid energiahulki

Seda energiat saab Ukraina elektriõujaamadelt, mis on ehitatud stalinlike viisaastakute jooksul ja mis kasutavad energiaallikana söetööstuse jääke (puusütt, tolmu jm.) ning Dnepri kärestike jõudu (Dneproges), kujunedes juba sõja alguseks üheks suuremaks energiasüsteemiks kogu Euroopas.

Üldiselt on Ukraina rasketööstus grupeerunud kahte suurde rajooni: **Donbassi**, kuhu on koondunud söetootmine, enamik soojus-elektriõujaamu, pool mustmetallurgiast ja raskemasinaehitusest, ning **Dnepri-äärsesse** alasse, kus toodetakse rauamaaki ja mangaani ning kuhu on koondunud tunduv osa metallurgiast, masinaehitusest ja keemiatööstusest.

Väljapoole neid rajooni on jäänud kolm lihtsat tööstuskeskust: **Harkov**, **Kiiev** ja **Odessa**, kuhu on koondunud väga mitmesugune tööstus, nagu see on tavaline suurtes linnades, rasketööstusest aga enam komplitseeritud masinaehitus, mis nõuab rohkem kvalifitseeritud tööjõudu.

Ukraina põllumajandust iseloomustavad:

1) väga suur põllumajanduslikult kasutatava pindala protsent;

2) põllukultuuride suur mitmekesisus — rukkist kuni puuvillani;

3) kõrge põllumajanduslik tehnika, mis koos soodsa kliima ja hea pinnasega tagab suhteliselt kõrge saagi mitmete kultuuride alal;

4) üksikute põllumajandusharude tihe side omavahel kui ka võimsa, vastavaid tooraineid töötleva tööstusega (suhkrutööstused, viinapõletamine, taimevõitootmine, konservitööstused, nahatööstused, elevaatorid, veskid, lihakombinaadid jm.).

Eriti suur on Ukraina osatähtsus teravilja üleliidulise külvipinna poolest: Ukrainale kuulub $\frac{2}{5}$ üldisest talinisu külvipinnast, $\frac{1}{3}$ maisi külvipinnast; tehnilistest kultuuridest tuleb Ukrainale $\frac{7}{10}$ suhkrupeedi ja üle $\frac{2}{5}$ päevalille külvipinnast.

Põhilistele Ukraina taimestikuvöötmeile on iseloomulikud järgmised tunnused:

1) Polesjes on ulatuslike metsade ja soode tõttu madalam põllumajanduslikult kasutatava pinna protsent, väiksem rahvastiku tihedus, suurem karjamajanduse ja söödakultuuride osatähtsus, kultuuridest aga on esikohal rukis ja tatar, samuti põlluhein, kartul, lina ja kanep.

2) Metsastepis on suurim rahvastiku tihedus, väga intensiivne põllumajandus; valitsevaiks kultuurideks on talinisu ja suhkrupeet (Dnepri vasaku kalda alal ka päevalill) ning karjanduses on esikohal nuumkarjapidamine.

3) Stepis, vaatamata väiksemale rahvastiku tihedusele, on külvipind maksimaalne, mitteteraviljakultuuride (päevalille, arbuuside-melonite, puuvilla) osatähtsus aga väike; valitsevaiks viljadeks on nisu ja kaer, mis annavad siin rikkalikku ülejääki.

Väga suure ning mahuka toodangu tõttu (süsi, metall, teravili) on Ukraina arenenud majandus esitanud rea suuri nõudeid transpordile. Meretranspordil on tähtsus peamiselt teravilja ja maagi väljaveos. Ukraina jõed, peale Dnepri, on veevaesed. Seda suurem koormus langeb Ukraina raudteele. Raudteevõrgu tiheduselt oli Ukraina 1941. aastal esikohal NSV Liidus (32,2 km raudteid iga 100 km² kohta). Ukraina raudteel toimub ligi kolmandik NSV Liidu raudtee-kaubaveost.

Tähtsamad väljaveoained Ukrainast on: süsi, metall, teravili, sool ja suhkur; sisseveoained aga on kangad (Moskva ja Leningradi oblastist), mets (Volgat mööda läbi Stalingradi ja Dneprit mööda), nafta (Kaukaasiast), kala (Alam-Volgalt).

Sakslaste röövretkede tõttu on Ukraina saanud väga tugevasti kannatada. Sakslased hävitasid enamiku neist tööstuslikest ettevõttest, mida ei õnnestunud evakueerida, taganedes ujutasid nad üle Donbassi kaevandused, lasksid õhku

raudteesillad, põletasid linnad, ajasid ära karja. Esialgsete andmete põhjal on tsiviil-elanikkonna kaotused 7 miljonit inimest, arvestades nii hukatuid, Saksamaale kaasaviiduid kui ka teadmata kadunud.

Taastamistööd algasid kohe pärast maa vabastamist; tööde tempo on maksimaalne ja nad viiakse lõpule esimese, sõja lõpule järgneva viisaastaku jooksul. 1945. aastaks olid Donbassi söekaevandustest taastatud juba pooled.

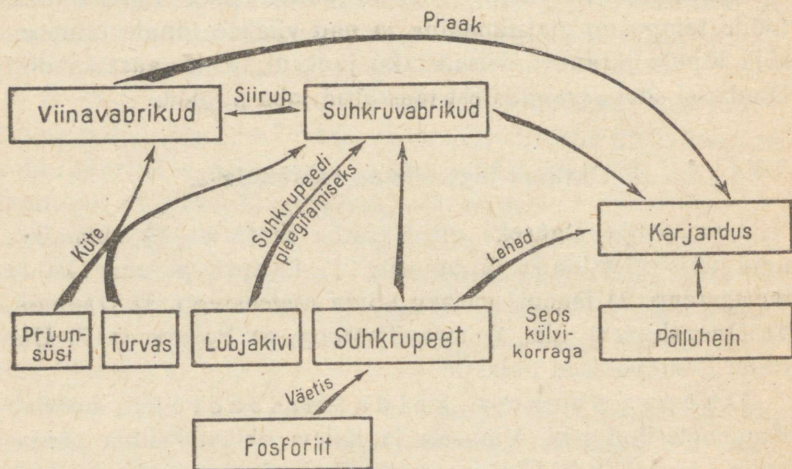
Ukraina jagunemine rajoonideks.

Isamaasõja alguseks oli Ukraina jaotatud 23 oblastiks; neid võib rühmitada järgmiselt: 1) Dnepri parema kalda metsastepp, 2) Dnepri vasaku kalda metsastepp, 3) Donbass, 4) Dnepri-äärne ala, 5) teraviljastepp, 6) Polesje ja 7) Ukraina läänepoolsed oblastid.

Dnepri parema kalda metsastepp hõlmab Kamenets-Podolski, Vinnitsa ja Kiievi oblasti (ilma põhjapoolse osata) ja on Ukraina südamikuks, kus on välja kujunenud ukraina rahvas. Viljakale mustmullale lisandub siin soe ja niiske kliima. See on üks võimsama ja intensiivsema põllumajanduse rajooni mitte ainult Ukrainas, vaid kogu NSV Liidus. Peale soodsate looduslike tingimuste on põllumajanduse arengule siin kaasa aidanud suur rahvastiku tihedus ning tihe raudteevõrk, mis on ehitatud siia strateegilistel põhjustel juba ammu enne Oktoobrirevolutsiooni.

Valitsevaks kultuuriks on suhkrupeet. Metsatukkade ja salude vahel paistavad kõikjal sametrohelised suhkrupedi-põllud, millede keskele, jõgede ja tiikide äärde, on enam-vähem korrapäraselt paigutatud suhkruvabrikud. Suhkrupeet annab suurt tulu (1 ha saak annab töötlemisel 3 tonni suhkrut), nõuab aga sealjuures hoolikat põlluharimist, fosforväetiste kasutamist ning külvikorras vahetust põlluheintega. Teraviljadest on tähtsaim talinisu, ta annab siin kõrget ning

püsivat saaki; nisule järgnevad rukis, oder ja kaer. Suure tähtsusega on ka kaunviljad (hernes, lääts, uba), mis rikastavad põldu lämmastikuühenditega.

Parema kalda Ukraina tootmissidemed.

Intensiivsele põllundusele kaasub intensiivne karjandus (sead ja veised liha-piimakarjana), mille arendamiseks on siin külluses head ja mitmekesist sööta, nimelt:

- 1) põlluheinad, mis esinevad suhkrupeedi külvikorras;
- 2) jäätmed suhkrupeedist ja suhkrutööstuses;
- 3) jäätmed viinapõletamisel, milleks kasutatakse siirupit.

Nii on suhkrupeet olnud siin põllumajanduse ilmestajaks, tema kujundajaks. Suhkruvabrikud neid ümbritsevate sovhosidega, aretusjaamadega, suurte remonttöökodadega, karja nuumamise punktidega (mõnikord ka viinapõletamistööstustega), on kujunenud nende lähedaste külade majanduslikeks ja kultuurilisteks keskusteks.

Suur tähtsus on ka aiandusel, Dnestri-äärsetes külmade tuulte poolt varjatud orgudes ka viinamarjakasvatusel. Ukraina küla valgete savimajakestega („masanki“), mis on peidetud lehtede rohelusse, esineb siin kõige tüüpilisemal kujul. Põllumajandussaadusi töötlevaist tööstustest on peale suhkru- ja viinatööstuse mainimisväärt veel jahutööstus, puu- ja juurviljatööstus, kondiitri- ja lihatööstus. Suhkrutööstusega on toodanguliselt seotud fosforiitide tootmine (kunstväetiseks), lubjakivi tootmine (suhkru töötlemiseks), söe ja turba tootmine.

Kergetööstusharudest on esindatud naha-, õmblus-, triko- ja tekstiiltööstus.

Need tööstusharud võimaldavad rohkearvuliste väikeste keskuste töölistele oma oskuste rakendamist.

Ukraina NSV pealinn **Kiiev** oli enne sõda elanike arvult kolmas kogu NSV Liidus (Moskva ja Leningradi järel).

Kiievil on Dnepri keskjooksul, vähe allpool suurte lisajõgede Desna ja Pripeti suubumiskohast, keskne valitsev asend Dnepri süsteemis; samaaegselt on ta ka suur raudteede sõlmpunkt.

Kiiev on Ukraina ajalooline ja geograafiline keskus.

Tsaariajal oli Kiiev läänepoolse Ukraina administratiivseks keskuseks: siin elas kindral-kuberner, siit juhiti kohaliku elanikkonna venestamist, siin kujunes ka ühtlasi tähtis revolutsioonilise liikumise keskus.

Varematel aegadel oli Kiiev majanduslikult silmapaistev oma kaubandusega, kuna tööstus oli vähe arenenud; esindatud oli peamiselt toiduainetetööstus. Stalinlike viisaastakute jooksul asutati siia suur ja mitmesugune masinaehitus, mis varustab seadmetega keemiatööstust, suhkru- ja nahatööstust ning teisi kergetööstusi ja toiduainetetööstust. Kergetööstuse toodangult on Kiievil esikoht Ukraina NSV-s.

Kiiev on kujunenud ka suureks kultuuriliseks keskuseks. Siia kui ühte ajalooliselt vanemasse linna, mis kuni XIII sa-

jandi keskpaigani oli Kiievi riigi pealinnaks, on koondunud rohkesti ajalooliselt väärtuslikke mälestusmärke.

Asudes Dnepri kõrgel parempoolsel kaldal, keset maalilist künklikku maastikku, rikas aedadest, on Kiiev üks ilusamaid linnu NSV Liidus.

Vinnitsa on samanimelise „suhkru“-oblasti keskus, asub Lõuna-Bug'i kaljusel järsul kaldal, maalilise ümbruse tõttu nimetatakse teda vahel „väikeseks Kiieviks“.

Linnas on arenenud tööstus, mis tihedalt on seotud põllumajandusega, osalt varustades seda vajalike kunstväetistega ning tegeldes vastavate masinate remondiga, osalt töödeldes põllumajanduse saadusi.

Dnepri vasaku kalda metsastepp, kuhu kuulub Poltaava, Harkovi ja Sumõ oblast (peale viimase põhjaosa, mis kuulub Polesjesse), on nii looduslikelt tingimustelt kui ka põllumajanduse iseloomult üleminekualaks läänes asuva Dnepri parema kalda ala, põhjapoolse Mušt-mulla-Keskrajooni ja kagupoolse stepi vahel. Kuigi nõukogude ajal on suhkrupeedi külvipind siin märksa suurenenud, esinevad tihedamad külvivid ainult kirdes, Sumõ ja Harkovi vahel. Teraviljadel on siin suurem tähtsus kui parema kalda alal ja suvinisu hakkab omandama küllaltki tähelepandavat kohta talinisu kõrval. Suhkrutööstuse kõrval on suure tähtsusega jahutööstus oma suurte auruveskitega. Mitteteraviljadest kasvatatakse peale suhkrupeedi kartulit, mahorka-tubakat, lõuna pool päevalille ja arbuuse-meloneid (piki Dneprit). Karjandusest on vasaku kalda alal esikohal seakasvatus, suurte peekonit valmistavate vabrikutega.

Tööstuse arengule on kaasa aidanud soodne asend Donbassist Moskva ja Leningradi viivate teede suhtes.

Tööstuses on esikoht mitmesugusel masinaehitusel, mis eriti arenenud on Harkovis.

Harkov — samanimelise oblasti keskus, oli 1934. aastani Ukraina pealinnaks. Linn asub läänepoolse Dnepri ning ida-

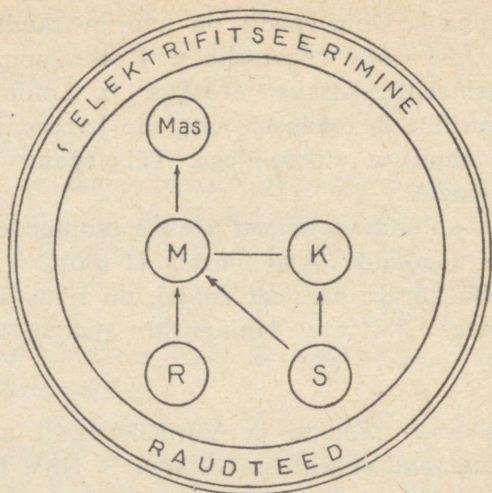
poolsete Volga ja Doni vahel; on suurim raudteede sõlmpunkt teel Donbassist Tööstuslikku Keskrajooni, suuruselt kolmas masinaehituskeskus Moskva ja Leningradi järel, tähtis kultuuriline ja teaduslik-tehniline keskus, rohkete ülikoolide ja tehniliste ülikoolidega. Tähelepanu väärib Ševtšenko monument.

Poltaava — Poltaava oblasti keskus, raudteede sõlmpunkt (4 liini), põllumajanduslikke tooraineid töötleva tööstusega. Asub Vorskla kõrgel paremal kaldal, on rikas aedade poolest. Läheduses Poltaava lahinguväli ajalooliste mälestusmärkidega.

Donbass — Stalino ja Vorošilovgradi oblastiga on endasse koondanud suure osa Ukraina ja NSV Liidu rasketööstuslikust kombinaadist.

Nimetatud kombinaadi aluseks on kivisöetööstus (andis sõja alguseni üle poole üleliidulisest söetoodangust). Kivisöel ja Krivoi Rogist toodaval maagil tugineb töö metallurgilistes tehastes, mis on varustatud kokseerimisseadistega. Koksi kasutavad metallurgilised tehased malmi ja terase tootmisel, teisi koksistamissaadusi töötleb aga põhikeemia-tööstus. Järgmise astmena esineb raskemasinatööstus, mis siin toodetud metallist valmistab kogukaid, rohkesti metalli nõudvaid mäe- ja metallurgiatööstuse seadmeid.

Nende tähtsamate tööstusharude teenindamiseks on asutatud laialdane ehitustarvete ja teiste vajalike materjalide tööstuste võrk (dolomiit, lubjakivid, tulekindlad telliskivid, mis on vajalikud kõrgahjude, martinahjude, koksiahjude ehitamiseks, tsement kohalikust merglist, šlakk metallurgia jäätmena). Teistest tööstusharudest tuleb rõhutada veel soola (pool üleliidulisest toodangust) ja sellega seoses olevat sooda tootmist, suuremaid NSV Liidus klaasitööstusi, elavhõbeda ja tsingi tootmist ning paljusid teisi. Kõiki neid toodanguliselt tihedalt seotud tehaseid ühendab tihe raudtee-

Donbassi tootmissidemed.

Lühendid: R — rauamaak; S — kivisüsi; M — mustmetallurgia;
K — keemia; Mas — raskemasinaehitus.

võrk ning suurtest elektrijõujaamadest kõrgepingejuhtmete kaudu tulev ühine energiavarustus.

Linnad ja tehaste ning söekaevanduste lähedal asuvad töölisasulad on stalinlike viisaastakute jooksul väga kiirelt laienenud koos ettevõtete suurenemisega; omavahel kokku kasvades on nad moodustanud rea suuremaid linnu, mida ümbritsevad paljud väiksemad. Sellele, vähem kui $\frac{1}{20}$ -le Ukraina pindalast on koondunud peaaegu $\frac{1}{3}$ tema linnaelanikkonnast.

Stalino — Stalino oblasti keskus, Donbassi suurim linn. Naabruses (10—15 km) asub **Makejevka**, „Ukraina Magnitogorsk“.

Mariupol — Aasovi mere äärne sadamalinn; söe ja metalli väljavedu.

Mainitud linnade metallurgilised tehased kujunesid Isamaasõja alguseks suurimateks Donbassis.

Vorošilovgrad (end. Lugansk) — oblasti keskus ning suurim masinaehituslik keskus Donbassis.

Dnepri-äärne ala — Dnepropetrovski ja Zaporozje oblastiga, teine Ukraina rasketööstusrajoon peale Donbassi.

Tähtsaim haru on mustmetallurgia, milleks on siin olemas rauamaaki (Krivoi Rog) ja mangaani (Nikopol); süsi ja sulatajad (lubjakivid) tuuakse Donbassist. Selle rajooni suureks eeliseks on vee rohkus (Dnepr), mille vähesuse all kannatab tunduvalt Donbassi rasketööstus. Enne Isamaasõda jäi Dnepri-äärne ala Donbassist malmi ja terase toodangult maha, ent ületas teda valtsmetalli, eriti torude tootmises.

Tähtsamad tööstuslikud keskused asuvad ses toorainete piirkonnas (Krivoi Rog, Nikopol) või Dnepril (Dneprodzeržinsk, Dnepropetrovsk ja Zaporozje).

Siin stepivöötme põhjapoolses, vähem kuivas osas on arendatud küllaltki võimas ja püsiv põllumajandus. Tähtsamad teraviljakultuurid on nisu ja oder, tehnilistest kultuuridest väärivad mainimist päevalill, lõuna-kanep ja sojauba.

Tuginedes kohalikule nisutoodangule ja transpordivõimlustele Dnepril, on siin kujunenud suur jahutööstus.

Dnepropetrovsk — samanimelise oblasti keskus, mis asub mõlemal Dnepri kaldal, tema lisajõe Samaara suudme vastas, ülalpool endisi kärestikke, oli endistel aegadel tähtis laevanduses. Siia Dnepri lõikumiskohale raudtee-magistraaliga, mis ühendab Krivoi Rogi Donbassiga, on kujunenud tähtis mustmetallurgia ja masinaehituse keskus.

Dnepril on tekkinud veel kaks suurt rasketööstuse keskest — **Dneprodzeržinsk** ja **Zaporozje**.

Krivoi Rog, Dnepri lisajõe Inguletsi ülemjooksul, on Krivoi Rogi rauamaagi rajooni keskus.

Teraviljastepp haarab lõunapoolsed mereni ulatuvad stepioblastid — Odessa, Hersoni, Nikolajevi ja Zapo-

rožje, aga ka põhjapoolse Kirovogradi oblasti, mis erineb oma väiksema kuivuse ja suurema viljakusega, ning Izmaili oblasti (lõunaosa Bessaraabiast).

Ukraina stepp (ühes Donbassiga ja Dnepri-äärse alaga), olles endistel aegadel, kuni Ukraina ühinemiseni Venemaaga, avatud tatarlaste röövretkedele Krimmist, jäi asustamata kuni Krimmi vallutamiseni Venemaa poolt 1783. aastal. Pärast seda kasutati steppi kauemat aega karjatamiseks. Stepi üleskündmine ning karjanduse asendamine teravilja tootva põllundusega, teostus alles möödunud sajandi lõpul, mil siia rajati raudtee. Tsaariajal valitsesid siin suurtalud, mis töökäte puudumise tõttu kasutasid küll laiaulatuslikult masinaid, mitte aga kunstväetist. Rohkesti oli ka suuri mõisu. Külvati ainult teravilja, eriti nisu ja otra ekspordiks. See oli Ukraina ja kogu Liidu suurim viljaait.

Rööbiti teraviljadega on stalinlike viisaastakute tagajärjel Dnepri alamjooksul ja mereäärsetel rannikualadel hakatud kasvatama ka puuvilla (200 000 ha). Külvikorras külvatakse vahelduvalt puuvillapõõsaga põlluheina, mis on vajalik põllu viljakuse taassaavutamiseks maad kurnava puuvilla järel, samuti ka loomasöödaks heinamaade puudumise tõttu. Puuvilla tootmisele on rajatud puuvillapuhastuse tehased. Põhja pool puuvilla kasvualasid (Kirovogradi oblastis) külvatakse sojauba, enam nõudlikumat taimet niiskuse suhtes. Suuresti on kasvanud ka päevalille külvipind. Kõige niiskemates, jõgedearsetes piirkondades on rohkesti aedu, arbuuside-melonite- ja viinamarjakasvatust.

Teraviljastepi tööstus on tihedalt seotud tema põllumajandusega; ta tegeleb kas põllumajanduslike toorainete töötlemisega (veskid, elevaatorid, taimevõitethesed, konservitööstused jm.) või varustab põllumajandust vajalike tööstustarvetega. Mereäärsetes linnades on tekkinud tööstusharud, mis on seotud merega, esijoonel laevaehitus. Asulad stepis on paigutatud hõredalt, kaugel üksteisest. Kuiva kliima tõttu

on jõgedevõrk hõre ning asulad on koondunud peamiselt väiksemate jõgede orgudesse, kus on vett saadaval ning leidub kaitset tuulte eest. Osa asulaist on tekkinud hilisematel aegadel rohkete sovhooside ja traktorijaamade ümbrusse. Linnad on enamikus noored, korrapäraselt planeeritud kvartaalidega, joonsirgete tänavatega, mida palistavad akaatsiad.

Odessa — Odessa oblasti keskus; rahvaarvult kolmas linn Ukrainas, ekspordib metsa ja teravilja, saab merd kaudu naftat Kaukaasiast, sütt Donbassist, tsementi Novorossiiskist, ja saadab neid raudteed mööda põhja poole Ukrainasse, Valge-Venesse, isegi Leningradi.

Tööstus on siin väga mitmekesine: põllumajanduslike ja transportmasinate ehitus, toidu-maitseainetetööstus, õmblus-trikootööstus, naha-jalatsitetööstus, keemiatööstus, puitu töötlev tööstus, džuuditööstus (vilja- ja suhkrukotid) jm.

Linn on ilus ja maaliline. Kesklinn asub kõrgel ning tasasel kohal, kust viib mereni suur lai kivitrepp.

Nikolajev — samanimelise oblasti keskus Bugi lahe sopis (70 km merest). Tähtis mere- ja jõesadam. Suur laevaehituskeskus. Ekspordib teravilja ja Krivoi Rogi maaki.

Herson — mere- ja jõesadam Dnepri suudmes, Hersoni oblasti keskus põllumajanduslike masinate ehitusega ja suurte konservitööstustega.

Kirovograd — Inguli ülemjooksul, oblasti keskus, arenenud toiduainetetööstusega ja põllumajanduslike masinate ehitusega.

Polesje, mis hõlmab Žitomiri ja Tšernigovi oblastit ning osa Sumõ ja Kiievi oblastit, erineb looduslikelt oludelt oma suurema niiskusega, metsarohkusega (eriti läänes) ja leetunud muldadega.

Rahvastiku tihedus on siin märksa väiksem kui lõunapoolses metsastepis. Tööstus on arenenud suhteliselt nõrgalt. Põllumajanduses on esikohal lina, kanep ja kartul, nendega

külvikorras esinev põlluhein (aga ka looduslik niit ja metsakarjamaa) on aluseks piimakarjapidamisele. Lõunas, vastu metsasteppi, esinevad suhkrupeedi- ja mahorkakülvid. Polesje on ainuke Ukraina rajoonidest (kui mitte arvestada läänepoolseid oblasti), kus rukis ületab külvipinnalt nisu. Tähtsaks toiduviljaks on siin ka tatar. Viimaseil aastail enne Isamaasõda kasvas tugevasti turbatootmine, turvas on täiendavaks kütteaineks tööstusele, mis enne kasutas ainult puukütet.

Tšernigov — Tšernigovi oblasti keskus, asub Desna paremal kaldal, on üks vanemaid Ukraina linnu, toiduainete- ja metsatööstusega.

Zitomir — samanimelise oblasti keskus, Teterevi maalilistel kallastel, suurte mööblitööstustega.

Ukraina läänepoolsed oblastid hõlmavad maa-alasid, mis liitusid NSV Liiduga 1939. aastast. Siia kuuluvad: 1) kuus oblastit — Rovno, Volõõnia, Tarnopoli, Lvovi, Stanislavi ja Drogobõtši oblast, mis taasühinesid Ukrainaga 1939. aasta sügisel; 2) Tšernovitsõ oblast, moodustunud Põhja-Bukoviinast ja põhjapoolsest Bessaraabiast, mis Nõukogude Liidu valitsuse sellekohasel nõudmisel loovutati Rumeenia poolt koos kogu Bessaraabiaga 1940. aastal.

Need on alad, mis juba X sajandil kuulusid Kiievi riigile ning mille elanikkond koosnes valdavas enamuses ukrainlastest.

Lääne-Ukraina piirides võib märgata nii looduslikke kui ka majanduslikke erinevusi.

Väga üldiselt võttes võib teda jaotada kolmeks osaks:

1) Karpaatide-Ukraina lõunas, mägine ala, mis hõlmab Karpaatide nõlvasid ja eelharusid.

2) Metsa-Ukraina põhjas, madalmiku ala Pripeti parempoolsete lisajõgedes Stohhodi, Stõri ja Gorõni jõgikonnas.

3) Keskosa — vahelduvalt künklik tasandik, mis kuulub Volõõnia-Podoolia kõrgustiku alasse.

Karpaatide-Ukraina — Tšernovitsõ, Stanislavi ja Drogo-
bõtši oblast — on tähtis maavarade poolest, tootes naftat,
maagaasi, keedu- ja kaalisoola, ehitusmaterjale. Karpaatide
nõlvadel säilinud hinnaline mets on aluseks saeveskitele.
Ukraina mägilased (gutsulid) tegelevad peamiselt karjandu-
suga mägiaasadel ja metsatöoga. Maalilistes mägiorgudes on
rohkesti kuurorte.

Tšernovitsõ — oblasti keskus Prutil, tähtis raudteede
sõlmpunkt, tekstiil- ja toiduainetetööstusega, ülikoolidega.

M e t s a - U k r a i n a — Volõõnia ja Rovno oblast — on
metsarikas ja põhjaosas Pripeti läheduses soine. See on
Lääne-Ukraina majajäänuim osa, kus mõisniku ike oli tuge-
vaim, talupoeg vaeseim.

Tähtsamad põllukultuurid on rukis ja kartul. Tööstus on
nõrk, esinevad ainult väikesed veskid, saeveskid, telliskivi-
tehased. Linna-elanikkond on väikesearvuline.

K e s k o s a hõlmab Tarnopoli ja Lvovi oblastit ning osa
naaberoblasteist põhjast ja lõunast. Teda niisutab Dnestr
oma vasakpoolsete lisajõgedega, mis sügavalt lõhestavad
tasandikku, tekitades järsunõlvalisi orge — „jarõ“. Tasandi-
kul säilinud viljakad mustmullad on koos pehme kliimaga
väga soodsad põllunduseks. See on looduslikult rikkaim osa
Lääne-Ukrainast, mis sarnleb Dnepri parema kalda ala
metsastepiga: siin on tihedaim raudteede võrk, suurim rah-
vastiku tihedus ja kõrgeim linnaelanike protsent. Majanduse
aluseks on põllundus; kasvatatakse peamiselt teravilja (nisu,
rukist, otra), lisaks kartulit ja kohati suhkrupeeti, põllundu-
sele baseerub toiduainetetööstus veskite ja viinapõletamis-
tehadega.

Lvov — Lvovi oblasti keskus, Lääne-Ukraina suurim linn,
asub raudteede sõlmpunktis (6 haru). Lvov on vanaaegne

linn, tekkinud juba XIII sajandil, tähtis kultuuriline keskus, vanaaegse ülikooliga. Tööstustest on esikohal kerge- ja toiduainetetööstus.

Karpaatide-tagune Ukraina, mis liitus Ukraina NSV-ga 1945. aastal, on väga väike ala (12 000 km², s. o. pool Krimmist). Tema ajalooline saatus on keeruline ja kannatusrikas. Ta kuulus Galiitsia vürstiriigile Jaroslav Targa ajast, oli ungarlaste ja poolakate vallutusretkede sihiks, oli kauemat aega Poola valitsuse all. Poola esimese jaotamise ajal läks Austria-Ungarile (kuuludes Ungari osasse), pärast Austria-Ungari impeeriumi lagunemist jäi ta Tšehhoslovakkia osaks. Haarates Tšehhoslovakkia, loovutas Saksamaa Karpaatide-taguse Ukraina oma satelliidile Ungarile, kelle valitsuse alla ta jäi kuni vabastamiseni Punaarmee poolt.

Vaatamata aastasadu kestnud rahvuslikule orjastamisele vahetuvate, võõra päritoluga valitsuste poolt, on mägedesse laiali paisatud Karpaatide-taguse Ukraina päriselanikud, keda nimetatakse russiinideks, täielikult säilitanud oma rahvuse (keeled, kombed ja tavad), nad võtsid vaimustusega vastu oma vabastajad ning avaldasid kohe soovi liituda oma ajaloolise kodumaaga.

Karpaatide-tagune Ukraina asub Ida-Karpaatide edelanõlvadel, teda niisutavad jõed, mis voolavad siinsetest mägedest edelasse, suubudes Doonau lisajökke Tiszasse. Karpaatide nõlvad, millelele kuulub suurem osa siinsest pindalast, on kaetud suurepäraste metsadega (pöökpuu, tamm, valge pöök). Edelaosas asuval tasandikul ja mägede orgudes on viljakas pinnas.

Majandus on mahajäänud; tööstusest esineb ainult toiduainetetööstus ja metsa töötlev tööstus. Kultuuridest valitsevad mais, nisu ja kartul. Rohkesti on aedu. Mäestik on ülekaalus karjandus, kasutatakse suvel mägiaasu. Suurem osa rahvastikust elab külades. 725 000 rahvaarvu juures (1938. a.

andmed) on kahes suuremas linnas, U ž g o r o d i s (pealinn) ja M u k a t š e v i s, kummaski ainult 26 000 elanikku.

Ala läbib raudtee-magistraal, suundudes läbi tasandiku edelapiiri mööda Košitsasse (Tšehhoslovakkias), peale selle kolm Poolast Karpaatide mäekurude kaudu tulevat põikliini.

Küsimusi:

1. Missugused on Ukraina looduslikud rikkused?
2. Milline oli Ukraina erikaal üleliidulise majanduselu tähtsamais harudes enne Isamaasõda?
3. Missugustest harudest koosneb Ukraina rasketööstus ja milline on nende omavaheline seos?
4. Märkida kontuurkaardil lõunarajooni metallitööstuse piir. Missugused leiukohad ja keskused kuuluvad siia?
5. Missugusteks looduslikeks rajoonideks jaguneb Ukraina ja missugused iseloomustavad jooned on iga rajooni põllumajandusel?
6. Mida veab välja Ukraina ja kuhu, mida ta toob sisse ja kuskohalt?
7. Nimetada tähtsamad meresadamad Ukrainas ja loetleda sealt väljaveetavad tähtsamad ained.
8. Missugused majandusharud valitsevad Dnepri parema kalda metsasteppi põhitoodangus?
9. Võrrelda parema kalda metsasteppi vasaku kalda metsastepiga.
10. Võrrelda Donbassi Dnepri-äärse alaga.
11. Anda Ukraina läänepoolsete oblastite iseloomustus.
12. Anda Ukraina nelja suurema linna iseloomustus.

K a h e k ü m n e s p e a t ü k k .

MOLDAAVIA NSV.

Moldaavia NSV asub Liidu edelaosas. Idas ulatub ta vähe üle Dnestri, läänes on ta piiratud Prutiga, mis on ka NSV Liidu piiriks Rumeeniaga. Kirdes ja lõunas piirneb Moldaavia Ukraina NSV-ga.

Moldaavia NSV rajati 1940. a. augustis. Ta kujundati varem Ukraina NSV juurde kuulunud Moldaavia ANSV läänepoolsest osast ning suuremast, keskmisest Bessaraabia osast, mis tagastati Liidule Rumeenia poolt 1940. a. suvel.

Kasutades meie maa sõjalist nõrkust 1918. aastal, eraldas Rumeenia vägivaldselt, vastu elanikkonna tahtmist, Bessaraabia põhilise osa Venemaast. Bessaraabia anneksiooni pole NSVL kunagi tunnustanud.

1940. a. suvel nõudis Nõukogude Liit Rumeenialt Bessaraabia tagastamist. Rumeenia valitsus täitis selle nõudmise, mille tagajärjel Liidu piir kandus läände Pruti ja Doonau kaldale ning Bessaraabia liideti rahulisel teel NSV Liiduga. NSV Liidu Ülemnõukogu, vastu tülles Bessaraabia ja Moldaavia ANSV töötajate soovile ning juhitud rahvaste vaba enesemääramise põhimõttest, rajas Moldaavia NSV.

Kuni 1918. aastani oli Bessaraabia kubermang tihedalt seotud ülejäänud Venemaaga. Sealt ta sai tööstuskaupu; Bessaraabia majanduse tooted viidi Ukrainasse ja Odessa kaudu välismaale. Purustades need majanduslikud sidemed, viisid Rumeenia vallutajad Bessaraabia majanduse ummikusse.

Palju maad anti rumeenia mõisnikele ja suurtalunikele, kes asusid siia Rumeeniast. Mõisnike surve viis talupojad vaesusse. Moldaavia, ukraina ja vene kultuur hävitati.

Tööstus, mis ennegi oli väikesemahuline, langes järsult. Bessaraabia oli peaaegu eranditult põllumajanduslik maa, ent ka põllundus oli langusel: külvipind vähenes, eksportnisu tõrjuti välja maisi poolt, viinamarjakasvatus ja aiandus kirati- sid, tubakakasvatus oli kadumas.

Dnestri ida-, nõukogulikul kaldal valitses teine maailm. Moldaavia ANSV põllumajandus kujundati ümber sotsialistlikel alustel. Arenes suurtööstus, esijoones toiduainetetööstus. Loodi moldaavia kirjandus, rajati rahvuslik kunst.

Uutes Moldaavia NSV osades maa natsionaliseeriti ja anti töötavaile talupoegadele. Asutati sovhoosid ja traktorijamad. Riigistati suurettevõtted. Kiiresti hakkas kasvama kultuur, arenema majandus.

Looduslikud olud.

Moldaavia NSV-le kuulub viljakas, mustmullaga, keskosas künklik lauskmaa, sooja, põllundusele soodsa kliimaga. Suvi on siin kuum, talv pehme. Juulikuu keskmine temperatuur on 27°, aastane sademetehulk ligi 440 mm. Lõuna suunas sademete hulk väheneb.

Põhjas asub tasane, ainult kohati kergelt laineline, metsatu, enamikus üles küntud Beltsõ mustmullastepp. Lõuna pool, vabariigi keskosas, levib Kodrõ kõrgustik, kohati üle 400 m kõrge, kaetud tamme, valge pöõgi, vahtra ja saaremet-saga; kõrgustiku nõlvadel esinevad leetunud mullad. Veel rohkem lõuna pool maapind taas madaldub, minnes üle tasa-seks, kuivaks, mustmullaga Budžaki stepiks. Mets ja põõsastik on säilinud ainult jõgede ääres, üleujutuste piirkonnas.

M a a v a r a d e s t on tuntud savi, lubjakivid ja teised ehitusmaterjalid.

Rahvastik.

Enamusrahvas on moldavaanid. Peale nende elab vabariigis venelasi, ukrainlasi, juute.

Linnade elu on arenenud nõrgalt; linnades elab vähem kui $\frac{1}{5}$ elanikkonnast.

Külades on tüüpilised talumajad, mis on ehitatud kividest, telliskividest, sagedamini aga õlgedega segatud savist, lubjaga valgendatud; iga talumaja juures asub viljapuuaiake, ümbritsetud punutud tarast, juurviljaaed, arbuuside- ja melo-

niteväljad, küla ümber aga on maisipõllud. Keedetud mais, nn. „mamalõga“, on tavaline moldavaani toit, maisi varred aga on harilik kütteaine.

Majandus.

Kuuludes NSV Liitu, on Moldaavia NSV kiiresti arendanud oma põllumajandust ja tööstust, mis töötleb kohalikku põllumajanduslikku toorainet.

Teraviljadest on tähtsamad mais, nisu, oder; teistest kultuuridest — tubakas, päevalill, viljapuud, viinamarjad. Eriti rohkesti kasvatatakse viinamarju Dnestri sügavais orgudes, kus nad on kaitstud tuulte eest. Lõunapoolsetes steppides on arenenud lambakasvatus. Tööstusharudest on kõige tähtsamad konservitööstus, veinitööstus, viinapõletamine, jahutööstus, taimevõitööstus, tubaka- ja suhkrutööstus. Tähtsamad väljaveoained on viinamarjad, vein, puuvili, pähklid, nahk, nisu, konservid.

Saksa ja rumeenia fašistide vallutusretked 1941. a. suvel ja ajutine okupatsioon rüüstasid maa. Vabariigi taastamine algas kohe pärast vabanemist saksa ja rumeenia vägedest.

Küsimusi:

1. Missugustest osadest koosneb Moldaavia NSV?
2. Missugused on Moldaavia looduslikud olud ja missuguse tähtsusega on nad tema majanduse arengus?
3. Missugune on Moldaavia rahvastiku koosseis?
4. Missugused on tähtsamad põllukultuurid Moldaavias?
5. Missugune on Moldaavia tööstus?
6. Missugused moldaavia majandusharud ületavad kohaliku tähtsuse?

VALGE-VENE NSV.

Valge-Vene NSV asub NSV Liidu lääneosas. Moskva riigi ja Poola vahele surutud Valge-Vene territoorium on olnud aastasadade vältel, kuni XVIII sajandi lõpuni, nende riikide vaheliste sõdade tallermaaks, langedes kord ühe, kord teise võimu alla, mitte suutes vabaneda võõrast ikkest.

XVIII sajandi lõpust, peale Poola jaotamist, kuulus Valge-Vene Vene impeeriumi koosseisu kuni Esimese Maa-ilmatsõjani, mille lõppedes ta jagunes kaheks osaks.

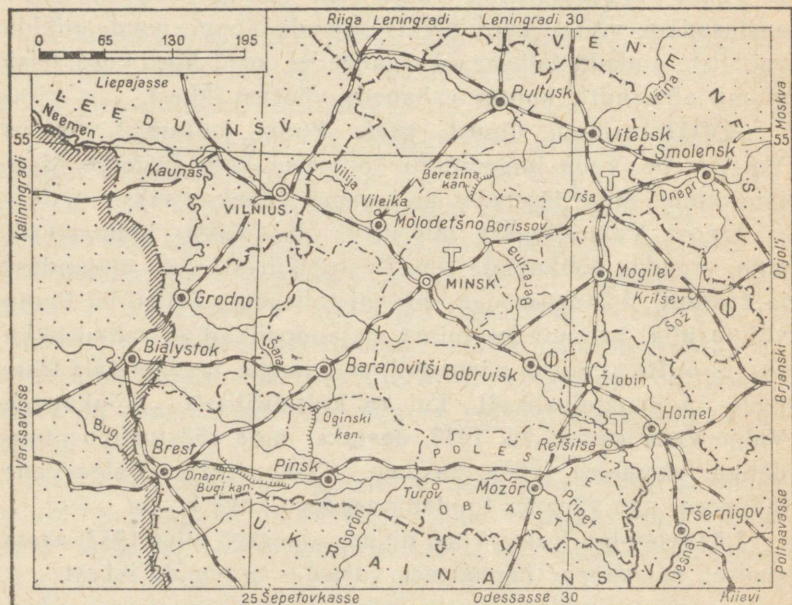
Idaosa Valge-Venest, mis astus NSV Liitu liiduvabariigi-gina, arendas nõukogude tingimustes kiiresti oma majandust ja kultuuri. Lääneosa aga, mis jäi tolleaegse fašistliku Poola võimu alla, kannatades julma majanduslikku ja rahvuslikku survet mitte ainult ei edenenud, vaid langes madalamale tase-mele nii majanduslikult kui ka kultuuriliselt. Nõukogude Valge-Vene suurendas 1937. aastaks oma tööstusliku too-dangu, võrreldes 1913. aastaga, 21-kordseks. Valge-Vene lääneosas aga vähenes toodang peaaegu kaks korda.

Läänepoolne Valge-Vene ühines idaosaga alles 1933. aasta sügisel, mil vapper Punaarmee vabastas ta panide ikkest.

Looduslikud olud.

Valge-Vene NSV on lauskmaa; põhjaosa, kus levib L e e d u - V a l g e v e n e kõrgustik, on tugevasti künklik, sel-gesti väljakujunenud moreenmaastiku iseloomuga: manner-jää liikumisel kokkukuhjunud kühmud ja seljakud, rohkesti järvi, millede ümarikud kõrged kaldad meenutavad sageli jääaegset päritolu, samuti jõesängid, ummistunud moreen-sest ainest, massiliselt esinevad rändrahnud järvede ja jõgede põhjas ning põldudel. Lõunas muutub lauskmaa järk-järgult

Pripeti soiseks itasandikuks, millel on vaevalt märgatav kallak Dnepri suunas. See on Valge-Vene Polesje, vaevu voolavate, soostunud kallastega jõgedega ning samasuguste soostunud järvedega. Valge-Vene ida- ja lõunaosa niisutab **Dnepr** oma

Valge-Vene NSV (ülevaade).

vasakpoolse lisajõe **Soži** ja parempoolsete lisajõgede **Berezina** ja Pripetiga. Põhja- ja lääneosa niisutavad Läänemere vesikonda kuuluvate **Väina** (Lääne-Dvina), **Neemeni** ja **Vilia** ülemjooksud.

Jõgede lisajõed lähenevad üksteisele, veelahkmed on madalad; see asjaolu on kergendanud jõgesid ühendavate

teede, hiljem kanalite ehitust. Tsaarivalitsuse ajal ehitatud kanalid olid hiljem hooletusse jäetud, metsistunud. Nõukogude võimu ajal on taastatud Dnepri-Bugi kanal, mis ühendab Lääne-Bugi parempoolset lisajõge Muhhovetsi Pripeti vasakpoolse lisajõe Pinaga. On alanud ka tööd Dnepri ühendamiseks Neemeniga.

Valge-Vene kliima on suhteliselt pehme ja niiske, üleminekuline mandrilisest merelisse. Minskis on jaanuarikuu keskmine temperatuur $-6,5^{\circ}$, juulikuu $18,5^{\circ}$, talv on Moskvaga võrreldes vähe pehmem, suvi jahedam. Sademeid tuleb rohkesti (keskmiselt 600 mm; 700 mm põhjas, 350 mm lõunas), nii et teravili ei kannata kuivusest, pigem liigsest niiskusest. Sademetega päevi on aastas 200, pilvitus on suur.

Kõlbmata maadest on esikohal sood. **Pinski** sood Polesjes muutuvad igal kevadel lausa mereks, kus üksikud, kõrgemal kohtadel asuvad talud näivad tuletornidena veeväljal.

Pärast Valge-Vene liitumist NSV Liiduga on nõukogude valitsus alustanud laiaulatuslikku soode kuivatamist, on välja antud eri määrus, mis näeb ette Valge-Vene soode muutmist viljakaiks põldudeks ja heinamaaks. Valge-Vene idaosas on nõukogude võimu ajal kuivatatud sajad tuhanded hektaarid soid.

Soostunud alade pinnased on taimejäänuste- ja fosforirikad ning pärast kuivatamist annavad sageli head saaki, kaks korda suuremat tavalisest. Mujal esinevad leetmullad, mis nõuavad väetamist. Parem mullastik, mis eriti sobib linakasvatuseks ja aianduseks, esineb idas (Orša-Mogilev) ja Minski ümbruses. Lõunas levivad, vaheldudes turbamullaga, vaesed liivmullad, mis on enam soodsad kartulikasvatamiseks.

Metsaga on kaetud üle neljandiku pindalast. Laiaulatuslikumad metsad levivad Polesje põhjaosas ja piki Valge-Vene loodepiiri. **Beloveža ürgmets** on ulatuslikum segametsadest Euroopas.

Valge-Vene territooriumil esineb kaks metsatüüpi: kirdest leviv okasmets, kus valitseb kuusk, ja edelast sissetungiv lehtmets tamme, vahtra, pärna, isegi valge pöögiga. Liivase pinnasega kuivadele aladele on iseloomulikud männimetsad, niisketele aladele aga lepp ja haab. Valge-Vene metsad annavad väärtuslikku tarbepuitu. Jõgede küllus hõlbustab parvetamist nii loodesse (Väina ja Neemen) kui lõunasse (Dnepri ja tema lisajõe Berezina kaudu, mis on peamine tähtsaim Valge-Vene parvetusjõgi).

Maavaradest hinnalisem on turvas kui tähtsaim energiaallikas. Turbavarud on nii suured, et tema normaalne juurdekasv katab üksi kõik tööstuste vajadused. Peale turba leidub mitmesugust ehitusmaterjali (lubjakivi, klaasiliiva, savi jm.) ja fosforiite.

Rahvastik.

Enamusrahvuseks on valgevenelased, keda on $\frac{4}{5}$ üldisest rahvaarvust; elavad nad peamiselt külades, moodustades siin üle 90% üldarvust, kuna linnades nende protsent sageli ei ulatu 50-ni. Teistest rahvustest on rohkesti juute laiali valgunud kogu riigis, peamiselt linnades. Peale nende on venelasi (idas), ukrainlasi (lõunas), poolakaid (läänes). Rahvastiku tihedus on enam-vähem ühtlane, langeb märgatavalt ainult Polesjes, kus on suured metsad ja sood ning suhteliselt vähe kõlblikku maad.

Ennerevolutsiooniaegset Valge-Venet iseloomustas üksiktalundite suur levik ja alevite rohkus, kus elutses rohkesti väikekaupmehi ja käsitöölisi, kus aga levis ka vaesus, eriti juutide seas.

Valge-Vene idaosas, mis sai nõukogude maaks kohe pärast Esimest Maailmasõda, muudeti kollektiviseerimise teel üksiktalundid peagi küladeks, alevites natsionaliseeriti kau-

bandus ja uute vabrikute ehitamisega nad vabanesid liigseist elanikest, keda suurel määral vajas tööstus.

Valge-Vene lääneosas, mis jäi Poola koosseisu, säilisid alevid oma vähemeeldiva elu-olu ja välisilmega ning erinevad sellistena tänapäevalgi.

Majandus.

NSV Liitu kuuluva Valge-Vene majandust, sellisena nagu ta oli enne Suurt Isamaasõda, iseloomustab:

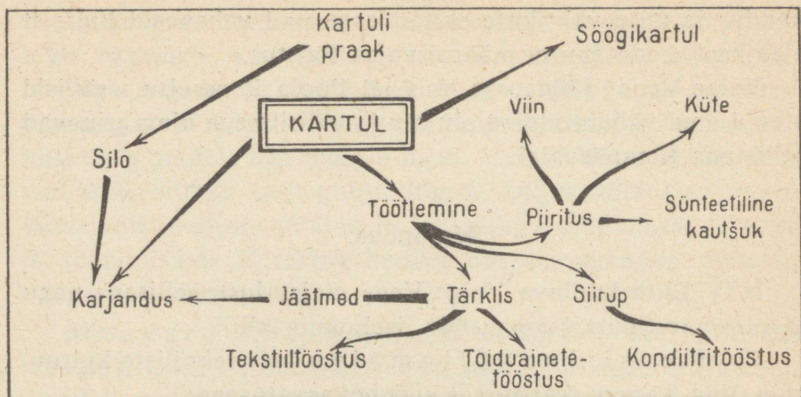
1) intensiivne põllumajandus tehniliste kultuuride (lina, kanepi, kartuli) ja sigade kasvatusesega;

2) mitmekesine tööstus, mis kasutab peamiselt kohalikku toorainet (metsa, põllumajanduslikke saadusi, mineraalseid aineid) ja milles on külluses kvalifitseeritud kaadred endiste käsitöölise näol.

Idapoolne Valge-Vene erineb läänepoolsest oma enam arenenud tööstusega ja põllumajanduse kaugelt suurema intensiivsusega.

Mitteteraviljakultuurid võtavad enda alla üle kolmandiku üldisest külvipinnast. Põllumajanduse eri-ilme on põhiliselt sama mis Vene NFSV lääneosaski, s. o. tehnilised kultuurid ja produktiivne karjandus. Vahe on aga selles, et valitsevaks põlluviljaks Valge-Vene NSV-s pole mitte lina nagu Vene NFSV-s asuvas Smolenski ja Kalinini oblastis, vaid kartul, mis leiab siin universaalset kasutamist (toiduks, söödaks, töötlemisel piirituseks ja tärkliseks, väljaveoks); kartuliga on seoses seakasvatus, mis kasutab ühtlasi ka haljastoitu ning võitööstuse ja viinapõletuse jäätmeid. Lina ning temaga seotud põlluhein ja piimakarjandus seisavad Valge-Vene NSV-s teisel kohal, kartuli ja sigade kasvatus järel.

Põhjas on esikohal lina ja piim ning nende töötlemine, lõunas aga lihakari, kanep ja kalapüük tiikidest.

Kartuli kasutamise skeem.

Peale selle on kohati suure tähtsusega puuvilja- ja juurviljaaiad (Minsk, Mogilev, Orša) ning kodulindude kasvatamine.

Suurem osa siinsest tööstusest töötleb kohalikke tooraineid — põllumajanduslikku, metsa ja maavarasid.

Põllumajanduslikule toorainele tuginevad: linatööstus (põhjas Vitebskis), kanepitööstus, naha- ja jalatsitööstus, harjasetööstus (esikoht NSV Liidus) ja rida toiduainetetööstusi — viinapõletamine, tärklise-siirupitööstus, lihatööstus, võitööstus, taimevõitööstus, juustutööstus jm.

Metsandusele on rajatud saeveskid, vineeritööstus, puidutööstus (Borissov, Orša, Bobruisk), samuti tikutööstus (Borissov, Retšitsa, Pinsk) ja paberitööstus, millel on üleliiduline tähtsus.

Maavaradele tugineb ehitusmaterjalide (klaas, tsement jt.) ja fosforväetiste tootmine.

Vähetest tööstusharudest, mis töötlevad sissetoodud tooraineid ja mis eriti oli arenenud Isamaasõja eelaastail, on mainitav metallitöötlemine, tekstiiltööstus, samuti trikoo- ja

õmblustööstus, mis tänu kvalifitseeritud kaadrite rohkusele endiste käsitöölise näol on omandanud siin laiaulatusliku, üleliidulise tähtsuse.

Turbatoodang on suurenenud mitu korda. Suuri- maiks turba tarvitajaiks on elektri jaamad, nii suured kui väikesed, mis on ehitatud siia hulgaliselt nõukogude võimu ajal.

Suuri edusamme on Valge-Vene NSV-s nõukogude võimu vältel märgata ka kultuuri alal. Kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini oli kaks kolmandikku rahvastikust kirjaoskamatud — see kirjaoskamatus on likvideeritud. Enne revolutsiooni ei olnud ühtegi kõrgemat õppeasutist — nõukogude võimu ajal on asutatud kümneid kõrgemaid õppeasutisi ja teadusliku uurimise instituute, eesotsas Valge-Vene Teaduste Akadeemiaga. Kuni Oktoobrirevolutsioonini oli valge-vene keel keelatud, nõukogude võimu ajal on selles keeles välja antud sadu ajalehti ja raamatuid.

Ajutine fašistlik saksa okupatsioon Valge-Venes takistas vabariigi rahulikku ja loovat elutegevust. Suur osa rahvastikust, majanduslikest ja kultuurilistest ettevõttest evakueeriti itta. Fašistlike saksa vallutajate sissetungi tagajärjel sai Valge-Vene nagu Ukrainagi tugevasti kannatada. Enamik linnadest ühes tööstustega hävitati täiesti.

Taastamistööd algasid kohe pärast sakslaste väljaajamist.

Minsk — Valge-Vene pealinn, asub Svislotši jõel ja raudtee-magistraalil Moskva—Varssavi—Lääne-Euroopa. Tsaariajal oli Minsk kehv kubermangulinn, väheste tänavatega ja iganenud ehitistega. Nõukogude võimu ajal on Minsk järsult muutnud oma ilmet ja kujunenud Valge-Vene suureks tööstuslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. Käsitööstuslike töökodade asemele on kerkinud masinaehitustehased, puidutööstustehased, õmblustööstused. Minskisse on asutatud Valge-Vene riiklik ülikool — valgevene rahvuskultuuri keskus, ja rida teisi kõrgemaid õppeasutisi. Minskis asub Valge-Vene

Teaduste Akadeemia ja rida teadusliku uurimise instituute, sealhulgas Soomajanduse Instituut. Viimaseil aastail enne Suurt Isamaasõda püstitati rohkesti suurejoonelisi ehitisi.

Gomel — oblasti keskus, asub Dnepri laevataval lisajõel Sožil ja on raudteede sõlmpunkt; tööstuslinn, tugevasti kasvanud nõukogude võimu ajal.

Mogilev — oblasti keskus, sadam Dnepril, endine kubermangulinn, rikastunud nõukogude võimu ajal rea suurte uus-ehitistega.

Vitebsk — oblasti keskus Väinal, vanaaegne linn, kujunenud nõukogude võimu ajal suurimaks tekstiiltööstuse keskuseks Valge-Venes.

Küsimusi:

1. Mis on Valge-Vene asendi iseärasusteks?
2. Iseloomustada Valge-Vene looduslikke olusid.
3. Nimetada Valge-Vene tähtsamaid tööstusharusid. Missugusel toorainel nad töötavad?
4. Nimetada Valge-Vene tähtsamaid põllumajandusharusid.

K a h e k ü m n e t e i n e p e a t ü k k .

BALTI LIIDUVABARIIGID.

Leedu NSV, Läti NSV, Eesti NSV.

Balti liiduvabariigid asuvad Läänemere rannikul. Kaks neist — Läti ja Eesti — omavad rohkesti merepiire, kolmas — Leedu — ulatub mereni ainult kitsa läänepoolse ribana.

Oma geograafiliselt asendilt on mainitud riikidel suur tähtsus NSV Liidu väliskaubanduses. Nad asuvad lühimal teel meie keskoblastitest Lääne-Euroopasse. Eriti tähtis on see, et meri Läänemere rannikul jäätab lühikeseks ajaks või ei jäätu üldse. Nõukogude Baltikumi võib nimetada NSV Liidu Euroopa osa „looduslikuks sadamaks“.

Balti liiduvabariigid.

Sellise geograafilise asendi tõttu on Baltikum ka NSV Liidu riigikaitse seisukohalt ülisuure tähtsusega: ta kindlustab NSV Liidu positsiooni Läänemerel ja kaitseb Leningradi edelast.

L o o d u s l i k u d o l u d .

Balti liiduvabariigid asuvad Ida-Euroopa lauskmaa kirdeosas. Siinsele maastikule on suurt mõju avaldanud mannerjää, mis kunagi ulatus siia Skandinaavia mägedest. M a a p i n d on üldiselt tasane, madal, väikese langusega mere suunas, kohati tugevasti künklik moreenkuhjatiste tõttu. Rohkesti on järvi moreenküngaste vahel. Väikese langusega madalad alad on laiaulatuslikult soostunud. Põldudel leidub laialipaisatuna rohkesti rändrahne.

Baltikumi k l i i m a on mõõdukalt mandriline, mere läheduse tõttu ilmneb mandrilisus siin palju nõrgemalt kui NSV Liidu keskoblastites. Talv on siin pehmem, suvi jahedam. Riias on jaanuarikuu keskmine temperatuur $-6,8^{\circ}$ (Moskvas $-10,8^{\circ}$), juulikuu keskmine temperatuur $16,3^{\circ}$ (Moskvas $18,9^{\circ}$). Ilmad on väga muutlikud, talvel on sagedased sulad. Niisked läänetuuled toovad rohkesti sademeid (keskmiselt 600 mm aastas). Rohkesti on pilves päevi. Niiske kliima on soodne heinamaadele ja põlluheina kasvuks.

Baltikum kuulub s e g a m e t s a d e v ö ö t m e s s e, mis koosnevad männi- ja kuusemetsadest, kuhu on segunenud haab, lepp, kask ja tamm.

Siinne maastik on maaliline. Ümmargused, laugete nõlvadega künkad vahelduvad avarate niitudega, mis on kaetud mahlaka rohhtaimestikuga. Roheluse vahelt vilksatab siit ja sealt jõgede või järvede veepind. Metsa on palju laastatud, ent siiski varjab vaatepiiri peaaegu igal pool mets. Maastikul on kultuurmaistu ilme: niit, karjamaa ja põld hõlmavad siinsest alast suuremat osa kui mets ja kõlbmatu maa. Paljudes

kohtades levib niit ja karjamaa laiaulatuslikumalt kui põld, ja ka põllust on suur osa söödaviljade — põlluheina, kaera ja söödajuurikate all. Igal pool peetakse piimakarja. Külased Lätis ja Eestis peaaegu pole, neid asendavad üksiktalundid, mida ümbritsevad puuviljaaiad.

Omapärane ilme on Läänemere rannikul. Piki madalat, merelainete poolt uhutavat randa levivad liivaluited, mis enamikus on kaetud männimetsaga. Seal, kus luited on takistanud veeäravoolu merre, on tekkinud sood. Läänemere ääres, eriti Riia rajoonis, on rohkesti hästi korraldatud kuurorte.

M a a v a r a d e s t on Baltikum suhteliselt vaene. Levivad turvas ja ehitusmaterjalid — liivad, savid, lubjakivid. Suurema tähtsusega on põlevkivi (Eestis), millest toodetakse vedelkütet ja gaasi.

Majandusliku arengu põhijooni. Alates Peeter I ajast kuni Esimese Maailmasõja lõpuni kuulus Baltikum Vene impeeriumi ja tema rahvamajandus oli osa Venemaa rahvamajandusest.

Baltikumi sadamate Riia, Tallinna, Liepaja (Liibavi) ja Ventspils (Vindavi) kaudu käis suur osa Vene ekspordist (vili, mets, lina) ja impordist (metall, masinad). Venemaa sisekubernangud olid ühenduses Läänemere-äärsete sadamatega raudteede kaudu: Orjol—Riia, Romnõ(Ukrainas)—Liepaja, Moskva—Ventspils.

Läänemere sadamalinnadesse, tuginedes välismaisele toorainele ja küttele, oli tekkinud ulatuslik tööstus (masinaehitus, tekstiiltööstus, keemiatööstus), mis tihedalt oli seotud väliskapitaliga, kuid töötas vene turu jaoks. Läti ja Eesti kuulusid tsaari-Venemaa tööstuslikumate rajoonide hulka. Iseseisvate riikidena tekkisid Leedu, Läti ja Eesti pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni, mis andis kõikidele Venemaa rahvastele enesemääramise õiguse. Nõukogude võim kukutati siin interventide kaasabil ning Leedu, Läti ja Eesti said kodanlikeks vabariigeks.

Pärast Baltikumi eraldumist katkesid tema majanduslikud sidemed Liiduga. Meie eksport ja import läks teiste sadamate kaudu, osaliselt Leningradi, osaliselt Murmanski kaudu. Turu kaotamise tõttu langes tööstuse tase Baltikumis järsult, tema langusele aitas kaasa ka korralagedus pärast esimest imperiaalistlikku sõda. Tuhanded tööliselid jäid tööta. Suur rasketööstus, mis tootis Venemaa laialdaste turgude jaoks, asendus toiduainete- ja kergetööstusega piiratud siseturu jaoks. Võitlema konkurentsiga Lääne-Euroopa turgudel polnud Baltikumi tööstus võimeline.

Siis tehti katsed korraldada Baltikumi majandust „Taani eeskujul“, s. t. püüti anda talle samasugune, ekspordil põhjendatav karjamajanduse suund nagu Taanis. Saavutati teatud edu piimakarjapidamises, seakasvatuses ja kodulindude kasvatuses. Välismaale, peamiselt Inglismaale, läks või, peekon, munad. Baltikum hakkas muutuma Londoni karjandusfarmiks.

Kuid ka see „taanistumine“ ei suutnud päästa Baltikumi majandust ummikust. Maailmakriisi tingimustes oli saaduste turustamine välisturul raskendatud. Siinsed suurtalunikud teenisid riigi poolt antavaist eksportpreemiaist, väikemaapidajad aga laostusid ikka enam ja enam. Baltikumis läbi viidud agraarreform, mis mõnel määral vähendas suurmaapidamise tähtsust, suurendas samaaegselt suurtalunike võimu, allutades neile töötavad talupojad.

Väikesed ja vähevõimsad Balti riigid olid sunnitud juba oma olemasolu algpäevil haarama välislaenu järele, sattudes raskesse rahalisse sõltuvusse suurtest Euroopa riikidest, muutudes nende poliitilisteks relvadeks.

1939. aastal sõlmis NSV Liit Balti riikidega vastastikuse abiandmise pakti, kuid Leedu, Läti ja Eesti kõrvalolevad valitsused ei täitnud lepinguid. 1940. aasta suvel nõudis NSV Liit niisuguste valitsuste loomist Leedus, Lätis ja Eestis, kes oleksid võinud kindlustada sõlmitud lepingute täitmist. Uued,

Nõukogude Liidule sõbralikud valitsused viisid läbi demokraatlikud parlamendivalimised. Uued rahvaesindused kuulutasid oma riigi nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks. Uued nõukogude vabariigid, vastavalt nende palvele, võeti vastu NSV Liitu liiduvabariikidena.

Nõukogude võim Leedus, Lätis ja Eestis natsionaliseeris maa kõigi tema rikkustega, pangad ja suured kaubanduslikud ning tööstuslikud ettevõtted. Talude suurus normeeriti, suurtalunikelt võeti maa ülejäägid ning jagati väiketalunikele ja maata talupoegadele.

Baltikumi liitumisega NSV Liitu muutus põhiliselt ka tema majanduslik olukord. Tegevuseta jäävabad sadamad elustusid, hakates teenima NSV Liidu väliskaubanduslikke sidemeid.

Allakäinud masinaehitus, aga ka tekstiiltööstus ja keemiatööstus omandasid üleliidulise tähtsuse, avanesid perspektiivid tõusuks: Nõukogude Liidu osana on nad varustatud toorainetega, kui ka kindlustatud kaubaminekuga.

Kvalifitseeritud tööliste ja inseneride kaader, kes ei olnud leidnud tegevust, rakendati pidevalt kasvavasse tööstusse. Lühikese aja jooksul oli likvideeritud tööpuudus. Suur turg avanes ka Baltikumi produktiivsele karjandusele. Baltikumi majandus elustus pärast sidemete loomist NSV Liidu keskrajoonidega.

Selle tõusu katkestas saksa fašistlike sõjavägede ajutine okupatsioon Suure Isamaasõja algul.

Leedu NSV.

Leedu NSV asub teisest kahest Balti liiduvabariigist lõuna pool. Pindala suuruselt seisab ta Läti ja Eestiga võrreldes keskkohal, rahva arvult ja tiheduselt aga ületab ta mõlemad teised.

Leedu NSV, nagu teisedki Balti vabariigid, omab pääsu Läänemerele, kus asub sadam Klaipeda.

Pinnaehituselt on Leedu üldiselt lauskmaa, läänes ja idas tugevasti künklik. Rohkesti on järvi ja soid. Metsad, mis kunagi katsid kogu Leedut, on suurelt osalt maha raiutud.

Leedu tähtsaim jõgi on **Neemen**. Ta voolab Leedusse Valge-Venest, kus asuvad tema allikad, ning suubub Läänemerre. Neemenil parvetatakse metsa, Kaunasest mereni on ta hästi laevatav.

Vabariigi enamusrahvaks on leedulased. Peale nende elab siin venelasi, juute ja poolakaid. Enamik rahvastikust tegeleb põllumajandusega. Maaelanikkond elab peamiselt mitte üksiktaludena, vaid küladena.

Juba tsaari-Venemaa osana iseloomustas Leedut majanduslik mahajäävus, võrreldes Läti ja Eestiga. Siin polnud ei meresadamaid, ei suurtööstust. Põllumajanduses valitses mõisnike (peamiselt Poola päritoluga) vägivald ja puuader ning kolmepõllusüsteem. Teataval määral elustasid Leedut ainult teda läbivad raudteed: Vilniuses ristlesid Peterburi—Varssavi ja Romnõ—Liibavi liin.

Leedu kodanliku vabariigi ajal ta majanduslikku mahajäävust ei likvideeritud, mõnes suhtes see isegi süvenes, kui katkesid majanduslikud sidemed Venemaaga.

Pärast „agraarreformi“ säilis Leedus rohkem mõisnikke kui Lätis ja Eestis, nii et peale suurtalunike võimu, mis oli üldine kodanlikus Baltikumis, tundsid Leedu talupojad ekspluateerimist ka mõisnike poolt. Tööstus jäi tähtsusetuks. Põline Leedu pealinn Vilnius jäi okupeeritaks Poola poolt kuni 1939. aastani.

Alles Leedu astumisega NSV Liitu algas kiire majanduslik ja kultuuriline areng.

Põllumajandus on arenenud Leedu NSV-s tugevamini kui tööstus.

Põllunduse osatähtsus on suurem kui teistes Balti liiduvabariikides. Erinevalt ülejäänud Baltikumist on teraviljadel väike ülekaal tehniliste ja söödakultuuride üle.

Teraviljadest külvatakse Leedus rukist, kaera, väiksemal määral nisu. Mitteteraviljadest on tähtsad kartul (mis suurelt osalt läheb sigade söödaks), lina ja põlluhein (eriti ristikhein), mis omavahel on seotud külvikorras. Esineb väiksemaid suhkrupeedikülve.

Karjandust esindab seakasvatus, kodulinnu- ja piimakarjapidamine.

Karjandus on arenenud, arvestades või, peekoni ja teiste saaduste eksporti, seepärast on siia tekkinud laialdane võija lihatööstus. Need tööstusharud seisavad oma toodangu esikohal Leedus ja on levinud ülemaaliselt.

Peale toiduainetetööstuse, mis on seotud põllumajandusega, esineb Leedus metsatöötlev tööstus. Sissetoodud puuvillal töötavad tekstiilvabrikud. On ka turbatööstusi.

Väljaveoained on: peekon, või, lina, metsamaterjal.

Vilnius on Leedu NSV pealinn.

Linn asub keset metsi ja künkaid, Vileika suubumiskohal Neemeni lisajõkke Viliasse. Ta on asutatud X sajandil. Linnas on rohkesti arhitektuurilisi mälestusmärke; ülikool on üks vanimaid Euroopas. Vilnius on tähtis raudteede sõlmepunkt. Linna tööstuslik tähtsus langes Poola valitsuse ajal miinimumini — jäid ainult väikesed ettevõtted (tekstiil- ja toiduainete alal jt.).

Kaunas — asub Neemenil, kohal, kus viimasesse suubub Vilia. See on Leedu tähtsaim tööstuskeskus, siia on koondunud ligi pool vabariigi tööstusest — lihatööstus, saeveskid, tikutööstus, tekstiiltööstus, metallitööstus, tubakatööstus, jahutööstus. Kaunases on ka ülikool.

Klaipeda — peaaegu jäävaba meresadam, põhja pool Neemeni suudmeala.

Läti NSV.

Läti NSV asub Läänemere ääres, seal, kus tungib sügavale mandrisse Liivi (Riia) laht.

Pindalalt on Läti suurem teistest Balti vabariikidest, rahvaarvult ja rahvastiku tiheduselt jääb ta aga maha Leedust.

Vabariigi keskosas, mis madaldub Riia lahe suunas, asub viljakas **Riia-Jelgava madalik**. Selle välisäärtel maapind kerrib, muutudes künklikuks, need künklikud kõrgustikud on väga maalilised, nad on tuntud „Liivimaa Šveitsina“. Läti mererannik on madal, liivaluidetega.

Vabariiki läbib **Daugava (Väina)** jõgi, mis voolab Lätisse Valge-Venest ja suubub Riia lahte. Jõge mööda parvetatakse metsa, laevategevust raskendavad leetseljakud ja kärestikud. Daugavas peituvad suured vee-energia varud (Kegumsi hüdroelektrijaam).

Mere pehmendav mõju kliimale on eriti tunduv läänes.

Metsa on Lätis rohkem põhjas ja läänes.

Peale lätlaste, kes on Läti NSV enamusrahvaks, elab idas, Latgales, lätlaste sugulusrahvas latgalid, on ka venelasi. Latgale oli Läti mahajäänuim osa, ta varustas tööjõuga teiste Läti rajoonide suurtalunikke.

Ligi $\frac{2}{3}$ Läti rahvastikust elab maal, enamikus üksik-talundeis.

Enne Esimest Maailmasõda arenes Lätis majandus tihe-
das seoses Vene rahvamajandusega. Riia, Liepaja ja Ventspils
sadama kaudu väljus ligi $\frac{1}{4}$ Vene ekspordist. Sadama-
linnades, eriti Riias, kujunes suurtööstus — laevaehitus,
masinaehitus, tekstiiltööstus, keemiatööstus, ka kummitöös-
tus, mis töötasid Venemaa turgude jaoks.

Sõda 1914.—1918. aastail kutsus esile laostumise, eraldu-
mise Venemaast — turgude kaotuse. Suur rasketööstus
asendus väikese toiduainete- ja kergetööstusega. Arenes

krooniline tööpuudus. Töötav talupoeg sattus sõltuvusse suur-
talunikust.

Alles nõukogude võimuga, Läti astumisega teiste liidu-
vabariikide perre, algas tema majanduse õitseage.

Isamaasõja alguseni oli Läti NSV-s toodangult esikohal
toiduainetetööstus, mis peamiselt oli seotud karjan-
dusega. Tema väikesed ettevõtted asuvad enamikus maakes-
kustes; need on valdavalt piimatööstused, mida
kõige rohkem on põhjas ja lõunas, enam arenenumais piima-
karjanduse rajoonides. Peale piimatööstuste on esindatud
lihatööstus, jahutööstus ja suhkrutööstus.

Teisel kohal on tekstiiltööstus (villa, lina, siidi, eriti puu-
villa töötlemine), mis on koondunud peamiselt Riiga.

Järgneb masinaehitus Riias (elektritarvete, jalgra-
taste tootmine jm.) ja Liepajas. Ka on arenenud tikutööstus,
kummitööstus, paberitööstus, tubakatööstus, puidutööstus.

Läti põllumajanduses on esikohal karjandus: pii-
makarjandus, seakasvatus ja kodulinnupidamine. Karja-
majanduse arengut Lätis, nagu kogu Baltikumis, soodustab
niiske kliima, head rohurikkad niidud ja karjamaad.

Põllunduses valitseb söödavili (põlluhein, kartul).
Teraviljadele kuulub vähem kui pool külvipinnast, osa tera-
viljast kasutatakse ka loomasöödana. Tehnilistest kultuuri-
dest on tähtsaim lina.

Väljaveoained on või, peekon, lina, metsamaterjal, kum-
mikaubad, tuletikud.

Riia — Läti NSV pealinn, asub Daugava (Väina) jõel,
15 km kaugusel tema suubumisest Riia lahte. See on üks vane-
maid linnu Euroopas, tuntud XII sajandi algusest. Riiga oli
koondunud $\frac{2}{3}$ Läti NSV tööstusest — masinaehitus, tekstiil-
tööstus, keemia- ja kummitööstus, tubaka-, puidu- ja toidu-
ainetetööstus jm. Riia on suur sadam, rea raudteeliinide lõpp-
punkt, metsaparvetamise sihtkoht Daugaval. Riia on tähtis
kultuuriline keskus mitte ainult Lätis, vaid kogu Baltikumis.

Riia oli üks eesrindlikumaid linnu Venemaal, tema elanike arv ületas pool miljonit. Riia tööstuse arengule on kaasa aidanud tema kui sadama tähtsus. Läti eraldumisega Venemaast Riia tööstustase langes, sadamaelu muutus vaiksemaks.

Enne Isamaasõja algust, Nõukogude Liidu osana, algas Riia kiire tõus.

Liepaja ja Ventspils on sadamad ja tööstuslinnad.

Küsimusi:

1. Missugune on Balti liiduvabariikide geograafiline asend? Iseloomustada selle asendi majanduslikku ja riigikaitsealist tähtsust.
2. Missugune on Baltikumi looduse omapära ja milline on selle mõju majandusele?
3. Missugust majanduslikku mõju avaldas Balti riikide eraldumine Nõukogude Venemaast?
4. Mis tähtsus oli nimetatud riikide taasliitumisel NSV Liiduga üleliiduliselt ja neile endile?
5. Mille poolest erineb Leedu NSV teistest siinsetest liiduvabariikidest (asend, loodus, ajaloolised tingimused, majanduslik areng)?
6. Missugused on tähtsamad majandusharud Leedu NSV-s?
7. Miks on Leedus tööstus vähem arenenud kui Lätis ja Eestis?
8. Missugused on tähtsamad majandusharud Lätis?
9. Võrrelda Balti liiduvabariikide pealinnu nende asendi, transpordi ja tööstusliku tähtsuse poolest.

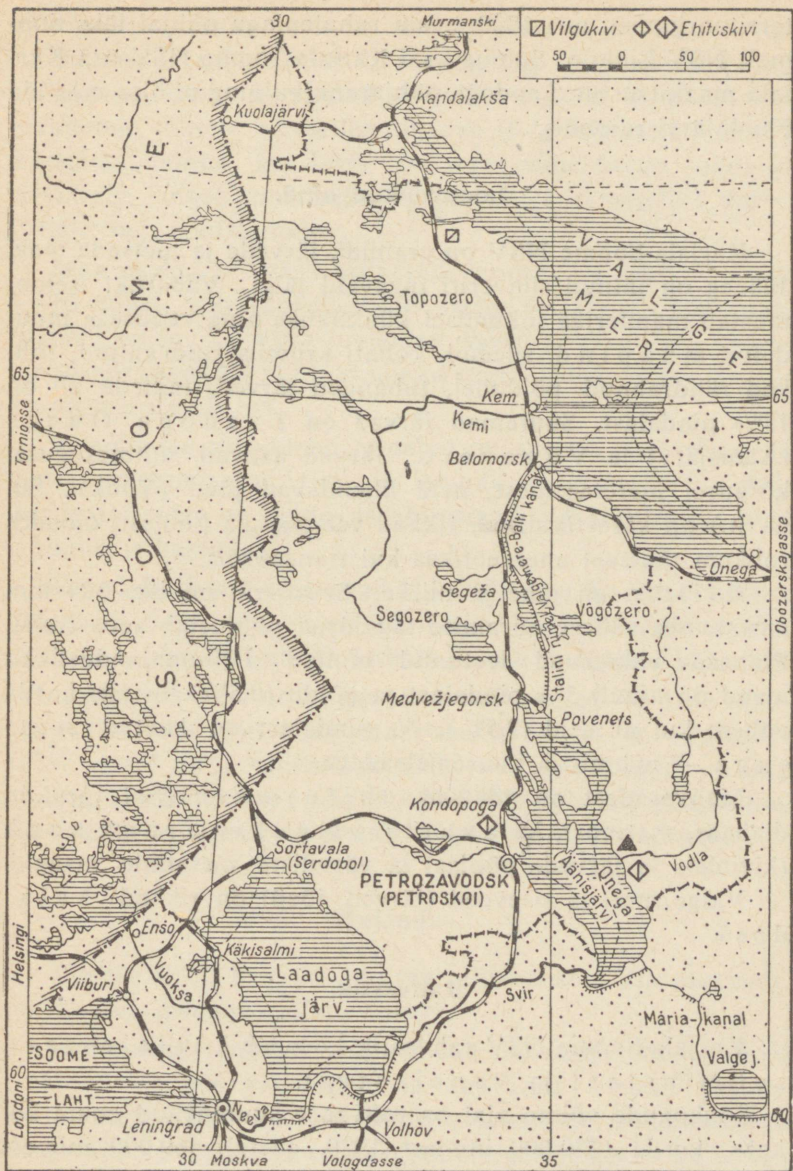
[Eesti NSV kirjeldus on siit välja jäetud, sest see antakse eri õpikus.]

K a h e k ü m n e k o l m a s p e a t ü k k .

KARJALA-SOOME NSV.

Karjala-Soome asub Liidu loodeosas. Tema territoorium on 700 km pikkuselt venitatud põhjast lõunasse, ulatudes Soome lahest Valge mereni. Läänes piirneb ta Soomega.

Karjala-Soome NSV loodi 1940. aasta märtsis Vene NFSV-sse kuuluvast Karjala ANSV-st ning temaga liidetud

Karjala-Soome NSV.

territooriumist, mis 1940. aasta rahulepingu põhjal läks Soomelt NSV Liidule. Soomelt sai Karjala-Soome NSV osa Karjala maakitsusest, Laadoga põhjaranniku ning põhjas maa-ala Kuolajärvi rajoonis.

Looduslikud olud.

Karjala-Soome NSV on graniidi, järvede ja metsade maa. Jääaeg on jätnud siia eriti tugevaid jälgi. Vabariiki iseloomustab mannerjää liikumisel künklikuks ning vaoliseks muudetud m a a p i n d, siledad, kohati kriimustatud kaljud, rohked rändrahnud põldudel, tuhanded järved, millede all on 15% pindalast. Suuremad järved on L a a d o g a, O n e g a (Äänisjärv) ja V õ g o z e r o. Järved asuvad mitmesugusel kõrgusel meretasemest, neid ühendavad jõed (Vuoksi, Suna jt.) on kärestikulised, rikkad vee-energia poolest, omades rohkem tähtsust energeetikas kui transpordis.

K l i i m a on jahe ja niiske. Sademeid on üle 500 mm aastas, mis vähese auramise tagajärjel põhjustab soostumist. Pinnases valitsevad leetunud mullad. Põllumajanduslikku maad on ainult 3% pindalast ja põldu (0,5%) on viis korda vähem kui niitusid (2,5%). $\frac{2}{3}$ pindalast on kaetud m e t s a g a — männi- ja kuusemetsadega.

Maavaradest on tähtsad e h i t u s m a t e r j a l (graniit, diabaas, marmor), k a k v a r t s, v i l g u k i v i, r a u a m a a k (kivimeis ja järvede põhjas) ja värviliste metallide maagid.

Valge meri ja siseveed (järved, jõed) on rikkad k a l a d e s t.

Rahvastik.

Karjala-Soome NSV rahvastik koosneb k a r j a l a s t e s t, s o o m l a s t e s t ja v e n e l a s t e s t.

Nõukogude võimu ajal on rahvaarv suurenenud enam kui kaks korda (220 000 inimest 1920. aastal, 469 000 inimest

1939. aastal). Rahvastiku tihedus on siiski väga väike — ligi 3,5 inimest 1 km²-l. Ainult lõunaosas, kus on soodsamad alad põllumajanduseks ja metsad on maha raiutud ja põldudeks muudetud, tõuseb rahvastiku tihedus 10-le inimesele 1 km²-l. Kaugemal põhjas, kus levib tihe mets vahelduvalt soode ja järvedega, langeb rahvastiku tihedus ühele inimesele 1 km²-l, kohati isegi madalamale.

Maa asulad on väga väikesed, koosnedes sageli ainult 5—10 talust, ning asuvad hajali jõgede ja järvede ümbruses. Elamud on suured, väga ruumikad, sageli kahekordsed. Soostunud piirkondades ehitatakse nad sageli vaiadele, mis on sügavalt maasse taotud.

Maaelanike tähtsamad tulualad on seotud metsatööga ja metsaparvetamisega; laialt on levinud ka kodutööstus, millest mainitavam on puidu- ja ehitusmaterjali töötlemine ning jahindus ja kalandus.

Talvel, kui sood külmuvad, on liiklemine Karjalas märksa hõlpsam. Suusatab siin nii noor kui vana. Soostunud aladel aga tuleb liiklemiseks kohati kasutada regesid ka suvel.

Linnaelanike arv on viimaseil aastail seoses tööstuse arenguga kasvanud kiiremini maaelanike arvust, moodustades 1939. aastal 32% rahvastiku üldarvust. Nõukogude võimu ajal on Karjala rahvas teinud kultuuriliselt suuri edusamme, saavutades esimese viisaastaku lõpuks üldise kirjaoskuse.

Majandus.

Tsaariajal oli Karjala inimtühi, liiklemisteedeta maanurk, omamoodi „pealinna-lähine Siber“.

Murmanski raudtee ehitati alles 1916. aastal. Maa põlised rikkused — mets, vee-energia ja maavarad — seisid kasutamata; rahvas elas vaeselt, tegeldes küttimise ja kalastusega ning vajalike põlluviljade kasvatamisega väikestel põldudel,

mis saadi alet tehes. Raskete majanduslike tingimuste tagajärjel otsiti ülalpidamist väljastpoolt, peamiselt Maria-süsteemi veetranspordi alal.

Nõukogude võimu ajal on Karjala muutunud tundmatu-
seni. On asutatud suurtööstus. Põllumajandus rajati sotsia-
listlikule alusele; suuri edusamme on saavutatud ka rahva
kultuurielus.

Kõige paremini näitab Karjala majanduse arengut see, et
endine tööpuudus on asendunud tööjõupuudusega; tööd ei
minda otsima enam väljastpoolt Karjalat, vaid Karjalasse.

Tähtsamad tööstusharud on metsatööstus,
metsatöötlev tööstus, paberitööstus, mis kas-
utavad kõik peamiselt hüdrojõujaamade energiat.

Töö metsades on mehhaniseeritud. Puidutootmine on
ennerevolutsiooniga võrreldes suurenenud enam kui
8 korda. Metsaraiumispunkte ja saeveskeid leidub kogu vaba-
riigis, kõige rohkem on neid aga raudteede ja Valge
mere — Balti kanali piirkonnas, kõige vähem teedeta loodes-
osas ning põllumajanduslikus kagus.

Tselluloosi- ja paberitööstused asuvad ena-
mikus suuremate liiklemisteede ääres — Kirovi (Murmanski)
raudtee ääres Segežis ja Kondopogas.

Neid tööstuslikke keskusi varustavad energiaga elektri-
jõujaamad, mis töötavad peamiselt „valgel söel“.

Suure tähtsuse on omandanud ehitusmaterjalide
tootmine. Karjala ehituskivi läheb suures ulatuses Lenini-
gradi ja Moskva. Ehituskivide (graniidi, diabaasi)
tootmine on enamasti seoses veetranspordi võimalustega.
Murrud asuvad peamiselt Onega läänekaldal, Laadoga põhja-
rannikul ja mujal. Toodetakse ka vilgukivi.

Põllumajanduses on valitsevaks karjandus (pii-
makari) ja aiandus; kasvatatakse rohkesti söödavilja. Tera-

viljadest on tähtsad rukis, oder ja kaer, kuid enamikus on teravili imporditav (Võlgalt Maria-süsteemi mööda).

Põllumajanduse põhijooned asuvad lõunas. Nõukogude võimu ajal on kolhoosid ja sovhoosid rajanud rohkesti uut põllumaad; põllundus on nihkunud põhja poole.

Transpordivõimalused on küllaltki soodsad väljapääsu tõttu kahele merele — põhjas Valgele merele (sadamad Belomorsk ja Kem), lõunas Soome lahe äärsesse Viiburi sadamasse ning Leningradi.

Põhjas ja lõunas asuvatesse sadamatesse viib kaks teed, mis läbivad vabariiki:

1) Kirovi raudtee, haruga mööda Laadoga järve põhjarannikut Viiburisse;

2) Valge mere — Balti veeteed: Valge mere — Balti Stalini-nimeline kanal (Valge mere äärest Belomorskist Onega ääres asuvasse Povenetsi) — Onega järv (Äänisjärv) — Sviri jõgi — Laadoga järv — Neeva jõgi.

Need magistraalid on väga tähtsad metsaekspordis ja transiidis. Piki neid teid asuvad tööstuslikult eesrindlikumad rajoonid vabariigis. Väljaspool neid magistraale on teid veel vähe.

Tähtsamad ained väljaveos on mets, metsamaterjal, paber, ehituskivi, vilgukivi.

Suure Isamaasõja ajal oli suur osa Karjala-Soome NSV-st okupeeritud fašistlike saksa sõjavägede poolt.

Petrozavodsk (P e t r o s k o i) — Karjala-Soome pealinn, asub Onega järve läänekaldal, Leningrad—Murmanski (Kirovi) raudteel. Tähtsamad tööstuslikud ettevõtted on: Onega tehas (toodab metsatööstuse varustust), suusatööstused ja vilgukivitööstused.

Belomorsk — metsa väljaveo sadam Valge mere ääres, Valge mere — Balti kanali suudmes, kuhu ulatub ka Kirovi raudtee. Uue raudtee lõpp-punkt, mis ühendab Kirovi raudteed Moskva—Arhangelski liiniga.

Ex bibl. univ. Y

Küsimusi:

1. Missuguseist osadest koosneb Karjala-Soome NSV? Kuidas ta loodi?
2. Milline tähtsus on Karjala maakitsuse lülitamisel NSV Liidu piiridesse?
3. Iseloomustada, missugune tähtsus on Karjala-Soome looduslikel oludel tema põllumajanduse ja tööstuse seisukohalt.
4. Kuidas mõjutab Karjala-Soome majanduslikku arengut Kirovi raudtee ja Stalini-nimeline Valge mere — Balti kanal?
5. Missugused on tähtsamad majandusharud Karjala-Soome NSV-s?

K a h e k ü m n e n e l j a s p e a t ü k k .

TAGA-KAUKAASIA LIIDUVABARIIGID.

Aserbaidžani NSV, Armeenia NSV, Gruusia NSV.

Taga-Kaukaasia liiduvabariikide poliitiline piir Vene NFSV-ga erineb teataval määral füüsilis-geograafilisest piirist, milleks on Kaukasuse mäeahelik. Läänes ulatub Vene NFSV pisut lõuna poole peaahelikke, idas seevastu tungib Aserbaidžan peaahelikest põhja poole, nagu kohati ka Gruusia NSV.

Kaukasuse mäeahelik on seni veel raudteest läbimata. Musta mere raudtee jäi kuni Isamaasõjani katkestatuks Gagrõ ja Suhhumi vahel¹. Seepärast oli ainukeseks raudteeks, mis ühendas NSV Liidu ajaloolisi keskusi Taga-Kaukaasiaga, algul itta suunduv Rostov—Bakuu raudtee, mis sealt suundus läände Tbilisisse ja Batumi.

¹ Kolmest mäekurused läbivast teest võimaldab autoliiklust ainult Gruusia-sõjatee, mis ühendab Tbilisit Dzaužikauga (Aragva orust Tereki orgu) Krestovõi mäekuru kaudu.

Taga-Kaukaasia liiduvabariigid: Gruusia NSV, Aserbaidžani NSV, Armeenia NSV.

Looduslikud olud.

Vastandina Põhja-Kaukaasiale, kus K a u k a s u s e m ä g e d e p e a a h e l i k e s i n e b a i n u k e s e m ä e s t i k u n a, ü h i n e b T a g a - K a u k a a s i a p e a a h e l i k e h k S u u r - K a u k a s u s l õ u n a s (S u r a m i a h e l i k u k a u d u) V ä i k e - K a u k a s u s e g a, m i s o m a a h e l i k e g a t ä i d a b k o g u m a a l õ u n a o s a. T a g a - K a u k a a s i a t e r v i k u n a o n m ä g i n e a l a ü s n a s u u r e k e s k m i s e k õ r g u s e g a.

Absoluutse kõrguse järgi jaguneb Taga-Kaukaasia järgmiselt: madalam vööde kuni 600 m üle merepinna — 43⁰%, keskmine vööde 600—1800 m üle merepinna — 36⁰%, kõrgeim vööde üle 1800 m merepinnast kõrgemal — 21⁰%.

Taga-Kaukaasia on looduslikelt ressurssidelt rikas ala. Tähtsamad siinsed rikkused on:

1) l ä h i s t r o o p i l i n e k l i i m a m a d a l i k e l j a o r g u d e s, m i s v õ i m a l d a b k a s v a t a d a s i i n s o o j u s l e m b e s i h i n n a l i s i k u l t u u r e (p u u v i l l, t e e p õ ö s a s, v i i n a m a r i, t s i t r u s t a i m e d j t.);

2) m a a v a r a d, n e n d e h u l g a s ü l e m a a i m a l i s e t ä h t s u s e g a B a k u u n a f t a j a T š i a t u r a m a n g a a n;

3) s i s e v e e d (m ä g i j ä r v e d j a - j õ e d), m i s o m a k i i r e v o o l u n i n g k ä r e s t i k k u d e r o h k u s e t õ t t u o n k ü l l k õ l b m a t u d t r a n s p o r d i k s, s e e v a s t u a g a e r i t i v ä ä r t u s l i k u d k u i v a d e s t e p p i d e n i i s u t a m i s e l n i n g o d a v a v e e - e n e r g i a s a a m i s e l;

4) m e t s a d h i n n a l i s t e p u u l i i k i d e g a (p õ ö k p u u, p u n a n e p u u j t.).

Taga-Kaukaasia tootvate jõudude arengut on pidurdanud:

1) m ä g i n e r e l j e e f, m i s ü l i m a l m ä ä r a l t a k i s t a b t r a n s p o r t i n i n g v ä h e n d a b p õ l l u m a j a n d u s l i k u l t k a s u t a m i s k õ l b l i k k u p i n d a l a;

2) T a g a - K a u k a a s i a i d a o s a k u i v k l i i m a.

Kunstliku niisutuse kasutamine koos kaasaegse tehnikaga võimaldab üle saada neist raskustest.

Mägijõed annavad mitte ainult vett niisutuseks, vaid ka odavat elektrienergiat; elektrienergiat aga vajavad Taga-Kaukaasias mitte ainult tööstus, vaid ka transport (elektrifitseeritud mägiteed), irrigatsioon (veepumpamine kõrgemaile aladele), hinnaliste kultuuride jaoks uute piirkondade rajamine (terrasside ehitamine mägede nõlvadele), metsa ja maa-varade tootmine (raskesti ligipäasetavaile kohtadele rippuv-teede ehitamine puude ja maakide veoks).

Kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini kasutati Taga-Kaukaasia looduslikest rikkustest, sedagi osaliselt, ainult esimesi, nimelt sooja kliimat ja maavarasid. Vee-energia varude rakendamisega aga, mis siinseis tingimustes on võtmeks kõikide raskuste võitmisele, polnud veel alustatudki.

Taga-Kaukaasia tootmisjõudude arengut pidurdas ülimal määral tema koloniaalne seisukoht endise Venemaa koosseisus.

Alistades Taga-Kaukaasia mitmesuguseid rahvaid, tugines tsaarivõim nende rahvaste feodaalsele ülemkihile, eesmärgiga — alistada täielikult alamad kihid, tugevdades seega veel suuremal määral sotsiaalset iket, takistades igasugust edumeelset liikumist ja soodustades kõige mahajäänudate ühiskondlike vormide püsimist. Feodalismi ja teoorjuse jäänuseid säilis Taga-Kaukaasias kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini.

Oma võimu kindlustamiseks õhutasid tsaariametnikud igati rahvuslikku vihavaenu Taga-Kaukaasia rahvaste, eriti aserbaidžaanlaste ja armeenlaste vahel.

On selge, miks Taga-Kaukaasia, vaatamata oma looduslikele rikkustele, jäi kuni Oktoobrirevolutsioonini mahajäänud ja vaeseks maaks.

Tsaari-Venemaa osana piirdus Taga-Kaukaasia tootvate jõudude areng ainult Bakuu nafta ja Tšiatura mangaani toot-

misega ning Taga-Kaukaasia raudtee ehitamisega, mis oli eelmainitud tootmiste teenistuses. Need ettevõtted jäid aga võõraks Taga-Kaukaasia majandusele ning tulud neist läksid väljapoole maa piire.

Majandus.

Taga-Kaukaasia oma ülemaailmiselt tähtsa Bakuu naftatööstusrajooniga on NSV Liidu suurim naftabaas, andes $\frac{3}{4}$ üleliidulisest nafta toodangust.

Nafta lülitab Taga-Kaukaasia üleliidulisse majandusse. Niihästi NSV Liidu sisetarvitusel kui ka ekspordis on siinsel naftal suur osatähtsus.

Taga-Kaukaasia rahvamajanduses on Bakuu nafta väljapaistval kohal: naftatööstusega on seotud ligi $\frac{2}{5}$ vabrikutööstest, $\frac{2}{3}$ elektrienergiast, üle $\frac{1}{2}$ üldisest tööstuslikust toodangust ja kuni $\frac{2}{3}$ Taga-Kaukaasia väljaveo väärtusest.

Looduslike olude suurte erinevuste tõttu, mida põhjustab pinnareljeef suurte kõrguste vahedega, on Taga-Kaukaasia põllumajandus äärmiselt mitmekesine — alates aiandusega niisutatud orgudes kuni koliva karjapidamiseni.

Põllumajanduse suhtes tähtsamad alad asuvad madalamais vöötmeis, mis oma kliimaliste olude tõttu on sobivaim hinnaliste soojuslembeste kultuuride jaoks; järgnev vööde võimaldab ainult teraviljade kasvatamist ning aiandust, kõrgemal järgneb juba metsade vööde, millega liitub alpiaasade piirkond, mida kasutatakse suviste karjamaadena.

Kõrgusega kiiresti ja järsku halvenevad mitte ainult looduslikud tingimused, vaid ka transpordiolud. Kaubavedu mägedel 15—20 km kaugusele tuleb kallim kui sama vedu raudteel 1000—2000 km kaugusele; selletõttu on äärmiselt raskendatud geograafiline tööjaotus ja ka kultuuriline suhtlemine. Kõrgmägede rajoonides säilisid kauemini nii loodus-

lähedase majapidamise kui vanade ühiskondlike vahekordade jäänused.¹

Ligi $\frac{1}{5}$ Taga-Kaukaasia pindalast on kõlbmata maa (kaljud, liiv, sood), $\frac{1}{5}$ on kaetud metsaga, üle $\frac{1}{3}$ on karjamaade all, mis jagunevad talvisteks (kuivad, niisutamata stepid madalamais vöötmeis) ja suvisteks (mägiaasad), ning $\frac{1}{4}$ on ülesharitud maad, mille hulka kuuluvad põllud, aiad, viinamarjaväljad ja heinamaad. Talviste ja suviste karjamaade ebaühtlane jaotus sunnib ajama karja kaugete maade taha. Nii näiteks aetakse Aserbaidžanist, kus madalvöötme kuivades steppides on rohkesti talviseid karjamaid, kari suveks Armeenias kõrgmägede alpiaasadele, hilissügisel aga saabub kari tagasi alla steppi, mis sel aastaajal pärast vihmaid kattub rohuga. Kuivsteppide niisutamisega väheneb pidevalt talviste karjamaade pindala, selle-est on aga osa niisutatud maadest põlluheina all, millega on kindlustatud üleminek intensiivsema karjandusele.

Teraviljal ei ole siin ainult tarbimistähtsus. Puudu jäägi katab sissevedu Põhja-Kaukaasiast.

Tähtsamad kariloomad on lamad ja veised. Hobuseid peetakse vähe, neid asendatakse põllutöös vastupidavamate pühvlitega, transpordis aga kaamelite, hobueeslite ja eeslitega.

Kultuurtaimedest on igal pool levinud viinamari, mille kasvatamisega on seoses veinivalmistamine. Suurt tähtsust omavad puuvill ja tubakas, samuti aianud ja siidiusside kasvatamine. Puuvill on tähtsaim tehnilistest kultuuridest Taga-Kaukaasias; see on teine (peale Kesk-Aasia) puuvillabaas NSV Liidus.

Koos põllumajandusega on tugevasti kasvanud põllumajanduslikke tooraineid töötlev tööstus.

¹ Parimaks näiteks on Svaneetia, osa Gruusiast, mis asub põhja pool Kutaisi, raskesti ligipääsetavates mägedes, kus väga kaua hoidusid alal iganenud feodaalkorra säilmed.

Naftatööstus on põhiliselt ümber ehitatud ja uuendatud.

Tunduvalt on laienenud söe, mangaani ja vase tootmine, on ehitatud mangaanrauatehas, uuesti on rakendust leidnud tsemendi tootmine, on alustatud väärtuslike ehitusmaterjalide tootmist. Arenemas on keemiatööstus ja masinaehitus.

Uuena on loodud tekstiiltööstus. Rohkesti ettevõtteid on asutatud puidutöötlemise alal, mis omab suurt tähtsust, võttes arvesse Taga-Kaukaasia hinnalisi puuliike.

Rea hüdro-elektrijõujaama ehitusega on pandud alus vee-energia kasutamisele.

Taga-Kaukaasia looduse mitmekesiseid rikkusi saab täielikult ära kasutada ainult eri rajoonide spetsialiseerimisel. Spetsialiseerimine nõuab transpordiolude parandamist, transport aga on Taga-Kaukaasia valusaks küsimuseks. Siseveedel mäestikujõgedena ei ole transpordiks peaaegu mingisugust tähtsust. Mägine reljeef nõuab heade mägiteede ehitamist, samaaegselt aga raskendab tööde läbiviimist.

Bakuu-Batumi raudtee-magistraal lõunapoolse haruga Džulfasse ning rea väiksemate kõrvalliinidega on ainuke hea liiklustee, mis teenindab Taga-Kaukaasia nii sisemisi kui väliseid nõudeid. Paljude Taga-Kaukaasia rajoonide jaoks on jalgteel ainuke võimalus ühenduse pidamiseks.

Autotranspordil on Taga-Kaukaasias eriti suur tähtsus, kuna maantee on rajatav ka sinna, kus mägireljeef takistab raudtee ehitamist. Viimaseil aastail on Taga-Kaukaasiasse ehitatud rida tähtsaid autoteid.

Aserbaidžani NSV.

Aserbaidžani NSV-sse kuuluvad Nahhitševani ANSV ja Mägi-Karabahhi autonoomne oblast.

Aserbaidžan hõlmab Taga-Kaukaasia idaosa, mis kaldub Kaspia mere poole. Kura ja tema lisajõe Araksi madalik on põhiline, keskmine osa Aserbaidžanist. Põhjapoolne piir Dagestaniga (Samuri jõge mööda) haarab kaguosa Kaukasuse ahelikust koos Apšeroni poolsaarega.

Edelas ulatuvad Aserbaidžani piiridesse Väike-Kaukasuse harud, mis on eraldatud Armeenias raskelt läbitavate ahelikuga. Siin on eraldatuna Aserbaidžani piirides M ä g i - K a r a b a h h i a u t o n o o m n e o b l a s t (keskus Stepankert), valdavalt armeenia rahvusest elanikkonnaga. Kaguosa Aserbaidžanist on surutud Talõši aheliku ja Kaspia mere vahele, kus asub kitsa ribana viljakas Lenkorani madalmik. Aserbaidžani juurde kuulub ka eraldi Araksi ääres Armeenia geograafilistes piirides asuv N a h h i t š e v a n i ANSV.

Maavaradest on tähtsaim nafta, mida leidub Bakuu lähedal Apšeroni poolsaarel. Bakuu naftarajoonil on ülemaailmaline tähtsus nii varudelt kui ka toodangult. Aserbaidžani territooriumil leidub ka r a u a m a a k i (Daškesan) ja a l u n i i t i (Zaglik).

Enamusrahvuseks on a s e r b a i d ž a a n l a s e d ($\frac{3}{5}$ elanikkonnast), nad on koondunud peamiselt Kura madalmiku steppidesse. Peale nende elab Aserbaidžanis veel a r m e e n - l a s i (Mägi-Karabahhi autonoomses oblastis ja linnades), g r u s i i n l a s i (läänes), v e n e l a s i (linnades, eriti Bakuus), t a l õ š š e (Lenkorani madalmikul) ja t a t a s i d.

Tähtsamaks Aserbaidžani m a j a n d u s h a r u k s on mitte ainult üleliidulise, vaid ka ülemaailmalise tähtsusega Apšeroni poolsaare n a f t a t ö ö s t u s. Bakuust läheb nafta kahes suunas — põhja poole Kaspia merd mööda Astrahani kaudu Volgale (osaliselt ka Mahhatš-Kala kaudu) ja läände Batumi (raudteed mööda või juhtmete kaudu) ning sealt mere kaudu välismaale ja Ukrainasse.

Bakuu naftarajoonil on esikoht NSV Liidus ja ta on üks suuremaid kogu maailmas. Nafta tootmine on täielikult meh-

haniseeritud ning on kasvanud nõukogude võimu ajal kolmekordseks. On asutatud rida uusi naftavälju.

Mujal Aserbaidžanis on ülekaalus põllumajandus, mis rohkem on arenenud madalikuosas. Tähtsamad põllumajanduslikud rajoonid on siin Mugani ja Širvani stepp Kura madaliku tasasemal ja madalamal aladel. Need on kunstliku niisutusega põllundusalad.

Tähtsamaks kultuuriks on siin puuvill. Puuvillakasvatuse suuremaks saavutuseks on hinnalisemate ja väärtuslikumate puuvillasortide, näit. egiptuse puuvilla kodustamine, mille kiude on vaja peenemate kangaste tootmisel (batist, markisett). Puuvillaga on seotud puuvilla puhastuse tehased. Puuvill on siin küll tähtsaim, kuid mitte ainuke kultuur. Rohkesti kasvatatakse l u t s e r n i, mis annab 2—3 lõikust aastas ja suurendab puuvillasaaki. Peale selle kasvatatakse n i s u, mis annab niisutatud aladel kuni 4 tonni hektaarilt, r i i s i, s e e s a m i t, a r b u u s e, m e l o n e i d, j u u r v i l j u.

Madalmiku niisutamata aladel on suur tähtsus talviste karjamaadena. Sügisel, kui maa kattub siin rohuga, tulevad siia Aserbaidžani madalikele suured karjad Suur- ja Väike-Kaukasusest, aetuna lähenevaist külmadest. Siin puuduvad karmid külmad, toit aga säilib peaaegu kogu talve vältel.

Niisketel lõunapoolsetel eelmäestikel ja Suur-Kaukasuse orgudes omavad suurimat tähtsust viljapuuaiad, s i i d i u s s i - j a t u b a k a k a s v a t u s.

Omapärast iseloomu omab Lenkorani madalmik. Siinses niiskes ja soojas kliimas kasvavad peale vanade kultuuride — riisi ja juurviljade — väärtuslike taimedena veel tee ja tsitrustaimed. See on Aserbaidžani niiske lähistroopika.

Suur osatähtsus Aserbaidžani majanduses on Kura alamjooksul ja Kaspia mere rannikul esineval k a l a n d u s e l. Siit saadakse väärtuslikku kala ja kalamarja.

Aserbaidžani tähtsamad v ä l j a v e o a i n e d on: nafta ja naftasaadused, puuvill, riis, puuviljad, vein, siid ja kala.

Majanduse põhilisteks ülesanneteks on: 1) naftatööstuse edasine arendamine, 2) kunstliku niisutuse süvendamine puuvilla ja teiste kultuuride jaoks, 3) hüdro-elektrijaamade võrgu laiendamine.

Bakuu — Aserbaidžani pealinn, suurim nafta tootmise ja nafta töötlemise keskus; elanike arvult viies linn NSV Liidus.

Bakuu asub Apšeroni poolsaare lõunarannikul, sügava ja soodsa lahe ääres, kohal, kus väljub Kaspia mereni Taga-Kaukaasiat läänest itta läbiv ajalooline tee; siit lähtuvad Kaspia mere teed põhja Volga suudmesse, itta Kesk-Aiasiasse ja lõunasse Iraani.

Tänu sellisele asendile asus siin juba vanasti tähtis transpordi- ja kaubanduskeskus. Linna kiire kasv algas aga alles nafta tootmisega — möödunud sajandi 70-ndail aastail. Nafta tootmise ja nafta töötlemise tagajärjel tekkisid Bakuus tööstusharu, mis teenindavad naftatööstust, nagu masinaehitus, keemiatööstus seoses naftaga või tema töötlemisjäätmete kasutamisega (või sellega, et annab abiaineid naftatöötlemiseks), ja elektrijõujaamad. Linna-elanikkonna juurdekasvuga hakkas arenema ka teda varustav kerge- ja toiduainetetööstus. Bakuusse on koondunud $\frac{3}{4}$ Aserbaidžani ja üle $\frac{2}{5}$ kogu Taga-Kaukaasia tööstusest. Nafta ja naftasaadused lähevad siit Astrahani kaudu Volgale ning Batumi. Võrreldes tsaariajaga on naftatoodang suurenenud kolm korda, rahvaarv enam kui kaks korda. Nii tööstus kui ka linn ise on põhjalikult ümber ehitatud.

Bakuu on muutunud nüüd mitte ainult tööstuslikuks, vaid ka kultuuriliseks keskuseks. Siin asub Teaduste Akadeemia Aserbaidžani osakond, ülikool, konservatoorium, rida institute ja teatreid.

Kirovabad — suuruselt teine linn Aserbaidžanis (Bakuu järel), tekstiil- ja toiduainetetööstusega.

Lenkoran — Kaspia mere rannikul, Iraani piiri läheduses, teine (peale Batumi) lähistroopilise rajooni keskus Taga-Kaukaasias.

Nahhitševani ANSV.

Nahhitševani ANSV asub Armeenia geograafilistes piirides, Daralagesi ja Zangezuri ahelike ning Araksi jõe vahel, ent kuulub Aserbaidžani koosseisu, sest ta on asustatud aserbaidžaanlastega. Kliima on väga kuiv, mets puudub, põllundus tugineb kunstlikule niisutamisele. Araksi ääres kasvab puuvill ja teravili (eriti nisu), mägede eelharudes levivad aiad, viinamarjaväljad, kasvatatakse tubakat ja siidiusse, mägedes aga karjatatakse lambaid.

Tööstus töötleb kohalikke põllumajanduslikke tooraineid (puuvillapuhastus, veinitööstus, naha- ja konservitööstused, siiditööstus). Kogu tööstus on loodud nõukogude võimu ajal. Maavaradest leidub kivisoola, ehitusmaterjale, väävlit, vaske, värvilisi metalle. Nahhitševani soola kasutatakse kogu Taga-Kaukaasias.

Armeenia NSV.

Armeenia on mägine maa, asub kõrgeil kiltmail, mis on ümbritsetud mäeahelikest. Madalamad alad Araksi orus asuvad 900 m üle merepinna, rida kiltmaid tõuseb aga 2500 m kõrguseni. Suur absoluutne kõrgus vähendab tunduvalt temperatuuri, ümbritsevad mäeahelikud aga takistavad niiskete tuulte ligipääsu. Seepärast iseloomustab Armeenia kliimat kuivus, kõrgematel aladel ka jahedus. Talvised temperatuurid Leninakanis (1500 m üle merepinna), vaatamata maa lõunapoolsele asendile, võrduvad Moskva temperatuuriga. Mullastik on enamikus vulkaanilise päritoluga, viljakas, sademete vähesuse tõttu nõuab aga kunstlikku niisutust. Suured

vee-energia varud peituvad Sevani (Goktša) järves, mis asub 1900 m üle merepinna, s. o. 1000 m kõrgemal Araksi orust, millega ta on ühenduses Zanga jõe kaudu.

Vee-energia on Armeeniale seepärast suure tähtsusega, et tema territooriumil puuduvad tööstusele vajalikud küttevadurid (süsi, nafta, turvas) ja mets; kuivuse tõttu esinevad metsad ainult siin-seal mägedes.

Maavaradest leidub vaski molübdeenisisaldusega (Alaverdi, Zangezuri) ja väärtuslikke ehitusmaterjale (tuff, pimss, lubjakivid, savi).

Rahvastik Armeenias on rahvuslikult koosseisult palju ühtlasem kui Gruusias või Aserbaidžanis. 85% rahvastikust on armeenlased, väga vana kultuuriga rahvas. Armeenlasi elab ka Türgi piirides, peale selle elab neid üle 1 miljoni NSV Liidus väljaspool Armeeniat, kõige enam Gruusias, Aserbaidžanis ja Põhja-Kaukaasias, peamiselt linnades.

Peale armeenlaste elab Armeenias aserbaidžaanlasi, grusiinlasi, venelasi, kurde (vana, iraani kultuuriga rahvas) ja aissoore (assüürlasi).

Vana armeenia kultuur on nõukogude võimu ajal taastundinud ja arenema hakanud. 1913. aastal oli kirjaoskajaid Armeenias ainult 15%, nüüd aga peaaegu kogu elanikkond.

1938. aastaks oli õpilaste arv koolides kasvanud 68-kordseks. Armeenlastel on oma tähestik, mis on välja kujunenud poolteist tuhat aastat tagasi. Üldtuntud on armeenia rahva heroiline eepos „Sassuni David“.

Armeenia pole ainult väikseim kõikidest liiduvabariikidest, vaid ka kõige vähem mitmekesine looduslikelt oludelt kui ka majanduslikelt tingimustelt.

Suurem osa Armeenias on Armeenia mägismaa. Selle mägismaa maastik meenutab tardunud kivimerd. Siin vahelduvad tasased, kehvade niitudega laava-alad segipaisatud, elutute kivirahnude väljadega.

Aasu kasutatakse heinamaadena, kui pinnareljeef seda võimaldab, või suviste karjamaadena.

Karjandus on suuremale osale Armeenias peatulu- alaks. Armeenia karjapidajad on vilunud juustuvalmistajad. Siinsed juustud (šveitsi juustu liike) koos villa, liha ja nahaga on tähtsamaid Armeenia väljaveoaineid.

Üleliidulise tähtsusega majandusharuke Leninakani stepis on kiiresti kasvav roosa tufi (vulkaaniline kivim, väga hea ehitusmaterjal) tootmine Alagesi mäelal (artiktuff) ja pimsi tootmine Alagesi rajoonis ning Ana küla läheduses.

Tähtsamaks Armeenia majandusrajooniks on Erevani hääl ja Araksi org. Pinnas on siin viljakas, tekkeliselt osalt vulkaaniline, osalt uhtmaa. Suvel paistab päike siin heledalt, saates rohkesti soojust maale, kuid sademete vähesuse tõttu ei kasva siin midagi kunstliku niisutuseta nagu Aserbaidžani steppideski. Kus on vesi, seal on elu. Niisutatud aladel haljendavad lopsakalt puuvillaistandikud, viinamarjad ja aiad, siin on rohkesti külasid ja suur rahvastiku tihedus, ent naabruses — elutud, viljatud kõrved, milledele ei jätku niisutavat vett.

Tähelepanu köidab neist janunevatest maadest kilomeeter kõrgemal asuv veerikas Sevan. Järvest lähtub Araksi keskjooksu suunas looduslik „veejuhe“ Zanga jõe näol.

Võimas Sevani voog on mitte ainult võimeline elustama kõrbe, vaid andma ka suuri energiahulki, kui ehitada tema teele jõujaamu.

Armeenia tähtsamad väljaveoained on vask, ehitusmaterjalid, puuvill, konjak, vill, nahad ja juust.

Erevan — Armeenia NSV pealinn, asub Zanga vasakul kaldal. Tbilisi-Leninakan-Džulfa magistraaliga ühendab Erevani lühike liin. Linn asub 1000 m kõrgusel asuvas lohus, mis laskub lõunasse Araksi suunas ning on loodest ja kirdest piiratud mägedega. Jõest väljuvad niisutuskraavid hoiavad istan-

dikud värskeina varakevadest hilissügiseni. Mitte asjata ei nimetata Erevani „aedade linnaks“.

Enne Suurt Oktoobrirevolutsiooni oli linnas vaevalt 30 000 elanikku. Suurimaks tööstusettevõtteks oli konjakitehas 100 töölisega. Nüüd on linnas juba 100 000 elanikku ja kuni 80 tööstust, mis annavad poole Armeenia tööstustoodangust.

Erevan on suur kultuuriline keskus, kuni kümne kõrgema õppeasutisega ja neljakümne teadusliku uurimise instituudiga, eesotsas Armeenia Teaduste Akadeemiaga. Peale selle on rohkesti muuseume (rahvusmuuseum, revolutsioonimuuseum jt.) ja ajaloolisi mälestusmärke. Linn ehitatakse põhjalikult ümber.

Leninakan — Taga-Kaukaasia lõunapoolse raudteeliini ääres, Armeenia tööstuslinn, tekstiil-, trikoo- ja toiduainete-tööstustega.

Gruusia NSV.

Gruusia hõlmab Abhaasi ANSV, Adžaari ANSV ja Lõuna-Osseedi autonoomse oblasti.

Gruusia asub Taga-Kaukaasia lääneosas, mõlemal pool Surami mäeahelikku, haarates kogu läänepoolset niiskusrohket Taga-Kaukaasiat (Rioni oruga), osa idapoolsest Taga-Kaukaasiast (Kura oru läänepoolse osa) ning Väike- ja Suur-Kaukasuse nõlvu ja ahelikke. Gruusiat iseloomustab looduslike olude suur mitmekesisus. Aserbaidžani naabruses esinevad kuivstepid (Širaki, Karajazi stepp), Armeenia naabruses aga sellele omased metsatud mäed, Musta mere rannik ja niiske lähistroopiline ala rohkete sademete ja punamullaga, mis sarnaneb Jaapani, Lõuna-Hiina ja Tseiloni lähistroopiliste rajoonidega, ja igirohelise, erakordselt rikkaliku ning mitmekesise lähistroopilise taimestikuga.

Niiske kliima, mäGINE reljeef, igilume ja liustike rohkus on Gruusiat varustanud erakordselt rikkaliku vee-energia tagavaraga. Selles suhtes ületab Gruusia kaugelt Aserbaidžani

ja Armeenia. Tähtsamad vee-energia allikad on Rioni, Kura jt. jõed.

Suurte ja võimsate vee-energia allikate küllus, samuti väärtuslike maavara de rohkus — mangaan (Tšiatura), kivisüsi (Tkvibuli, Tkvartšeli), nafta (Širaki stepp), bariit, andesiit, haruldased metallid, hinnalised ehitusmaterjalid — loob kõik eeltingimused rasketööstuse arenguks.

Gruusiinlased on väga vana ja kõrge kultuuriga rahvas; neid on üldiselt üle $\frac{2}{3}$ rahvastikust.

Rohkesti on Gruusias armeenlasi, eriti Tbilisis. Peale grusiinlaste ja armeenlaste elab vabariigis venelasi, ukrainlasi, kreeklasi ja teisi rahvusi. Gruusia erineb teistest Taga-Kaukaasia vabariikidest suurema rahvastiku tihedusega. Eriti tihedasti on asustatud Lääne-Gruusia ja Kahheetia.

Vastavalt looduslike tingimuste mitmekesisusele on mitmekesine ka Gruusia majandus. Üleliidulises mõttes on Gruusia lähistroopilise põllunduse, veinitööstuse ja mäetööstuse rajoon, kuna Gruusia enda majanduses etendavad tähtsat osa ka uued majandusharud: masinaehitus (nafta-, tee-, veini- ja siiditööstuse varustamiseks), kerge tööstus, metsatööstus, ehitusmaterjalide tootmine ja teised majandusharud.

Tähtsamaiks Gruusia majandusrajoonideks, mis määravad tema asendi Liidu majanduses, on Lääne-Gruusia niiske lähistroopika-rajoon ja Imereetia, Ida-Gruusias aga Kahheetia ja Tbilisi ning osa lähedast Kura orgu.

Niiske lähistroopika-rajoon hõlmab Musta mere rannikut (Adžaristani ja Abhaasia rannikualad) ja Kolchist (madalmik Rioni alamjooksul).

Selle rajooni loodust iseloomustab kliima soojus (aasta keskmine temperatuur 14° , aastane sademete hulk 1500—2600 mm), mis annab taimkattele erilise jõulisuse.

Kolchises tuleb vallutada põllumajanduslikku maad soodelt ning tihedalt metsadelt, mis on soostunud, liaanidest läbi

kasvanud ja läbipääsematuiks tihnikuks muutunud. Need niisked sood ja metsad on malaaria kolded. Kolchises on läbi viidud suurejoonelised kuivatustööd. On juba kuivatatud kümneid tuhandeid hektaare maad.

Niiske lähistroopika-rajooni väärtus seisab selles, et see on ainuke¹ ala Nõukogude Liidus, kus võib kasvatada hinnalisi põllumajanduslikke kultuure, nagu teed, mandariine, tungapuud, eukalüptuēt, geraaniumi, ramjeed, kampripuud jt.

Lähistroopiline põllumajandus on uus, ent kiiresti kasvav ala.

Lähistroopiliste kultuuride, esijoones tee ja tsitrustaimede istandike all on juba kümneid tuhandeid hektaare. Peale selle on küllaltki suured alad teiste lõunamaiste kultuuride kasutuses: tubakas (eriti Abhaasias), eeterlike õlide taimed, mandli-, oliivi-, virsiku- ja teised viljapuud.

Sügise lõpuks on tsitrusviljapuud kattunud küpsede viljadega — ruugete mandariinide ja kuldsete sidrunitega. Mandariinid ja sidrunid saadetakse Moskvasse ning teistesse NSV Liidu suurlinnadesse, osa aga läheb töötlemiseks konservitööstustesse. Üksikuid mandariini- ja sidrunipuid võib näha nüüd igal pool kolhoosnike aedades.

Pidevalt laienevad ka paksude, läikivate, tumeroheliste lehtedega teepõõsa istandikud. Siin kasvab ka mooruspuu, mille lehed on toiduks siidiussidele. Karjandusel on siin kõrvaline tähtsus. Peetakse veiseid, sigu, rohkesti kodulinde (eriti kalkuneid). Tööloomana kasutatakse musta, laiade sarvedega pühvlit.

Tööstus on siin tihedalt seotud põllundusega. Tee, tubaka, konservi, puuviljakuivatuse, eeterlike õlide tööstused on sagedasemaid siinseid tööstusi.

Kõikide majandusharude kiire kasv on kutsunud esile va-

¹ Kui mitte arvestada väikest lähistroopilist piirkonda Lenkorani madalmikus Aserbaidžani NSV-s.

jaduse suurte elektrijõujaamade järele. On ehitatud rida hüdro-elektrijõujaamu (Zemo-Avtšali jt.).

Imereetia hõlmab Rioni keskjooksu. Rajooni keskuseks on Kutaisi linn.

Rajooni rikkuseks on maavarad.

Kutaisist ida pool asub maailma parimakvaliteedilise ning varudelt teisel kohal olev Tšiatura mangaani leiukoht (esikohal Nikopol Ukrainas).

M a n g a a n i m a a g i tootmine ja töötlemine on üks tähtsamaid Gruusia tööstusharusid.

Imereetias on ka Gruusia põhiline küttebaas — T k v i - b u l i k i v i s ö e l e i u k o h t.

Rioni odavale vee-energiale ja Tkvibuli söele rajatakse Rioni kunstväetiste kombinat, mis hakkab varustama lähistroopiliste kultuuride istandikke.

Tähtsamad põllumajanduslikud harud on siidiusside kasvatatus (töötlemisega Kutaisis) ja viinamarjade kasvatatus.

Kahheetia asub Alazani jõe ülemjooksul (450—500 m mereetasemest). Soojuse ja valguse külluse, sademete rohkuse ning viljaka pinnase tõttu on Kahheetia kujunenud viinamarjade ja veinitööstuse rajooniks. Kahheetia veinid on üks tähtsamaid Gruusia väljaveoaineid mitte ainult teistesse liiduvabariikidesse, vaid ka välismaale. Viimaseil aastail on Kahheetias arenemas ka puuvillakasvatatus. Silmapaistev koht majanduses on ka tubakal ja siidiusside kasvatusel.

Viinamarja peamiseks levimisalaks on mägede nõlvad piki Alazani jõe paremat kallast.

Tähtsamad Gruusia väljaveoained on: mangaan, naftasaadused, mets, tubakas, puuviljad, veinid ja tee.

Tbilisi — Gruusia pealinn, elanike arvult ja tööstuslikult tähtsuselt teine linn Taga-Kaukaasias.

Tbilisi on väga vana linn, mis kujunes tänu oma eriti soodsale asendile Taga-Kaukaasia keskuses Kura jõe orus,

mida mööda juba mäletamata aegadest käis suur ajalooline tee Euroopast Aiasiasse. Möödunud sajandi 80-ndail aastail ehitati sellele teele Taga-Kaukaasia raudtee. Pisut linnast ülemal suubub Kurasse tema vasakpoolne lisajõgi Aragva, mille orgu mööda kulgeb parim Põhja-Kaukaasiasse viiv, autoliikluseks sobiv mägitte (nn. Gruusia-sõjatee). Tbilisi lähedalt algavad veel kaks tähtsat teed, mis on varustatud raudteeliiniga: idasse — Alazani orgu, ja lõunasse — Armeeniasse. Kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini oli Tbilisi administratiiv-kaubanduslik keskus, väikese tööstusega, peamiselt väiketööstuse ja kodutööstusega.

Nüüd on Tbilisis suur ja mitmekesine tööstus: mitte ainult toiduainete- ja kergetööstus (õmblus-, siidi-, villa-, naha- ja jalanõudetööstus), mille poolest Tbilisil on esikoht Taga-Kaukaasias, vaid ka rasketööstus. Tbilisi pole ainult poliitiline, transpordi- ja tööstuskeskus, vaid ka kultuuriline keskus Gruusias. Siin asub Gruusia Teaduste Akadeemia, ülikool 5000 üliõpilasega ja kuni 50 mitmesugust õppeasutist, muuseum ja kõrgemaid tehnilisi õppeasutisi; rohkesti on teatreid, nende hulgas laialdase kuulsusega, tuntud Gruusia luuletaja Šota Rustaveli nimeline teater.

Kutaisi asub Rionil, tema väljumisel mägedest orgu, tähtis tekstiiltööstusega (siidi-, kalevi- ja õmblustööstus).

Tšiatura, Kutaisist ida pool, suurim mangaani tootmise keskus.

Poti, Tšiatura mangaani väljaveosadam Musta mere ääres.

Gori, väike linn Taga-Kaukaasia raudtee-magistraalil, lääne pool Tbilisit, J. V. Stalini kodulinn.

Abhaasi ANSV.

Abhaasi ANSV hõlmab tiheda metsaga kaetud Kaukasuse mägede edelaosa, mis kaldub Mustale merele, ja kitsast, põhjatuulte eest mägedega varjatud rannikuäärset madalmiku-

riba (Gagrõst Inguri suudmeni). Sellele kitsale, väga soodsa kliimaga alale on koondunud peaaegu kogu Abhaasia elanikkond, mis koosneb peale abhaaside veel grusiinlastest, venelastest, armeenlastest. Tähtsamad põllukultuurid on mais ja kõrgekvaliteediline tubakas.

Ranniku ääres on rohkesti sanatooriume ja puhkekodusid. Viimaseil aastail on hakatud kasutama ka niisuguseid rikkusi, nagu seda on mägi jõgede vee-energia, suurepärased metsad ja koksistuv süsi.

Suhumi, Abhaasi ANSV tähtsaim linn, tubakatööstuse keskus ja suvituskoht. Troopiliste taimedega botaanika-aiast on palja silmaga nähtavad Kaukasuse ahelike lumised tipud.

Adžaari ANSV.

Adžaari ANSV hõlmab Gruusia edelaosa, Musta mere ja NSV Liidu ning Türgi riigipiiri vahel. Adžaari ANSV põhielanikud on adžariid — grusiinlased, kes said muhameedlasteks, kui see osa Gruusiat vallutati türklaste poolt.

Adžaari ANSV-l on esikoht NSV Liidus tee- ja tsitrus- taimedelt.

Suuremad Adžaari ANSV saavutused stalinlike viisaastakute jooksul on: lähistroopiliste kultuuride aretamine (eriti tee) ja suurtööstuse rajamine Batumi.

Batumi, Adžaari ANSV pealinn, Taga-Kaukaasia raudtee lõpp-punkt Musta mere ääres, nafta väljaveo sadam, nafta töötlemine. Linna lähedal (põhja pool) on botaanika-aed niiskust armastava lähistroopilise taimestikuga, selle läheduses on Tšakva teesovhoos.

Küsimusi:

1. Mis on Taga-Kaukaasia looduslikeks rikkusteks?
2. Miks leidsid need rikkused vähe kasutamist enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni?

3. Iseloomustada Taga-Kaukaasia asendi iseärasusi. Mille poolest erineb asendilt Gruusia Aserbaidžanist?
4. Missugune tähtsus on Taga-Kaukaasia majanduses naftal?
5. Missugused on sotsialistliku ülesehituse saavutused Taga-Kaukaasia majanduses?
6. Mille poolest erineb Taga-Kaukaasia põllumajandus?
7. Kuidas mõjub mäGINE reljeef põllumajandusele, transpordile, rahvastikule?
8. Milles seisavad tähtsamad Aserbaidžani looduslikud rikkused?
9. Missugused on tähtsamad Aserbaidžani põllumajandusharud, kuidas on nad paigutatud?
10. Mida veetakse välja Aserbaidžanist?
11. Iseloomustada Armeenia asendit ja looduslikke olusid.
12. Missugused on tähtsamad Armeenia põllumajandusharud, kuidas on nad paigutatud?
13. Mida veetakse välja Armeeniast?
14. Nimetada Gruusia tähtsamad põllumajandusharud. Kuidas on nad paigutatud?
15. Anda lühike iseloomustus Gruusia Musta mere ranniku kohta.
16. Mida veetakse välja Gruusiast?

K a h e k ü m n e v i i e s p e a t ü k k .

KESK-AASIA LIIDUVABARIIGID.

Turkmeeni NSV, Usbeki NSV, Tadžiki NSV ja Kirgiisi NSV.

Kesk-Aasia liiduvabariikide territoorium ulatub Kaspia merest läänes kuni riigipiirini Hiinaga idas, Kasahstanist põhjas kuni riigipiirini Iraani ja Afganistaniga lõunas. Oma idaosas eraldab Afganistan kitsa ribana NSV Liitu Indiast.

Looduslikud olud.

Kesk-Aasia loodus paistab silma jõulisuse, omapära ja teravate kontrastidega. Siin esinevad võimsad mäestikud igi-

Kesk-Aasia liiduvabariigid.

lumega kaetud tippudega, kõrgeimad NSV Liidus, ja laialdased madalmikud allpool meretaset asuvate nõgudega ning hõõguv-tulise liivaga suvel. Võimsad jõed läbivad viljatuid liivakõrbi. Õitsvatest oasidest näeb ümbritsevate ääretute kõrbede liiva ning mägede lumiseid tippe.

Kogu Kesk-Aasia territoorium kuulub sisemisse, umbvoolu alasse, ükski tilk vett tema pindalalt ei ulatu ookeanini. Mõlemad Kesk-Aasia suuremad jõed — Amu-Darja ja Sõr-Darja — suubuvad kinnisesse Araali merre. Jõgede vett, kui see jõuab mägedest tasandikule, kasutatakse niisutamiseks, ning aurates kõrvetavate päikesekiirte all kaob ta kõrveliiva. Laevandus on võimalik ainult Amu-Darjal ja siingi suurte raskustega, leetseljakute ning põhilise voolusängi sagedate muutuste tõttu. Kunstlikuks niisutamiseks aga on Kesk-Aasia jõed väga soodsad, kuna voolates kõrgetelt mägedelt toovad nad rohkesti viljakat muda. Kõrgema veeseisu saavutavad nad liustike sulamise tagajärjel kõige suurema suvise kuumuse perioodil. Väga rikkad on Kesk-Aasia jõed ka vee-energiast, mida on kerge kasutada kärestike juures, jõgede mägisel ülemjooksul.

K l i i m a on teravalt mandriline. Keskmine temperatuur madalmikel ulatub suvel 30° -ni, isegi 32° -ni, talvel aga peaaegu igal pool võivad esineda külmad. Taškendis on juulikuu keskmine temperatuur $27,4^{\circ}$, jaanuaris aga $-0,3^{\circ}$. Igirohelist taimestikku nagu Taga-Kaukaasia Musta mere rannikul siin ei leidu. Sademeid on väga vähe, 100—200 mm aastas; ainult eelmäestikes ulatub sademete hulk 400 mm-ni ja rohkem.

Sademete äärmine vähesus, seoses suviste kõrgete temperatuuridega, on põhjuseks, et põllundusega võib peaaegu eranditult tegelda ainult niisutatud aladel. Juhtida jõgedest vett kanalite kaudu põldudele on kõige kergem mägede jalamil eelmäestikes, kus jõgede langus on veel küllaldane; vett pole siin vaja pumbata põldudele, ta ise valgub peakanalisse

ning voolab siit põldudele väikeste niisutuskanalite võrku mööda. Enamik tihedasti asustatud Kesk-Aasia oasidest asubki mägede jalamil.

Vähese niiskuse tõttu on Kesk-Aasia metsatu maa. Tõelised metsad kasvavad ainult kohati mägede nõlvadel. Peale selle esineb jõgede kaldail tihnikuid ning siin-seal liivadel saksauled.

Tüüpilised Kesk-Aasia maastikud on mäed, liivakõrved ja kuivstepid ning eelmäestikes jõgede ääres asuvad niisutatud oasid.

Kesk-Aasia m a a v a r a d pole kaugeltki veel läbi uuritud. Tsaari-Venemaa oli huvitatud Kesk-Aasiast ainult kui puuvillamaast. Isegi need maavarade leiukohad, mis avastati, jäid kas tähele panemata, nagu Kara-Bogazi rikkused, või kasutati röövmajanduslikult, nagu Ferghana nafta. Kesk-Aasia maavarade tõsine tundmaõppimine algas alles nõukogude ajal. Töötulemused lükkasid ümber kujutlused Kesk-Aasiast kui maavaradelt vaesest alast. Juba nüüd võib kinnitada, et Kesk-Aasia maapõu on väga rikas söest, naftast, värvilistest metallidest, väävlisest jne.

Rahvastik.

Kesk-Aasia on asustatud iraani ja türgi (türgi-mongoli) päritoluga rahvastega. Iraani rühma kuuluvad maa esialgsete elanike järeltulijad — t a d ž i k i d, põlised põllupidajad; türgi rühma hulka kuuluvad hiljem Kesk-Aasia territooriumile tulnud rahvad, kes tol ajal elasid veel kolijaina — turkmeenid, kara-kalpakid, kirgiisid, k a s a h h i d. Arvurikkaim Kesk-Aasia rahvastest — u s b e k i d (pool tema elanikkonnast) põlvnevad sissetulnud kolijate ja päriselanike segunemisest; nad muutusid paikseiks põlluharijaks juba enne venelaste tulekut. V e n e l a s i on siin vähem

kui 5% rahvastikust; nad elavad peaaegu eranditult linnades. Väiksemal arvul elab veel teisi rahvaid: armeenlasi, araablasi, buhhaarlasi, juute jt. Üldiselt on Kesk-Aasia etnograafiline kaart väga kirju.

Kesk-Aasia rahvuslik piiritlemine teostus 1924. aastal. Iga rahvuslik vabariik — Turkmeeni NSV, Usbeki NSV Kara-Kalpaki ANSV-ga, Tadžiki NSV Mägi-Badahšani autonoomse oblastiga ja Kirgiisi NSV — koondas endasse vastava rahvuse enamuse. Rohked vähemusrahvuste kolded, mis on tingitud siinsete rahvuste segipaisatusest, eraldusid erilisteks rahvusringkondadeks.

Kesk-Aasia keskmine rahvastiku tihedus (8 inimest 1 km²-l) läheneb üleliidulisele keskmisele rahvastiku tihedusele. Ent keskmine tihedus ei ütle veel midagi tegelikust tihedusest, sest looduslike olude äärmise erinevuse tõttu on rahvastik jagunenud väga ebahühtlaselt. Samal ajal kui liivad ja kõrged mäed on inimtühjad, ulatub rahvastiku tihedus oaasides 100—200 inimeseni 1 km²-l. Usbeki NSV-s on tihedus suurim, sest tema piires on kõige rohkem eelmäestikke oasid; Turkmeeni NSV ja Kara-Kalpaki ANSV annavad aga kõige väiksema tiheduse, sest nende territooriumil on kõige enam liivakõrbi.

Majandus.

Tüüpilised majandusharud Kesk-Aasias on:

- 1) niisutusele rajatud põllundus hinnaliste kultuuridega (peamiselt puuvill) — kunstliku niisutusega aladel;
- 2) niisutuseta põllundus teraviljakultuuridega — eelmäestike kõrgematel aladel, kus on rohkem sademeid;
- 3) karjandus tasandiku rohtlais — madalmiku kuivsteppe ja kõrve piirkondades, kus peamisiks kariloomadeks on lambad ja kaamelid;

4) karjandus mägikarjamaadel — mägirajoonides, kus ülekaalus on veised, kitsed ja lambad.

Üksikuis Kesk-Aasia liiduvabariikides on majandusharu määravaks teguriks vastav maastik seoses niisutustasemega.

Tähtsamaks majandusharuks Kesk-Aasias on kunstliku niisutusega põllundus, niihästi sellel alal tegeleva rahva arvult ja toodangu osatähtsusest kui ka väljaveolt: temale kuulub üle $\frac{2}{3}$ külvipinnast.

Niisutatud põldudel kasvatatakse peamiselt intensiivseid kultuure, esijoones p u u v i l l a. Puuvill on nõudlik taim; ta vajab viljakat pinnast, niiskuserohkust ja päikeseküllust. Kesk-Aasia oasid oma lössimuldadega ja päikese üliküllusega rahuldavad kõiki neid tingimusi vajaliku niisutuse puhul. Puuvill annab üle $\frac{1}{3}$ kogu põllumajanduse ning ligi $\frac{1}{2}$ põllunduse sissetulekust. Puuvill annab (väärtuselt) üle $\frac{2}{3}$ Kesk-Aasia väljaveost. Kus on puuvill, seal on tihe asustus, suured linnad, sealt lähevad läbi raudteed. Puuvilla külvipinna suurendamine, saagi tõstmine, paremate sortide aretamine — need on tähtsamad majanduslikud küsimused Kesk-Aasias.

Kesk-Aasia puuvill on vajalik mitte ainult temale endale, vaid kogu NSV Liidule, kuna Kesk-Aasia on suurim p u u v i l l a rajoon Liidus, andes $\frac{4}{5}$ puuvilla toodangust.

Tsaari-Venemaa tõi välismaalt (peamiselt USA-st) ligi poole vajalikust puuvillast; see maksis üle 100 milj. rbl. aastas. Sellest sisseveost vabaneti nõukogude valitsuse ajal. Ülesanne lahendati niisutatud külvipindade laiendamisega Kesk-Aasia oasides ning samaaegse saagi tõstmisega.

Kesk-Aasia lõunaosas on rajoone, mis on täiesti kõlblikud egiptuse puuvilla kasvatamiseks.

Puuvill on küll tähtsaim, kuid mitte ainus intensiivseist kultuuridest Kesk-Aasias. Peale puuvilla kasvavad siin r i i s, m a g u n, r i i t s i n u s, o a d, t u b a k a s ja mitmesugused p u u v i l j a d (õunad, pirnid, virsikud, aprikoosid, viina-

marjad jt.). Rohkesti kasvatatakse ka mooruspuud, mille lehed on toiduks siidiussidele. Siidiussikasvatus omab Kesk-Aasias olulist tähtsust. Tänapäeval on suur osa külvipinnast ka s u h k r u p e e d i all. Hinnaliste kultuuride osatähtsusest ja mitmekesisusest ületab Kesk-Aasia eesrindliku madki põllumajanduslikud rajoonid Liidu Euroopa-osas.

K a r j a m a j a n d u s e harudest suurima tähtsusega on lambakasvatus, eriti karakull-lammaste pidamine.

Stalinlike viisaastakute jooksul on kolijate muutmine paikseiks viidud peaaegu lõpule; sellele on kaasa aidanud kollektiviseerimine, sööda ostmine masina-traktorijaamade kaudu, mis on varustatud rohkearvuliselt niidumasinatega, ning niisutusosalade laiendamine.

Tugevasti on kasvanud kõik t ö ö s t u s h a r u d, mis tegelevad kohalike põllumajanduslike toorainete töötlemisega; on ehitatud rida võimsaid puuvillapuhastuse tehaseid, rajatud õlitööstusi, puuvilja ja juurvilja konservimise tööstusi, nahatööstusi jt. On loodud suur t e k s t i i l t ö ö s t u s siidi ja puuvilla töötlemiseks. Alus on pandud k a r a s k e t ö ö s t u s e l e. On ehitatud rida h ü d r o - e l e k t r i j õ u j a a m u.

Täieline pööre on läbi viidud kultuuri alal. Tsaarivalitsus hoidis Kesk-Aasia rahvad harimatuses, elanikkond oli kirjaoskamatu, rahvuslik kultuur oli alla surutud, naine oli pärisorjuses, teda müüdi ja osteti orjana, ta võis liikuda ainult kaetud näoga. Nüüd on teostatud üldine algharidus, kümned tuhanded noored õpivad tehnikumides, on rohkesti kõrgemaid õppeasutisi, ilmuvad ajalehed ja ajakirjad, on loodud rahvuslik kirjandus, kohalik elanikkond on laialt rakendatud tööstusse.

Sotsialistliku ülesehituse edusammudel Kesk-Aasias on suur poliitiline tähtsus. Kesk-Aasia liiduvabariigid on elavaks näiteks mahajäänud ja rõhutatud rahvastele Idas, kuidas võib elada uues, vabas elus.

Turkmeeni NSV.

Turkmeeni NSV (Turkmenistan e. Turkmeenia) asub Kaspia mere ja Amu-Darja vahel, millest ida pool algab kohe Usbekistani territoorium; põhjas puutub Turkmenistan kokku Kasahstaniga ja Usbekistani koosseisu kuuluva Kara-Kalpakki ANSV-ga; lõunas aga tema piir, mis läheb mööda Kopet-Dagi ja Paropamizi mäeahelikke, ühtib NSV Liidu riigipiiriga Iraani ja Afganistani vahel.

Piki Kopet-Dagi ja Paropamizi, milledest algab rohkesti ojasid ja jõgesid (neist suuremad Dedžen ja Murgab), samuti piki Amu-Darjad levib rida niisutatud põldudega oaase. Ülejäänud osa Turkmenistanist aga hõlmab laialdane Kara-Kumi kõrb, mida kasutatakse karjamaana.

Turkmeenia kliima on teravalt mandriline, väga kuiv. Külmapäevi on aastas vähe (2—3 kuud), sademetega päevi peaaegu ei olegi. Päikesepaiste rohkuselt sarnaneb Turkmeenia Egiptuse ja Kaliforniaga. Auramine ületab sademed mitmekordselt. Turkmeenia lõunaosa on märgatavalt soojem põhjaosast. Lõunas kasvab hästi egiptuse puuvill.

Väljaspool oaase on taimestik väga kehv. Turkmeenia 48,4 milj. ha pindalast kuulub 35 milj. ha kõrvele, mida võib kasutada ainult karjamaana. Kunstliku niisutuse abil põlluna kasutatavat maad on 6 milj. ha, sellest tegelikult niisutatud on 0,5 milj. ha. Kõigist Kesk-Aasia liiduvabariikidest on Turkmeenia palavaim, tema maad vajavad kõige enam niisutust. Niisutamata põldu on siin vähem kui teistes Kesk-Aasia vabariikides.

Vett Turkmeenia osas, mis on kaugel Amu-Darjast, on vähe, sest et Kopet-Dagi mäestik, erinevalt Tienšanist ja Pamjirist, on madal (kuni 3000 m) ning liustikud siin puuduvad. Turkmeenia lääneosas on vett nii vähe, et Krasnovodskis näiteks joogivett saadakse merevee magestamise teel või tuuakse üle mere Bakuust.

M a a v a r a s i d on uuritud alles viimaseil aastail.

Nendest on tähtsamad **m i r a b i l i i t** Kara-Bogazis, mille varud on lõppemata tooraine keemiatööstusele, **n a f t a** Nebit-Dagis ja Tšelekeni saarel, **v ä ä v e l** Kara-Kumis ja Gaurdakis (kagus).

Turkmeenia põllundus on võimalik niisutuse abil oasides ja karjandus oaside lähedastes kõrbedes. Peale põllumajanduse on viimaseil aastail tugevasti arenenud kerge- ja toiduainetetööstus ning arenemas on rasketööstus nafta, väävlil ja keemilise tooraine tootmise ja töötlemise alal. Tööstus annab juba $\frac{2}{3}$ rahvamajanduse üldisest toodangust.

V ä l j a v e o a i n e d on puuvill, puuviljad, siid, karakull, vaibad.

Ašhabad — Turkmeeni NSV pealinn, asub Ašhabadi raudteel. Linn tekkis 1881. aastal turkmeeni küla, Ahhal-Teki oaasi keskuse, kõrvale, mida niisutavad Kopet-Dagist voolavad jõed.

Stalinlikud viisaastakud on muutnud endise väikese, tähtsusetu linna suure elanikearvuga tööstuslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. Ašhabadi on asutatud puuvilla-, siidi- ja klaasitööstus, külmutushoone, elektrijõujaam ning laialdane toiduainetetööstus. Nõukogude-aastail on rajatud rida kõrgemaid õppeasutisi ja teadusliku uurimise instituute, mis asuvad osalt linnas, osalt linna ümbritsevas parkide rajoonis Kešis; on asutatud NSVL Teaduste Akadeemia osakond.

Uued teed ühendavad linna autoliikluse kaudu naaber-rajoonidega. Kaugemal asuvate rajoonidega läänes, põhjas ja idas on Ašhabad ühenduses õhuliinide kaudu.

Linna on ehitatud rohkesti uusi ilusaid hooneid, asfalteeritud tänavaid, linna keskele on rajatud uus park huvitava Lenini mälestussambaga; mälestussamba värviline alus on kaunistatud kunstipäraste motiividega Turkmeenia vaibakir-

jadest. Märgatavalt on paranenud varustus veega tänu uutele võimsatele kaevudele. On korraldatud autobusiiklus.

Ašhabadi suvituskohaks on Firjuza, mis asub 36 km linnast, Kopet-Dagi eelmäestikus, Iraani piiri läheduses.

Tšardžou — Amu-Darja ristlemisel Ašhabadi magistraaliga; kaupade ümberlaadimine; puuvilla ja siidi töötlemine.

Krasnovodsk — Kaspia mere sadam, Ašhabadi raudtee algpunkt.

Usbeki NSV.

Usbeki NSV-sse kuulub ka Kara-Kalpaki ANSV.

Usbeki NSV (Usbekistan) on Kesk-Aasia liiduvabariikidest võimsaim ja majanduslikult arenenuim. Haarates siinsest üldisest pindalast ainult $\frac{1}{3}$, omab ta 60% rahvastikust, üle poole külvipinnast, $\frac{2}{3}$ raudteedest, $\frac{3}{4}$ puuvillakülvist ja tööstusest ning peaaegu kõik suured linnad.

Tähtsaim osa Usbekistanist asub eelmäestikulisel tasan-dikul. Kõrged igilumega kaetud mäed ulatuvad ainult ta piirini, ei ületa aga neid, saates siia arvukaid ja veerohkeid jõgesid, mis saavad alguse liustikest. Need jõed, mis saavad alguse Kirgiisi või Tadžiki NSV-s, ulatuvad Usbeki NSV-sse oma keskjooksuga, kus nad voolavad juba rahulikumalt ning laiemates orgudes. Siin, eelmäestikus, on kõige soodsam juhtida neist vett niisutuskanaleisse. Sellega on seletatav oaside rõhkus Usbekistani territooriumil, mis on andnud talle suurima võimsuse teiste Kesk-Aasia vabariikidega võrreldes.

Kuigi Usbekistani territooriumil voolavad (osaliselt) mõlemad Kesk-Aasia tähtsamad jõed — Amu-Darja ja Sõr-Darja, saab suurem osa siinseist oasidest niisutuse siiski mitte neist jõgedest, vaid nende lisajõgedest.

Suurim Kesk-Aasia oas on Ferghana org, mis suuremalt osalt asub Usbekistani piirides ja mida niisutavad Sõr-Darja

lisajõed. 1939. a. rajati siia Suur-Ferghana kanal, mis kogub vett Amu-Darja allikaist — Narõnist ja Kara-Darjast — ning kannab selle kogu Ferghana oru lõunaossa.

Taškendi oaasi niisutavad Sõr-Darja parempoolsed lisajõed Tširtšik ja Angren.

Samarkandi ja Buhhara oaasi niisutab Zeravšan, Amu-Darja parempoolne lisajõgi.

Kolme väiksemat oaasi, mis asuvad Lõuna-Uzbekistanis — Kaška-Darja, Širabadi ja Surhan-Darja — niisutatakse Amu-Darja parempoolsete, veevaeste lisajõgede veega; neist oasidest kasutatakse kahte viimast, mis on avatud lõunasse, egiptuse puuvilla kasvatamiseks.

Amu-Darja veed niisutavad ainult Horezmi oaasi, Sõr-Darja veed aga Näljastepi (Bet-Pak-Dala) oaasi, mis asub tema väljumisel Ferghana orust, kuuludes osaliselt Kasahstanile.

M a a v a r a s i d on Uzbekistanis vähem kui teistes Kesk-Aasia riikides, nad on aga rohkem läbi uuritud ning enamuse neist leiab juba kasutamist. Nende hulka kuulub n a f t a Ferghana läheduses ja Lõuna-Uzbekistanis, v a s k Almalõkis (lõunapool Taškenti), v ä ä v e l Šor-Su's ja m a r m o r.

Usbekid on Usbekistani enamusrahvus ($\frac{3}{4}$ rahvastikust), Kara-Kalpaki ANSV-s on usbekke ligi $\frac{1}{3}$, ülejäänud Kara-Kalpakkia elanikkond koosneb k a r a - k a l p a k k i d e s t ja k a s a h h i d e s t.

Usbekid on põlised põlluharijad, head oskustöölised niisutuse alal, parimaid aednikke, puuvilla- ja siidiusside kasvatajaid NSV Liidus. Usbekistani oasid upuvad aedade ja viinamarjaväljade rohelusse. Palju usbekke töötab ka teiste Kesk-Aasia liiduvabariikide sovhoosides ja kolhoosides, andes siin kohalikele elanikele teadmisi kunstliku niisutuse alal. Ka kultuuriliselt kuulub usbekkidele juhtiv koht Kesk-Aasias. Rohkearvulised Usbekistani kõrgemad õppeasutised ja tehni-

kumid varustavad kaadritega mitte ainult Usbekistani, vaid ka teisi Kesk-Aasia vabariike.

Linna-elanikkonna osatähtsus Usbekistanis on suurem kui teistes siinsetes vabariikides, linnades elab veerand kogu rahvastikust.

Paljud Usbekistani linnad on väga vanad, olelevad juba üle tuhande aasta, näiteks Buhhara, Samarkand, Kokand jt. Linnad asuvad tavaliselt suurte oaside keskuses, keset rohkeid külasid. Väiksemates linnades tegeleb suur osa elanikest põllundusega.

Usbekistan on suurim puuvilla tootja NSV Liidus. Puuvilla saak on siin väga kõrge, ligikaudu 4 korda suurem kui Turkmeenias, Tadžikistanis ja Kirgiisias kokku. Keskmine puuvilla viljakus on teise viisaastaku jooksul suurenenud kaks korda (8,1 tsentnerilt 16,4 tsentnerile). Puuvillale on rajatud rohkesti puuvillapuhastuse tehaseid, mis on siin levinuim liik tööstuslikest ettevõttest. Kuni Suure Oktoobrirevolutsioonini piirduski sellega puuvilla töötlemine kohapeal; puuvill veeti vastavaist puhastustehastest Tööstuslikku Keskrajooni. Nüüd on Usbekistanis oma puuvillavabrikud Taškendis, Ferghanas ja Kokandis. Puuvilla seeme töödeldakse õlitööstustes. Usbekistan on asutanud ka oma siiditöötlemise Samarkandis. Esimesel kohal Kesk-Aasia vabariikide seas seisab Usbekistan ka kolmanda tekstiiltooraine — villa — tootmisel. Eriti väärtuslikku toodet nahkade näol annavad karakull-lambad, keda on kõige rohkem Kara-Kalpaki ANSV-s. Aiandusele ja viinamarjakasvatusele baseerub puuviljade konservimise ja kuivatuse tööstus ning veinitööstus.

Teraviljade, peamiselt nisu all on niisutamata põllud, mis asuvad kõrgemal aladel. Oma vilja Usbekistanile siiski ei jätku ning seda tuleb tuua osalt naaber-vabariikidest — Kasahstanist, Kirgiisiast, osalt ka kaugemalt — Lääne-Sibe-

rist ja Volgamaalt. Riisikülvilt on Usbekistan Liidus esikohal.

Uena on rajatud Usbekistani rasketööstus, mis peab rahuldama tema põllumajanduse põhilisi nõudeid. Taškendi põllumajanduslike masinate tehas toodab masinaid puuvilla-põldude jaoks. Hiljuti Taškendi lähedal käiku lastud kunstväetiste kombinaat, mis töötab Tširtšiki hüdroelektrijaama energiaga, annab väetist puuvillapõldudele.

Tootmistööstusest võib mainida nafta tootmist Ferghanas.

Usbekistani tähtsamad väljaveoained on puuvill, puuvillaõli, siid, puuvili (värske, kuivatatud ja konservitud), karakullnahad, vein.

Taškent — Usbeki NSV pealinn ja suurim linn Kesk-Aasias, asub laialdases õitsvas oasis, mida niisutab Tširtšik, Sõr-Darja parempoolne lisajõgi.

Taškent — üks vanemaid linnu Kesk-Aasias — on kujunenud tänu oma kesksele asendile suurte ajalooliste teedest ristumiskohal, mis läbisid Kesk-Aasiat põhjast lõunasse ja läänest itta.

Taškent vallutati venelaste poolt 1865. aastal. Tsaari-ajal oli ta Turkestani kindral-kubermangu keskus.

Rööbiti kitsaste ja tolmuste tänavatega vanalinnaga on kasvanud uuslinn, korrapäraselt planeeritud ja sillutatud. Need kaks linna asusid kõrvuti, kuid elasid kumbki oma elu. Ühes elasid usbekid, enamikus väikesed käsitöölised, aiapidajad või kaupmehed, teist kasutasid sõjaväelased ja ametnikud.

Stalinlike viisaastakute jooksul on Taškent kasvanud kahekordseks ning on muutunud suureks tööstuslikuks ja kultuuriliseks keskuseks.

Tähtsaim tööstusharu on masinaehitus, mis on esindatud uue põllumajanduslike masinate tehasega ning kümnete mitmesuguste mehaaniliste töökodade ja ettevõtetenä.

Kergetööstusharudes on suuremad puuvillatööstus, õmb-lus-trikootööstus ja naha-jalanõudetööstus.

Toiduainetetööstusest esinevad veskid ja konservitehased, mis töötlevad liha, juurvilja, puuvilja. Üldse on Taškendis üle 100 uue vabriku ja tehase.

Linnast kõrgemal, Tširtšikil, on ehitatud võimas jõujaam keemiakombinaadiga; lähedusse on kujunenud uus linn Tširtšik.

Taškent on ühtlasi suurim kaadrite „sepikoda“ mitte ainult Usbekistanile, vaid ka teistele Kesk-Aasia vabariikidele. Siin asub Usbeki Teaduste Akadeemia, ülikool, kümneid teisi kõrgemaid õppeasutisi ja instituute, muuseume, teatreid, raamatukogusid. Endine vahe kahe linnaosa vahel hakkab kaduma; vanalinn ehitatakse ümber, tänavaid õgvendatakse, sillutatakse, tolm kõrvaldatakse, niisutuskanalid puhastatakse, rohelisi alasid laiendatakse.

Suvised kuumused eest läheb elanikond mägedesse, kuhu viimaseil aastail on asutatud suvituskohti, sanatooriume ja puhkekodusid.

Samarkand — Zeravšani orus, Ferghana oru läheduses, Tamerlani impeeriumi vana pealinn, rohkete ajalooliste mälestusmärkidega; puuvillapuhastuse tehased ja siiditööstused; troopilise meditsiini instituut, ülikool ja teisi kõrgemaid õppeasutisi.

Buhhara — tihedasti asustatud oasis, mida niisutavad Zeravšanist väljuvad kanalid. Endine Buhhara emiiri pealinn ning Kesk-Aasia muhameedluse keskus; nüüd rahvuslike kaadrite ettevalmistus sotsialistliku ülesehituse läbiviimiseks; puuvillapuhastuse tehased.

Hiiva — niisutuskanalil, Amu-Darja alamjooksu vasakul kaldal, endise Hiiva khaaniriigi pealinn.

Andžan, Namangan, Kokand, Ferghana — suuremad puuvillaistandike keskused Ferghana orus.

Kara-Kalpaki ANSV.

Kara-Kalpaki ANSV hõlmab Amu-Darja alamjooksu ühes naabruses asuvate kõrbeliste aladega — Ust-Urt läänes ja Kizil-Kum idas. Amu-Darja viljakad setted on soodsad põllundusele. Amu-Darja alamjooks on tähtsaim põllumajanduse rajoon Kara-Kalpakkias.

Ülejäänud osa territooriumist on põllumajanduslikult kasutatav ainult karjamaana. Amu-Darja delta koos Araali rannikuga on rikas kaladest. Raudteid Kara-Kalpaki ANSV-s ei ole. Suurem osa rahvastikust on koondunud Amu-Darja alamjooksu alasse, kus esineb põllundus niisutatud aladel: kasvatatakse puuvilla, riisi ja seemnelutserni. Tähtis koht majanduses on karakull-lammaste ja tõuhobuste kasvatusel. Tähtsamad väljaveoained on puuvill, lutserni seemned, karakull ja kala. Vabariigi pealinn on **Nukus**.

Tadžiki NSV.

Tadžiki NSV-sse kuulub ka Mägi-Badahšani autonoomne oblast keskusega Horogis.

Tadžikistan asub Nõukogude Kesk-Aasia kagupoolsemas osas.

Kahelt poolt piirnevad temaga välisriigid — idast Hiina ja lõunast Afganistan, mis puutub kokku Indiaga; põhjas ja läänes asuvad liiduvabariigid — Kirgiisi ja Usbeki NSV.

Tadžikistani piirid, mis on rajatud rahvusliku põhimõtte järgi, on väga käärulised, eriti põhjas, kus ta territoorium ulatub kaugele Ferghana orgu, tungides tunduvalt Usbekistani alasse.

Tadžikistan, nagu tema naaberriik Kirgiisiagi, on mäGINE maa. Siin asuvad NSV Liidu kõrgeimad ahelikud ja tipud-suu-

rimate liustikega (Lenini mäetipp 7127 m Alai ahelikus ja Stalini mäetipp 7495 m Peeter I ja Akadeemia ahelikus).

Mäeahelikud suunduvad üldiselt läänest itta, tunduvalt kõrgenedes ida suunas. Tadžikistani idaosa asub Pamiiris, mille kiltmaad ulatuvad 3,5—4,5 tuh. meetri kõrgusele. Igilumi ja liustikud annavad alguse võimsaile ja kiirevoolulistele jõgedele. Ainult Tadžikistani põhjaosa, mis ulatub Ferghana orgu, kuulub Sõr-Darja jõgikonda, ülejäänud osa territooriumist kuulub aga Amu-Darja basseini, Amu-Darja voolab Tadžikistani lõunapoolsemas osas, Afganistani piiri mööda.

Tadžikistani lõunapoolsed, Amu-Darja parempoolsete lisajõgede orud on põhjast täiesti piiratud mägedega, lõunast aga avatud Afganistani kuumadele tuultele. Need orud — Gissari org Kafirnigani jõe ja Vahš samanimelise jõe ääres — on väga kuuma ja kuiva kliimaga. Vahši orgu nime-tatakse „Nõukogude Egiptuseks“. Rohkem sademeid on mägede nõlvadel, kus on võimalik ka põllundus.

Hoopis teistsugune ilme on Pamiiril. Suure absoluutse kõrguse tõttu on kliima siin väga karm (aastane keskmine temperatuur on alla 0°), sademeid on veel vähem kui orgudes (80 mm aastas), sest ümbritsevad mäeahelikud hoiavad kinni tuulte poolt toodud niiskuse.

Tadžikistani mägedes on rohkesti maavarasid, ka haruldasi ja väärismetalle: kulda, raadiumi, inglistina; leidub ka arseeni, naftat, kivisütt ja soola.

Enamik leiukohti on avastatud pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni.

³/₄ Tadžikistani rahvastikust on tadžikid — vana kultuuriga rahvas. Tadžikid elavad juba vanast ajast paikselt, tegeldes põllumajandusega; isegi tõrjutuna orgudest mägedesse jätkavad nad siin põlluharimist. Arvuliselt teisel kohal on usbekid (läänes ja loodes). Pamiir, mis on eraldatud Mägi-Badahšani autonoomse oblastina, on rahvastatud väga

hõredalt. Pamiiri madalas lääneosas elavad mitmesugused iraani suguharud, kõrgemal idaosas aga kirgiisid.

Suurem osa rahvastikust, külvidest ja tööstuslikest ettevõttest on koondunud orgudesse; neist suuremad on kolm:

Ferghana (mida Tadžikistanis nimetatakse Põhjaoruks), Gissari ja Vahši org.

Üleliidulise tähtsusega on Tadžikistanis, nagu teisteski Kesk-Aasia vabariikides, p u u v i l l. Puuvilla all on juba üle 100 000 ha, millest $\frac{1}{4}$ kuulub erakordselt väärtuslikule ja soojuse suhtes nõudlikule egiptuse puuvillale. Egiptuse puuvilla külvid on koondunud peamiselt Vahši orgu, uutele niisutatud aladele, Vahši ehitised (tammid, niisutuskanalid, linnad jt.) on ulatuslikumad Tadžikistanis.

Peale puuvilla kasvavad Tadžikistani niisutatud aladel riis ja l u t s e r n, rohendavad aiad mitmesuguste viljapuudega, v i i n a m a r j a v ä l j a d, kasvab m o o r u s p u u, mis on aluseks siidiusside pidamisele; niisutamata aladel aga kasvavad teraviljad: n i s u, o d e r jt.

Kuivatatud p u u v i l j a d (viigid, aprikoosid jt.), samuti rosinad, millede valmistamine on koondunud Põhjaorgu (Leninabad, Ura-Tjube), saadetakse siit laiali üle kogu Liidu.

K a r j a n d u s e aladeks on mägikarjamaad. Suure tähtsusega on kõrgeväärtuslik gissara lammas. Pamiiris on tähtis koduloom jakk (härja liik).

T ö ö s t u s, mis on tervikuliselt rajatud viimaseil aastail, on osalt seotud põllumajandusega (puuvillapuhastuse tehased, puuviljade konservimine, veskid, siidivabrikud jt.), osalt maavaradega, millede tootmine on seni koondunud põhjaossa (nafta, süsi, seatina, arseen jt.). On pandud alus ka „valge sõe“ kasutamisele.

Kuna mäed suuresti takistavad Tadžikistani siseliiklust, siis on teede ehitus siin oluliseks küsimuseks.

Nõukogude võimu ajal on transpordiolude parandamiseks Tadžikistanis juba küllaltki tehtud, nimelt:

- 1) on ehitatud raudtee Termez-Stalinabad;
- 2) on rajatud suured maanteed Leninabad-Stalinabad, Stalinabad-Horog ja (Kirgiisias) Oš-Horog;
- 3) on korraldatud korrapärane õhuühendus Stalinabadist Taškenti ja paljudesse Tadžikistani linnadesse.

Tähtsamad v ä l j a v e o a i n e d on puuvill, siid, puuvili, värviliste metallide maagid.

Stalinabad — Tadžiki NSV pealinn — on päris uus linn, mis on asutatud nõukogude võimu ajal endise tähtsusetu Djušambe küla asemele.

Linn on seni veel väike, kuid ilusasti planeeritud, laiade sirgete tänavatega, mida äärestavad puud, sama noored kui linngi, ent mis kasvavad jõudsasti tänu niisutusele ja kuumale lõunamaisele päikesele. Linna ümbruses on puuvillapõllud.

Olles Tadžikistani poliitiliseks ja kultuuriliseks keskuseks, on Stalinabad juba praegu suurim tööstuslinn Gissari orus. Tähtsaim tööstusharu on toiduainetetööstus, mis töötleb kohalikku põllumajanduslikku toorainet. Peale selle asub siin suur nahavabrik, õmblustööstus ja polügraafia kombinaat.

Linn kasvab jõudsasti.

Leninabad (e. Hodžent) asub Ferghana oru suudmes, Sõr-Darja vasakpoolisel kaldal ning raudteeliinil; tähtis kerge-tööstuse ja toiduainetetööstuse keskus.

Kirgiisi NSV.

Kirgiisi NSV on mäGINE maa Tienšani ja Pamiiri-Alai mäestikis.

Idas piirneb Kirgiisi NSV Hiinaga, põhjas Kasahstaniga, läänes Usbekistaniga ja edelas ning lõunas Tadžikistaniga. Läänes Kirgiisia jaguneks nagu kaheks osaks — põhja- ja lõunaosaks, mis haaravad kui tangide vahele siia-ulatuva Ferghana oru.

4—5 tuh. meetri kõrgused mäeahelikud suunduvad üldiselt läänest itta, kus nad lähenevad üksteisele, liitudes Hiina piiril suureks mägimassiiviks Han-Tengri tipuga (6995 m). Mägedevahelised orud on laiad, lausnõlvadega, asuvad 2—3 tuh. meetrit üle meretaseme. Orud on ülikad toredatest alpi aasadest, kohati on nad kõlblikud ka teraviljade kasvatamiseks. Suuremat osa mägist Kirgiisiat niisutavad Sõrdarja jõgikonna jõed, milledest suurim on Narõni jõgi.

Ainult vähestes kohtades laskub Kirgiisia territoorium mägedest, nimelt põhjas Tšu ja tema lisajõe Talasi orus, läänes Usbekistani piiril, kus Kirgiisiale kuulub Ferghana oru idaosa.

Põllunduseks soodsamate rajoonide hulka kuulub ka Issõk-Kuli hääl. Need rajoonid on ka kõige paremini varustatud transpordivõimalustega.

Mäestikuline osa aga, mis reljeefi ja kliima tõttu on ebasoodsaim põllunduseks, sellevastu on rikas vee-energiast ja hinnalistest maavaradest (elavhõbe, antimon, süsi jt.), on jäänud seni peaaegu teestikuta, nii et kõige soodsamaks võimaluseks pääseda Frunzest Kirgiisi Ferghanasse on ringsõit raudteel läbi Tšimkendi, Arõsi ja Taškendi. Nendesse Kirgiisia põhja- ja läänepoolsemasse osadesse on koondunud kõik maavarade töötlus, tööstus, kõik linnad ja suurem osa rahvastikust.

Keskmise tiheduse juures 7 in. 1 km²-l ulatub tihedus orgudes 30—40 in. 1 km²-l, mäestikus aga langeb 2 in. 1 km²-l ja madalamale.

Kirgiisid moodustavad $\frac{2}{3}$ rahvastikust, ülejäänud kolmandik on venelased ja ukrainlased, kes elavad peamiselt Kirgiisia põhjapiiril ja linnades, osaliselt ka usbekid, kes elavad Ferghana orus.

Kirgiisid on rahvas, kes elas varemalt Jenissei ülemjooksul, kus osa neist on säilinud hakasside nime all. Oma prae-

gusel territooriumil asuvad kirgiisid XVI sajandist. Kuni viimase ajani olid kirgiisid kolija-rahvas ja nüüdki suur osa neist tegeleb karjamaade alal karjandusega.

Alates Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist on Kirgiisia saavutanud suurt edu nii majanduslikult kui kultuuriliselt. Endised kolijad muutusid peaaegu tervikuliselt paikseiks; endine üldine kirjaoskamatus on kadumas; kirgiisi rahval on juba oma kaadreid, oma kirjandus ja ajakirjandus. Põllumajandus on tänu sotsialistlikule ümberkujumisele kaks korda suurendanud külvipinda ning on rikastunud uute väärtuslike kultuuridega, on rajatud tööstus ning suuresti on paranenud transpordiolud.

Teraviljadest on tähtsaim n i s u, tehnilistest kultuuridest p u u v i l l ning uutest kultuuridest s u h k r u p e e t, k i u d t a i m e d (kenaf ja kendõr), m a g u n, t u b a k a s ja l u t s e r n.

Vaatamata suurtele edusammudele põllunduses, on seni siiski tähtsamaks majandusharuks k a r j a n d u s, mis on rajatud rikkalike mägikarjamaade kasutamisele. 13 milj. hektaarist põllumajanduslikust maast kuulub 11 milj. hektaari karjamaadele ja niitudele.

Puuvill on tervikuliselt koondunud Ferghana orgu, seal esineb ka lutserni kasvuala, aiandus ja siidiusside kasvatus.

Teravilju kasvatatakse kõikides rajoonides, isegi mägisel alal.

Kirgiisia t ö ö s t u s tugineb kas kohalike põllumajanduslike toorainete (puuvill, teravili, suhkrupeet, tubakas, siid, vill, nahad, liha jm.) töötlemisele või maavarade tootmisele, milledest tähtsaim on kivist Ferghana orus. Tähendatud orgu on koondunud ka suurem osa töötlevast tööstusest — puuvillapuhastuse tehased, siidikerimistööstused jt. Ülejäänud tööstus on koondunud Tšu orgu.

Kirgiisia veab välja Tööstuslikku Keskrajooni puuvilla, naabervabariikidesse aga sütt, loomi, vilja, suhkrut; söe ja

teravilja ülejäägilt seisab Kirgiisia esikohal Kesk-Aasia vabariikide hulgas.

Frunze — Kirgiisia pealinn, asub Tšu oru keskuses, mida niisutavad Kirgiisi Ala-Taust Tšusse voolavad mägi jõed.

Linn rajati 1878. aastal sõjalis-strateegilise punktina, seoses Kirgiisia vallutamisega venelaste poolt. 1917. aastal oli linnas 20 000 elanikku.

1924. aastal ehitati siia raudteeliin Lugovajast (Turkestani-Siberi raudteel). 1925. aastal nimetati vana Pišpek Frunzeks (siin sündinud Punaarmee võiduka juhi M. V. Frunze auks) ja ta hakkas kiiresti kasvama kui Kirgiisia keskus.

Käesoleval ajal on Frunze muutunud suureks linnaks. Siia on asutatud küllaltki tähelepandiv tööstus: suur liha-kombinaat konservivabrikuga, naha-, seebi-, riisipuhastustehased, tubaka-, õmblus-, sadulsepa-, makaronitööstused ja palju teisi.

Linnas on 7 kõrgemat õppeasutist ja instituuti, kuni 10 tehnikumi, 2 teatrit — vene ja kirgiisi teater, palju ilusaid uusi hooneid.

Linna niisutavad kanalid, mis saavad vee Kirgiisi Ala-Taust algavaist jõgedest; niisutuskanalite äärde on istutatud paplite puiestee; rohkesti on aedu. On olemas veevõrk ja mõned väikesed elektrijaamad.

Küsimusi:

1. Nimetada olulisi maastikke ja olulisi põllumajanduse tüüpe Kesk-Aasias ning näidata, kuidas on jagunenud vastavad põllumajandusharud maastiku suhtes.

2. Joonistada kontuurkaardile Kesk-Aasia tähtsamad jõed ja niisutatud alad. Kuidas nad on paigutatud reljeefi suhtes?

3. Märkida kontuurkaardil vabariikide piirid, linnad ja raudteed.

4. Anda lühike iseloomustus Turkmeenia loodusest ja majandusest, loetleda tema tähtsamad oasid.

5. Seesama Usbekistanist.
6. Seesama Tadžikistanist.
7. Seesama Kirgiisiast.
8. Nimetada sotsialistliku ülesehituse saavutusi igas vabariigis.
9. Miks on Usbekistan võimsam Kesk-Aasia riik?

K a h e k ü m n e k u u e s p e a t ü k k .

KASAHHI NSV.

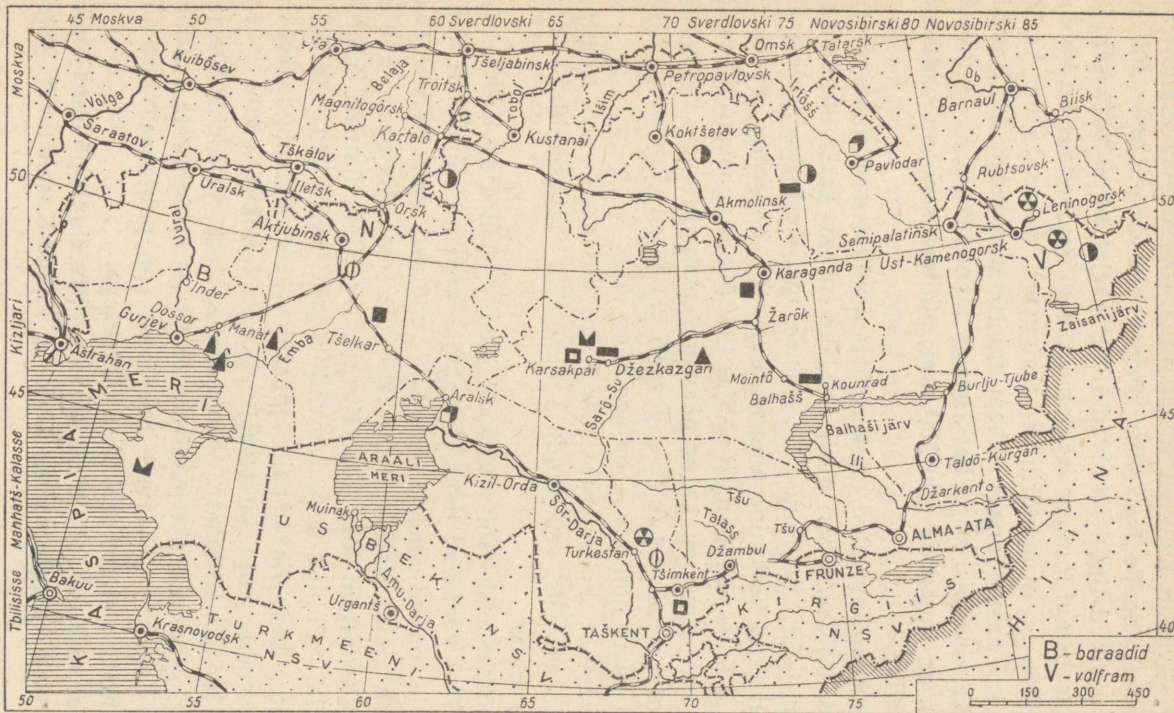
Asend ja looduslikud olud.

Kasahstan võtab enda alla suure maa-ala, mis 3 000 km ulatuselt laiub läänest itta — Alam-Volgalt Hiina piirini ja 1500 km ulatuselt põhjast lõunasse, Siberi raudteemagistraalil kuni Tienšanini.

Liiduvabariikide seas on Kasahstan teisel kohal Vene NFSV järel; ta üksikult on suurem kui kõik ülejäänud vabariigid (peale Vene NFSV) kokku.

Pinnaehituselt on Kasahstan enamikus lauskmaa. Kasahstani piires esineb madalmikku, alamikku, aga ka kõrgeid mägesid, mis on kaetud igilumega. Lääneosas hõlmab Kasahstan Kaspia madalmikku ja läänepoolset osa Ust-Urti platoost. Ida pool, eraldatud Kaspia madalmikust Uurali eelharu Mugodžaridega, laiub Turaani madalmik, mis madaldub lõuna poole Araali mere suunas. Põhjaosas ulatub Kasahstan Lääne-Siberi madalmikuni, mis Toboli lisajõe Ubagani oru, nn. „Turgai Värava“ kaudu on ühenduses Turaani madalmikuga.

Kõrged mäed kerkivad ainult idas ja kagus: Altai, Tarbagatai ja Tienšani ahelikud — Dzungaari Ala-Tau, Iltagune Ala-Tau ja Kirgiisi Ala-Tau. Altaist ja Tarbagataist lääne poole ulatub Kesk-Kasahstani alasse Kasahhi kurruline

Kasahhi NSV (ülevaatekaart).

maa — vanad kulunud mäed, väga rikkad maavarade leiu-kohtadest; nende keskmine kõrgus on väike, 300—400 m, kuid üksikud tipud ulatuvad 1000, isegi 1500 m kõrguseni.

Kasahstani looduse iseloomustavamaks jooneks on kuivus ja kliima terav mandrilisus. Kuivusala keskuseks on Araali meri, kus aastas langeb vähem kui 100 mm sademeid. Enamikus Kasahstanis, kogu keskosas ja läänes (kuni $\frac{6}{10}$ üldpindalast), on sademeid alla 300 mm; põllundus pole niisutuseta võimalik.

Temperatuuriolud on Kasahstani põhja- ja lõunaosas erinevad. Põhjas, Siberi piiril, on jaanuarikuu keskmine temperatuur -20° , juulikuus 20° , lõunas aga, Kesk-Aasia piiril on jaanuarikuu keskmine temperatuur -4° , juulikuus 29° . Vahe suve ja talve vahel on nii põhjas kui lõunas peaaegu ühesuguselt terav. Suur on ka öö-päevane temperatuuri kõikumus. Suvisel keskpäeval tuleb tugevasti kannatada kuumuse tõttu, öösel, vastu hommikut, on aga väga jahe.

Teravast kontinentaalsusest ja kuivusest on tingitud jõgede vähesus, vee puudus, taimestiku tagasihoidlikkus ja metsavaesus.

Kõik Kasahstani suuremad jõed — Irtõšš, Ili, Sõr-Darja, Uural — voolavad tema äärealadel, algavad väljaspool tema piire ja toovad sinsele pindalale „võõrast“ vett. Neist laevatav on ainult Irtõšš. Peale Irtõši ja tema lisajõgede kuuluvad Kasahstani jõed kõik Kaspia, Araali ja Balhaši suletud basseini. Paljud neist kaovad liivas, nagu Tšu, Sarõ-Su, Talass. Osa väiksemaid jõgesid suvel kuivab. Järvi on Kasahstanis palju, kuid vesi neis on enamikus soolane või kibe, joogiks kõlbmatu. Suures osas Kesk- ja Lääne-Kasahstanis on ainukeseks joogiveeallikaks — nii inimeste kui loomade tarvis — kaevud. Seepärast on põhjavee küsimus Kasahstanis suure praktilise tähtsusega.

Vee vähesus mõjub takistavalt mitte ainult põllumajandusele, vaid ka tööstusele. Kesk- ja Lääne-Kasahstanis tuleb

uusehituste rajamisel arvestada kõigepealt olemasolevaid veeallikaid, paljudel juhtudel tuleb uusehituste varustamiseks ehitada veejuhtmeid ja veehoidlaid.

Taimestiku- ja pinnasevöötmed sõltuvad kliimalistest oludest.

Põhjas, küllaldase niiskusega kitsal alal, valitsevad mustmullad, varemini levis siin sulgheina-stepp, mida kasutati suvise karjamaana lõunast tulevate kolijate poolt; nüüd on aga need stepid suurel määral üles küntud, kuigi veel tänini on just selles vöötmes kõige enam vaba kasutamiskõlblikku maad (uudismaad, sööti).

Kesk-Kasahstani kastan- ja pruunmuldadega laialdased alad on kaetud põhja pool sulgheinaga, lõuna pool aga pujude ja soolakutaimedega; kasutatakse neid hooajalise karjamaana peamiselt talvel, osaliselt ka sügisel-kevadel.

Kagus, Tienšani eelmäestik, esinevad kitsa ribana viljakad hallmullad, mis niisutuse puhul annavad head saaki.

Altai ja Tienšani mägiaasasid kasutatakse heade suviste karjamaadena.

Ukrainast territoriaalselt 5 korda suuremas Kasahstanis võib põllunduseks kõlblikku maad üles töötada sama palju kui Ukrainas.

Kohati, eriti Altai ja Tienšani eelmäestik, on sageli „paradiislike nurgakesi“ väga heade ja soodsate looduslike tingimustega põllumajanduse suhtes.

Kasahstani rikkuseks aga on tema m a a v a r a d, esijoonel värvilised metallid. Suuremad Kasahstani mineraalirikkused ei peitu mitte kagus levivais kõrgmägedes, vaid vanades kulunud Kesk-Kasahstani mägedes. Kasahstanis asub pool üleliidulistest vase-, seatina-, tsingi- ja niklivarudest.

Tähtsamaid vase leiukohti on kolm, kõik Kesk-Kasahstanis, nimelt:

1) Džez-Kazgan Sarõ-Su ülemjooksul, varadelt esikoht NSV Liidus ja üks suuremaid leiukohti maailmas;

2) Kounrad põhja pool Balhaši järve;

3) Boštše-Kul kirde pool Karagandat.

Polümetalsete maake (tsingi, seatina, hõbeda, kulla ja vase lisandiga) suurim rajoon asub Leninogorski lähedal, Irtõši paremal kaldal Altais.

Polümetalseid maake leidub ka Tienšani põhjapoolseis ahelikes (Kara-Tau, Džungaari Ala-Tau jt.). Paljudes kohtades on avastatud ka väärismetalle (kuld, hõbe) ja haruldasi metalle (volfram, molübdeen, inglistina jt.). Peale värviliste metallide on Kesk-Kasahstanis ka rauda (Ata-Su) ja mangaani (Džezdõ).

Peale metallide leidub veel fosforiite (Aktjubinski lähedal ja Kara-Tau mägedes), soola (Pavlodari lähedal ja paljudes teistes kohtades), boraate (Inderi järvel) ja mitmesuguseid ehitusmaterjale.

Vaene pole Kasahstan ka mineraalse kütteaine poolest.

Kesk-Kasahstanis asuv Karaganda kivisöe bassein, varudega üle 50 miljardi tonni koksistuvat sütt, on NSV Liidu kolmas söebaas Donbassi ja Kuzbassi järel.

Emba naftarajoon on varudelt teisel kohal NSV Liidus (peale Bakuu).

Maavarade rohkuselt ja mitmekesisuselt on Kasahstan üks rikkamaid maid maailmas. Igal aastal avastatakse tema põues ikka uusi ja uusi rikkusi.

Rahvastik.

Pindalalt on Kasahstan 5 korda suurem Ukrainast, elanike arvult aga 5 korda väiksem. Keskmine rahvastiku tihedus (6,15 milj. inimest 2,7 milj. km²-l) on natuke üle 2 inimese

1 km²-l. Väiksem tihedus laialdastel aladel esineb meil veel ainult Põhja-Siberis, taigas ja tundras.

Valdava osa rahvastikust moodustavad k a s a h h i d, mis on kujunenud ühiseks rahvaks mitmesuguste, osalt türki, osalt mongoli kolijate sugukondade liitumisel siinsel territooriumil.

Kasahhidele arvuliselt järgnevad v e n e l a s e d koos u k r a i n l a s t e g a; neid on kõige enam Kasahstani põhja- ja idaosas, kus tänu küllaldastele sademetele võib tegelda põllundusega kunstliku niisutuseta. Venelased elavad peamiselt linnades, ukrainlased aga külades.

Lõuna-Kasahstani oasides, kunstliku niisutusega aladel, elab rööbiti kasahhide, venelaste ja ukrainlastega küllaltki suur protsent usbekke. Kagus Hiina piiril elavad k i g u r i d ja edelas d ü n g a n i d, Araali mere ääres Kara-Kalpakkia piiril elab k a r a - k a l p a k k e.

Kohati on piiriäärsetel aladel rahvastiku etnograafiline koosseis väga kirju.

Nõukogude võimu poolt Kasahstani ehitatud uued raudteed, vabrikud, tehased ja niisutuskanalid on selleks teguriks, mis on muutnud eilse kolijate-maa sotsialismimaaks. Seoses sellega on olulise tähtsusega kasahhide rakendamine tööstusse ning uute kaadrite kasvatamine maa päriselanikest. Stalinlike viisaastakute jooksul on tööstustöölise arv Kasahstanis kasvanud enam kui 4-kordseks ja seda peamiselt maa päriselanike arvel. Veel kiiremini laieneb koolidevõrk, kuhu kuulub kuni 10 000 kooli üle miljoni õpilasega. Enne revolutsiooni valitses Kasahstanis kirjaoskamatus; 1939. aastal aga ulatus kirjaoskajate arv 75%-ni. Kasahstan valmistab ette ka kaadreid — spetsialiste. Tema kõrgemates õppeasutistes õpib kuni 10 000 üliõpilast. On olemas teadusliku uurimise instituutide võrk Teaduste Akadeemiaga. Kasahhi kirjanduse eesotsas seisib üleliiduliselt tuntud rahvalaulik Džambul.

Majandus.

Esimesse viisaastakusse astus Kasahstan rajoonina, milles tulud karjamajandusest ületasid tulud põllundusest, viimane mitte üksikult võetuna, vaid koos kõikide teiste põllumajanduslike harudega. Majanduse mahajäävusele vastas ka üldise ühiskondliku korra mahajäävus.

Feodalismi jäänused likvideeriti alles 1928.—1930. aastail, mil konfiskeeriti suurtalunike ning sultanite ja khaanide järeltulijate maad. Sellele järgnes põllumajanduse kollektiviseerimine ning kulakluse kui klassi likvideerimine. Samaaegselt rajati sovhoosid, mis kujunesid siin väga suurteks maade ulatuslikkuse tõttu, ning asutati mitte ainult masina-traktoriaamu, vaid ka niidumasinajaamu karja talvetoidu kindlustamiseks.

Suure sotsiaalse ja tehnilise ümberehituse tagajärjel Kasahstani põllumajanduses kollektiviseeriti üle $\frac{9}{10}$ väikese ja keskmise suurusega talumajapidamisi ning muudeti paikseks peaaegu kõik kolijad majapidamised. Külvipind, võrreldes 1913. aastaga, kahekordistus ning ulatus 1942. a. 8,5 milj. hektaarile.

Tähtsamad Kasahstani tööstusharud on mäetööstus ja põllumajanduslikke tooraineid töötlev tööstus.

Põllumajanduslikke tooraineid töötlev tööstus on esindatud veskitena, lihakombinaatidena, naha- ja rasvatöötlemise tehastena, villapuhastuse-, suhkru- ja piiritusevabrikutena, puuvilla puhastuse ja puuvilja konservimise tööstustena jne. Tööstuse paigutus vastab toorainele. Suuremad toiduainete tööstuse uusehitused on Semipalatinski lihakombinaat, puuvilja- ja juurviljakombinaat Alma-Atas ja rida suurveskeid.

Kasahstani mäetööstus oli tsaarivalitsuse ajal väga mahajäänud olukorras. Ainukeseks suurettevõtteks olid väliskapitaliga töötavad Emba rajooni naftatööstused. Sotsialistliku

ülesehituse tagajärjel muutub Kasahstan NSV Liidu värvilise metallurgia baasiks.

Uusehitused värvilises metallurgias on:

1. Balhaši järve äärne vasesulatamiskombinaat, mis on rajatud ülikkale Kounradi vase leiukohale ja Karaganda söele.

2. Karsakpai vasesulatamiskombinaat, mis kasutab väga rikkalikke Džez-Kazgani vasemaake ja Baikonuri kivisütt, on aga raudteeliini kaudu ühenduses ka Karaganda söega, mis võimaldab märgatavalt tõsta tema võimsust. Siia on ette nähtud „Suure Džez-Kazgani“ ehitamine.

3. Seatinateshas „Kazpolümetall“ Tšimkendis.

4. Leninogorski (e. Ridderi) kombinaat, Irtõši parempoolsel lisajõel Ulbal, mis kasutab polümetallide leiukohti, kus leidub hõbedat, tsinki, seatina, aga ka kulda ja vaske.

Tähtsamaks Kasahstani mäetööstuse küttebaasiks on Karaganda kivisöe bassein. Suurem osa Karaganda sütt läheb Lõuna-Uuralisse (Magnitogorski). Karaganda on omandanud üleliidulise tähtsuse kolmanda NSV Liidu söebaasina, Donbassi ja Kuzbassi järel. Uute kaevanduste ehitamine ja toodangu tõus toimuvad siin ülikiiressti.

Tunduvalt on laienenud ning kindlustatud transpordiga ka Emba naftatööstused, mis on naftajuhtme kaudu ühenduses Orskiga.

Keemiatööstuse alal on suuremaks uusettevõtteks Aktjubinski keemiline kombinaat, mis töötleb fosforiite.

Kõik see suurejooneline ülesehitustöö, mis on teostunud Kasahstanis stalinlike viisaastakute jooksul ja mis on põhiliselt muutnud tema majanduse, oleks mõeldamatu endiste liiklusolude juures, mil suurem osa Kasahstanist oli raudteedeta ning transport toimus ainult kaamelikaravanide näol. Uutest, nõukogude-aegseist raudteedest kuulub enamik Kasahstanile. Kasahstani raudteevõrk on suurenenud 2000 km-lt 8000 km-le.

Tähtsaim uutest liinidest on Turkestani-Siberi (Turksib) raudtee. Ulatudes ühelt poolt Lääne-Siberi teraviljarajooni, teiselt poolt aga Lõuna-Kasahstani ja Kesk-Aasia puuvillarajoonidesse, lahendas Turksib tähtsa ülesande — varustada puuvilla-alasid odava teraviljaga (niisutamata aladelt), vabastades seega ühtlasi teraviljadest puuvillale kõlblikud niisutatud piirkonnad. Turkestani-Siberi raudtee kaudu läheb Lääne-Siberist Lõuna-Kasahstani ja Kesk-Aasiasse suur hulk metsa, samuti ka Kuzbassi sütt. Ulatudes välispiiri lähedale, kergendab Turksib ka NSV Liidu kaubanduslikke sidemeid Lääne-Hiinaga. Peale selle elustas Turksib Kasahstani kaguosa, kutsudes ellu kümneid uusi vabrikuid, tehaseid, sovhoose, isegi terveid linnu.

Suure tähtsusega on ka raudteeliin, mis läheb Petropavlovskist Akmolinski kaudu Karagandasse, sealt Balhaši järveni, haruteega Džez-Kazgani.¹ 1939. aastal ehitati Akmolinsk-Kartalõ raudtee, mis tagab Karaganda söe otseühenduse Magnitogorskiga, üldse Lõuna-Uuraliga.

Need liinid, mis läbivad Kesk-Kasahstani, tagavad Karaganda söe väljapääsu nii Uuralisse kui Kounradi ja Džez-Kazgani.

Palju on tehtud ka veetranspordi laiendamiseks Irtõši, Uurali ja Ili jões ning Balhaši järvel.

Isamaasõja päevil töötas Kasahstan koos Uurali ja Lääne-Siberiga, et varustada fronti sõjavarustisega. Siin tuleb eriti mainida värvilise metallurgia tehaseid, esijoones Tšimkendi seatinetehast, mis andis üha suureneva koguse seatina kuulide jaoks; edasi võib mainida Karagandat ja Embat, mis suurendasid söe ja nafta toodangut, ja saavutusi uutes leiukohtades, mis varustasid mangaaniga Magnitogorski tehast.

¹ Teosa Petropavlovskist Akmolinskini oli ehitatud juba enne revolutsiooni.

Kasahstani linnadesse paigutati rida evakueeritud tehasid, mis kohandusid vastavalt Kasahstani kohalikele nõuetele. Üldiselt kasvas Kasahstani tööstus sõja-aastail tugevasti — niihästi tootev kui ka töötlev tööstus.

Tähtsamad väljaveoained on: kari ja karjasaadused (liha, nahad, vill, või), nisu, riis, puuvill, suhkur, värvilised metallid, nafta.

Tähtsamad sisseveoained on: mets, tekstiilsaadused, jalanõud, masinad ja muud varustised.

Vedades Karaganda sütt Uuralisse, kasutab Kasahstan oma ida- ja lõunaosas suurel määral sissetoodud Kuzbassi sütt.

Alma-Ata — Kasahhi NSV pealinn, asub Ili-taguse Ala-Tau põhjanõlvade jalamil, siit voolavate jõgede Suur- ja Väike-Almatinka setetest tekkinud kuhikul.

Viljakad uhtmaamullad, mis on iseloomulikud eelmäestikule, suurem sademete hulk (kuni 700 mm aastas), niisutusvõimelised Almatinkad, mis toituvad mägede lumest ja liustikest, võimaldavad rikkalikke taimestikke, mis tõstab teravalt esile linna teda ümbritsevate ääretute kuivsteppide avaruse taustal. Paplid saavutavad küpsuse 8—10 aastaga.

Need looduse ning asendi omapärad köitsid maad vallutanud tsaarikindralite tähelepanu, kes asutasid siia 1854. aastal Vernõi linna kui tsarismi ääreala kantsi, millel oli kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini sõjaväeline iseloom.

Tänapäeva Alma-Atal („õuntelinn“) on vähe ühist endise Vernõiga. Teda läbib nüüd Turkestani-Siberi raudtee; linn on saanud Kasahstani pealinnaks; on tekkinud suurtööstus (puuviljakonservimine); elanike arv on suurenenud mitu korda.

Linn on suureks kultuuriliseks keskuseks — ülikooliga, rohkete kõrgemate õppeasutistega, teadusliku uurimise institutidega, Teaduste Akadeemiaga, suure raamatukogu ja mitme teatriga.

Gurjev — Gurjevi oblasti keskus, sadam Uurali suubumisel Kaspia merre; naftatööstuse, samuti kalanduse ja kalatöötlemise keskus.

Karaganda — samanimelise oblasti ja kivisöebasseni keskus Petropavlovsk-Balhaši raudteeliinil. Uus, kiiresti kasvav linn, millel on rahvaarvult juba teine koht Kasahstanis peale pealinna Alma-Ata.

Balhašš — samuti uus linn, Balhaši järve põhjakaldal, suure vasesulatustehase naabruses, mis on ehitatud Kounradj leiukohas, 18 km põhja pool Balhaši järve.

Semipalatinsk — Semipalatinski oblasti keskus, asub Turkestani-Siberi raudtee ristumisel Irtõšiga, suurte toiduainetetööstuse uusehitustega — hiigel-lihakombinaat, veski jt. Elanike arvult kolmas linn Kasahstanis (peale Alma-Ata ja Karaganda). Linn on suuresti kasvanud rea tööstuslike ettevõtete läänest siia evakueerumise tagajärjel.

Tšimkent — Lõuna-Kasahstani oblasti keskus, üleliidulist tähtsust omava seatinatasega, juba vana santoniini¹ tööstusega, mis on ainuke maailmas, nüüd ümber ehitatud ja laiendatud; puuvilla rajooni keskus Arõsi jõgikonnas.

Küsimusi:

1. Märkida kontuurkaardile Kasahstani jõed, linnad, raudteed.
2. Missuguses osas Kasahstanis on kõige vähem sademeid; kõige rohkem mägesid; mitte ühtegi suurt jõge?
3. Missuguses rajoonis on suurema osatähtsusega mäetööstus, missuguses kunstlikule niisutusele rajatud põllundus?
4. Anda Kasahstani iseloomustus sademete, rahvastiku tiheduse ja asulate tüüpide järgi.
5. Miks asuvad peaaegu kõik Kasahstani linnad tema äärealadel?
6. Mis on Turksib, mille poolest on ta tähtis?
7. Nimetada sotsialistliku ülesehituse tähtsamaid saavutusi Kasahhi NSV-s.
8. Anda Alma-Ata, Tšimkendi, Karaganda, Semipalatinski iseloomustus.

¹ Ravim solkmete vastu, valmistatakse ussipuju õitest.

RAJONIDE-VAHELISED SIDEMED.

Rajoonide-vaheliste sidemete jõulisus.

Kõik Liidu vabariigid, oblastid ja kraid on erinevad nii hästi looduslikelt oludelt kui ka asendilt, ajalooliselt minevikult ja majanduse tootvate jõudude spetsialiseerumiselt. Kõigest sellest mitmekesisusest hoolimata liituvad nad ühtseks majanduslikuks tervikuks. Just sellepärast, et nad on erinevad, vajavad nad üksteist. Selletõttu, et nad on tihedasti seotud töö geograafilise jaotusega, nad võivadki spetsialiseeruda mitmesugusteks majandusharudeks ja tootmiseks. Kesk-Aasia võib ikka enam ja enam kasutada kunstliku niisutusega alasid puuvilla kasvatamiseks, vabastades neid nisust ja riisist, sest nisu ja riisi toodavad talle teised rajoonid. Samuti võib peaaegu pool Arhangelski oblasti täiskasvanud meessoost tegelda metsa raie- ja parvetustöödega ainult selletõttu, et leiva ja tööstuskaupadega varustavad teda teised rajoonid.

Sidemed riikliku territooriumi eri osade vahel kujunesid ajalooliselt vanadel aegadel ning on etendanud mitte väikest osa Liidu kujunemisel. Oma ettekandes „Nõukogude vabariikide ühinemisest“ sm. Stalin, loetledes neid olukordi, mis määrasid nõukogude vabariikide liitumisvajaduse ühtseks tervikuliseks liitriigiks, vihjas ka „ajalooliselt kujunenud tööjaotusele erinevate rajoonide ja erinevate vabariikide vahel“. Sm. Stalin väitis, et „see tööjaotus, mis teeb võimatuks üksik-rajoonide täieliku majandusliku arengu, kui vabariigid on lahus, kohustab vabariike liituma ühtseks majanduslikuks tervikuks“.

Vaatleme majanduslikke sidemeid meie suure maa tähtsamate üksikosade vahel selliseina, nagu nad esinesid Isamaasõja algul.

Sidemed üksikute rajoonide vahel.

Tööstuslik Keskrajoon on tähtsamaks sõlmpunktiks, kuhu on koondunud olulisemad rajoonide-vaheliste sidemete niidid. Omades kuni 80% NSV Liidu tekstiiltööstusest, saadavad Moskva, Jaroslavli ja Ivanovo oblast oma tooteid igasse Liidu ossa. Tõsi küll, puuvillatööstuse rajamisega Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia puuvillarajoonides nõrgenes teataval määral Tööstusliku Keskrajooni osatähtsus tekstiiltoodete alal, seevastu aga suurenes tema osa teiste oblastite varustamisel mitmesuguste masinatega. Tuleb pidada silmas, et see osa masinaehituse toodangust, milles spetsialiseerub esijoones Moskva oblast (tööpingid, täpsusmasinad jne.), on sama laiaulatusliku levikuga nagu tekstiiltootedki ja nagu kolmas Moskva toodangu liik — raamatud. Moskva päritoluga masinad, kangad ja raamatud lähevad laiali igasse liiduvabariiki, oblastisse ja kraisse. Keskrajoonist hargnevaid sidemeid iseloomustab nende universaalsus, s. o. üldisus. Moskvasse koonduvad niidid kogu Liidust.

Tööstuslik Keskrajoon pole ainult keskuseks, mis varustab tekstiilainetega, masinatega, trükitoodetega, vaid on ühtlasi keskuseks, mis vajab suurehulgaliselt mitmesugust toorainet, kütet ja toiduaineid. Ta tõmbab endasse Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia puuvilla, söe ja metalli Donbassist, nafta Kaukaasiast, leiva, karja ja liha Mustmulla-Keskrajoonist, Ukrainast, Volgamaalt, Kasahstanist ja Lääne-Siberist, kala Alam-Volgalt, puuvilja lõunast, metsa põhjast jne.

Järgmine koht tähtsusest oblastite-vahelises sidemete süsteemis kuulub Leningradile, Uuralile ja Ukrainale, ka Kaukaasiale tema naftatööstusega.

Hõlmates koos suuremat osa rasketööstust, on need rajoonid baasiks, mis varustavad Tööstuslikku Keskrajooni küttega (Ukraina NSV ja Kaukaasia), metalliga (Ukraina NSV ja Uural), vajalike abiainetega, keemiatööstuse toodetega,

osaliselt ka sisseseadetega (Leningrad). Peale selle varustavad nad teisi oblastiid põllumajanduslike masinate ja vahenditega, koduseid majapidamisi metallesemetega jne.

Teiste tootmisalade rajoonide-vahelises liikumises paistavad silma teravilja ja metsa vastasvoolud.

Selles liikumises võib selgesti eraldada neli suunda:

1) Dneprit mööda Liidu Euroopa-osa läänepoolsetel aladel Valge-Vene ja Vene NFSV Smolenski ja Orjoli oblasti vahel põhjas ning Ukraina NSV lääneosa vahel lõunas;

2) raudteed mööda Liidu Euroopa-osa keskuses Mustmulla-Keskrajooni oblastite ja Tööstusliku Keskrajooni oblastite vahel;

3) Volga kaudu Liidu Euroopa-osa ida-aladel — Volga keskjooksul asuvate oblastite ja vabariikide ning lõunapoolsete (Alam-Volga) oblastite vahel;

4) Irtõši kaudu Aasia lääneosas — metsarikka põhja (Tara, Tobolsk) ja lõunapoolsete stepialade vahel (Omsk, Semipalatinsk).

Mitte väiksema tähtsusega on rajoonide-vaheline kaubavahetus, mis on üksikute alade spetsialiseerumise tagajärg tehniliste kultuuride kasvatamises.

Ulatuselt esikohal on Ukraina ja Mustmulla-Keskrajooni suhkrupeedi-aladelt lähtuv side, mis nagu Tööstusliku Keskrajoonigi side haarab kogu Liidu pindala. Uute suhkrupeedi kasvualade arenemisega Põhja-Kaukaasias, Volgamaal, Baškiirias, Lääne-Siberis, Kasahstanis, Kesk-Aasias ja Kaug-Idas — väheneb suhkruvedu märgatavalt.

Väga oluline on ka side Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasiaga, mis on kujunenud nende puuvilla ja lähistroopilisi kultuure tootvate aladega, kuna sealsed looduslikud olud on kõige soodsamad niisuguste kultuuride kasvatamiseks. Seesama on maksev ka lina, kanepi, päevalille jt. rajoonide suhtes.

Stalinlike viisaastakute suurejoonelised saavutused töötuses, põllumajanduses ja transpordis — tohutu hulk uusi

tehaseid, vabrikuid, kaevandusi, sovhoose, masina-traktori-
jaamu, raudteid ja kanaleid — on esile kutsunud muudatusi
ka Liidu kaubavahetuse süsteemis.

Nende ülesehitustöödega arendatud oma maa tootvaid
jõude on sel määral, et on vabanetud välismaisest sõltuvusest
niihästi varustusseadmete kui ka toorainete suhtes. Neid
masinaid, mida enne tuli tuua välismaalt, toodetakse nüüd
oma maa mitmesugustes rajoonides. Puuvilla, mida varemalt
poole vajaduse ulatuses osteti USA-lt, toodab nüüd küllal-
daselt oma kodumaa — puuvilla kasvualade laiendamise ja
uute rajoonide asutamise tagajärjel Kesk-Aasias, Lõuna-Ka-
sahstanis, Taga- ja Põhja-Kaukaasias, Lõuna-Ukrainas. Nii-
viisi on katkenud rida välismaisi kaubavoolusid ning on
asendunud sisemaistega.

Uued, sageli väga suured kaubavoolud on tekkinud uute
mäetööstuslike rajoonide asutamisega, millised on näiteks
Kirovsk apatiitidega, Karaganda söega. Kirovski apatiidid
on rajanud endale tee mitte ainult välismaale, vaid ka sise-
maale — Leningradi keemiatehastesse ja Ukrainasse.

Nii on ka Karaganda süsi leidnud tee Magnitogorski ja
Džez-Kazgani ning edaspidi (Mointõ-Tšu raudteeliini ehitam-
isega) ka Lõuna-Kasahstani.

Uued teed on loonud ka uued rajoonide-vahelised suu-
nad, mida varemalt ei olnud. Nii näiteks võimaldab Turkes-
tani-Siberi raudtee väljapääsu teraviljale Kirde-Kasahsta-
nist ja Step'i-Altaist, metsale aga on ta avanud tee Siberi tai-
gast Kesk-Aasiasse. Samas suunas läheb ka Kuzbassi süsi.

Ei saa mainimata jätta ka seda sidet, mille on loonud
uusehitused ise. Sarnaseid hiiglasti nagu Magnitogorsk ehitam-
kogu maa. Kui märkida kaardile seda liiklust, mis toimus
Magnitogorski ehitamise ajal ehitusmaterjalide, sisseseadete,
varustuse osas, siis näeksime igast Liidu osast Magnitogors-
kile suunatud nooli. Vaevalt lõpetatakse üks ehitus, kui alus-
tatakse juba teist. Muutuvad küll ehitusobjektid, kuid ehi-

tus kui niisugune ning tema poolt esile kutsutud liiklus ei vaibu, vaid pidevalt laieneb.

Elektrifitseerimine on esile kutsunud uue, väga olulise energia edasiandmise juhtmete kaudu (elektrivool). Niisugune side on loodud Moskva, Tuula, Ivanovo ja Gorki, samuti paljude Ukraina ja Uurali oblastite vahel. Tulevikus sarnased sidemed tugevnevad ja laienevad.

Majanduse sotsialistlik ümberkujundamine pole ainult loonud uusi rajoonide-vahelisi sidemeid uute kaubavoolude näol, vaid on andnud neile sidemeile ka uue ühiskondliku ilme. Rajoonide-vaheline side oli olemas ka enne Oktoobri-revolutsiooni, kuid see avaldus kuidagi stiihiliselt, spontaan-selt nagu kogu tsaari-Venemaa majandus. Sealjuures olid üksikud rajoonid omavahelises võitluses Donetsi kivisöetööstusega; see majandussõda põhjustas tootvate fondide suuri kaotusi. Tänapäeval midagi taolist ei ole, ei saagi olla, sellepärast et Lõuna ja Uurali metallurgia, Donbassi söel, Bakuu naftal ei ole eri peremehi, vaid üks ja sama omanik — tööliste ja talupoegade riik.

Nii rajoonide-vahelisi sidemeid kui ka teisi sotsialistliku majanduse harusid organiseeritakse plaanikindlalt ning iga oblast täidab rangelt ettenähtud osa üleliidulisest plaanist.

„Geograafiline tööjaotus, mis esineb kapitalismi raames stiihiliselt areneva protsessina, muutub territoriaalse tööorganisatsiooni plaanikindlaks meetodiks, tuginedes rajoonide spetsialiseerumisele, eesmärgiga saavutada maksimaalset edu.“ (Viie aasta plaan III.)

Geograafilise tööjaotuse parimaks näiteks sotsialistlikus organisatsioonis on Uural-Kuznetski kombinat, mis asutati meie silmade all XVI parteikongressi vastava, rangelt läbi mõeldud otsuse teostusena ja mis kujutab kõige mitmekesisemate tootvate jõudude ühendamist laiaulatuslikul alal.

Volgamaa, Uurali, Lääne-Siberi, Kasahstani ning Kesk-Aasia tööstuse kiire areng Isamaasõja päevil uusehituste ning

siia evakueeritud varustuste tagajärjel, tugevdas sidemeid nii nende rajoonide endi vahel kui ka Tööstusliku Keskrajooniga, eriti suurenes söevedu Kuzbassist ja Karagandast Uuralisse, metallivedu Uuralist Novosibirskisse. Kujunesid ka täiesti uued kaubavoolud, näiteks mangaanivedu Kasahstani uutest leiukohtadest Uuralisse. Sõja lõpuga ning tööstuse pöördumisega rahuaegsesse olukorda muutub veetava kauba koostis (kahurite ja tankide asemel süvendajad ja traktorid jne.), ent tõsiasi sidemete tugevdamisest jääb püsima.

Taastamistööd sõjaajal kannatada saanud rajoonide linnades ja külates ning teestiku ja majanduse taastamine peab lõpule viidama lähema viisaastaku jooksul. Taastamistööd nõuavad suure hulga mitmesugust ehitusmaterjali — puitu, kive, tsementi, telliskive jne. Esijoones tulevad kasutamisele kohalikud materjalid, kuid peale nende on vajalikud ka sisseveetavad; seega on käesoleval viisaastakul oodata märgatavat suurenemist ehitusmaterjalide veos suunaga läände, sõjas kannatada saanud rajoonidesse.

Rajoonide-vaheline side tööjõudude alal.

Majanduslikud sidemed oblastite vahel avalduvad mitte ainult toodete vahetuses, vaid ka tööjõudude ümberpaigutuses. Tööjõudude ümberasumine toimub nii alaliseks kui ka ajutiseks, selle või teise suurehituse püstitamiseks, kus ei saa läbi ainult kohalike tööjõududega.

Tööjõudude ümberpaigutus — kas alaliseks või ajutiseks — esineb ka kodanlikes riikides, esines ka ennerevolutsiooni-aegsel Venemaal. Varem siirdus kehviktalupoeg kevadel linnadesse ehitustöödele või lõikusajaks lõuna-steppidesse, talvel aga põhja metsaraie- ja metsaveotöödele, välja minnes „hea õnne peale“, organiseerimatult, kindla söögi ja öömajata. Raha puudusel mindi jala piki raudteed või omavalmistata-

tud paatidel allajõge. Isegi kaugele Siberisse jõuti „omal jõul“ ka enne raudtee ehitamist, kattes 3000—5000 kilomeetrit. Suurim mugavus, mida võimaldas tsaarivalitsus ümberasujaile, oli sõit kaubavaguneis, mis kandsid ilmekat pealkirja „40 inimest — 8 hobust“ ja mis liikusid kilpkonna kiirusega.

Praegu on endine korraldamatu ümberasumine asendatud töäjõu värbamisega, mis teostub plaanikohaselt kindla arvestusega — kust, kuhu, kui palju ja missugust töäjõudu on vaja saata.

Suuremad muutused toimusid töäjõu ülejäägi ning puudu jäägi jaotuse tagajärjel. Terav töökäte puudus lõikuse ajal teraviljarajoonides on vähenenud, isegi täiesti likvideeritud tänu põllumajanduslike masinate töölerakendamisele. Seevastu on suurenenud vajadus töäjõu järele suurtes uutes tööstuslikes keskustes nagu Magnitogorsk, Karaganda, Kuzbass jt.

Tööstusliku ülesehituse kiire kasv maal, mis oli varem põllumajanduslik ning kultuuriliselt mahajäänud maa, tõstis esile vajaduse kvalifitseeritud kaadrite, eriti oskustööliste järele. Eriti teravalt kerkis see küsimus üles enam mahajäänud äärealade oblasteis, mida hoiti tsarismi poolt rõhutatud ning allasurutud olukorras.

On ehitatud ja tuleb ehitada suuri, keeruliste seadmetega tehaseid (mis on eesrindlikud ka kõrge tehnikaga maadel) rajoonidesse, kus alles hiljuti oli külasepikoda tehnika suuremaks saavutuseks.

Kuidas on see võimalik? On selge, et need rajoonid vajavad võõrast abi, nagu on ka selge, et seda abi võivad kõige paremini osutada juba vana tööstusliku kultuuriga rajoonid nagu Moskva või Leningrad, kus on sadu tuhandeid tööstusliku proletariaadi „järeltulijaid“, kes on harjunud juba noorest east masinatehnikaga.

Moskva ja Leningrad on võtnud endale vastutava ülesande varustada uusi industriaalrajoone kvalifitseeritud töö-

jõuga. Kümned kõrgemad õppeasutised, teadusliku uurimise instituudid, sajad tehnikumid, mis on koondunud Moskva ja Leningradi, on selle ülesande teostamise teenistuses. „Kaardrite sepikodasid“ on asutatud nüüd ka suuremaiselt oblastite ja vabariikide keskustesse. Need tuhanded brigaadid kõrgesti kvalifitseeritud meistreid, tehnikuid ja insenere, keda oli vaja organiseerida Magnitogorski ja Kuzbassi rajamisel, komplekteeriti pooles ulatuses vanades tööstuslikes keskustes. Ent need brigaadid, kui arvurikkad nad ongi, on võimelised andma niisugustele hiiglastele nagu Magnitogorsk ainult põhilise, enam kvalifitseeritud tuuma, „luustiku“, mis peab kasvama kohaliku tööjõu arvel. 2—3 tuhande elanikuga asulast on kasvanud Magnitogorsk 2—3 aasta vältel 150 000 elanikuga linnaks. See on tõus, mida ei tunne kapitalistlikud maad, isegi mitte USA oma „ameerikaliku“ tempoga. See tõus — kuni 90% — on toimunud ümbruskonna elanike arvel. Magnitogorsk on meelitanud endale elanikke mitte ainult naabruses asuvast Tšeljabinski oblastist, vaid kogu Lõuna-Baškiiriast, Lääne-Kasahstanist. Sääraseid Magnitogorske on meil kümneid, uusi väiksemamõdulisi linnu aga üle saja.

Enamik alaliseks ümberasujaist siirduvad itta. See protsess areneb organiseeritult, kusjuures — mis on eriti tähtis — mainitud ümberasumine toimub peamiselt tööstuslikul, mitte aga põllumajanduslikul eesmärgil nagu varemalt.

Tähtsamaiks väljarändamise rajoonideks jäävad Mustmulla-Keskrajoon ning teda ümbritsevad oblastid. Sisserändamine aga suundub peamiselt Uural-Kuznetski kombinaadi piirkonda, siis Liidu Euroopa- ja Aasia-osa põhjarajoonidesse, aga ka Ida-Siberisse ja Kaug-Idasse.

Pärast võitu Jaapani üle ning uute alade omandamist Kaug-Idas on sinne asustamise küsimus muutunud veel palju tungivamaks.

Samaaegselt nõuavad lisatööjõudu sõjast kannatada saanud läänepoolsed rajoonid, et kiiremini lõpule viia taasta-

mistööd. Peale selle on rida uusi tugevaid sidemeid tekkinud ka nende Nõukogude Liidu osadega, kus on avastatud uusi maavarade leiukohti ning kus on kujunemas mäetööstus, mis vajab turgu oma toodangule. Näitena võib mainida Uhta-Petšora nafta-, maagaasi- ja söerajooni, mis loob sidemeid läänes Leningradiga (Konoša-Kotlas-Vorkuta raudtee) ning lõunas Uuraliga, mis samuti vajab sütt.

SISUKORD.

	Lk.
Ukraina NSV	3
Moldaavia NSV	25
Valge-Vene NSV	29
Balti liiduvabariigid	36
Karjala-Soome NSV	46
Taga-Kaukaasia liiduvabariigid	52
Kesk-Aasia liiduvabariigid	71
Kasahhi NSV	92
Rajoonide-vahelised sidemed	103

Vastutav toimetaja Joh. Käis.

Ladumisele antud 3. II 1947. Trükkimisele antud 11. III 1947. Trükiarv 8800. Paber 56:79, ¹/₁₀. Trükipoognaid 7. Trükitähti trükipoognas 33 168. Arvutuspoognaid 5,8. MB-02385. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tn. 54. Tellimise nr. 198.

На эстонском языке.

Н. Н. Баранский. Экономическая география СССР. III часть.

Rbl. 3.—

A-16219

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00438044 2